

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

εκδδα

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΣΤ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

**Ελληνική πολιτισμική και πολιτιστική κληρονομιά και
εθνικές πολιτικές διαχείρισης με οικουμενική προοπτική: Η
περίπτωση της εφαρμογής της Σύμβασης για την
Προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής
Κληρονομιάς (UNESCO 1972)**

ΤΜ. ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ : ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Επιβλέπων/ουσα:

ΖΩΗ Ν. ΜΑΡΓΑΡΗ

Σπουδαστής/στρια:

ΣΤΕΛΛΑ ΝΤΟΥΡΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ – 2020

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΜΕ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Η περίπτωση της εφαρμογής της Σύμβασης για την
Προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής
Κληρονομιάς (UNESCO 1972)

ΕΣΔΔΑ

Ντουράκη Στέλλα, © 2020

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΚΣΤ' Εκπαιδευτική Σειρά

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και

δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής.»

Αθήνα, 20 / 09 / 2020

Υπογραφή

Ντουράκη Στέλλα

Περίληψη

Η ανάδειξη της σημασίας του κλάδου διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς οδήγησε στη διαμόρφωση ενός διεθνούς θεσμικού πλαισίου σχετικά με τις αρχές που πρέπει να τη διέπουν και τους στόχους που οφείλει να εξυπηρετεί. Η Σύμβαση της UNESCO για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς το 1972 αποτέλεσε σταθμό σε αυτή τη διαδικασία και έθεσε τις βασικές αρχές στον κλάδο διαχείρισης της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο εννοιολογικός εμπλουτισμός της από μεταγενέστερες Συμβάσεις παρέχει το πλήρες πλαίσιο στο οποίο πρέπει να σχεδιάζεται και να υλοποιείται η διαχειριστική πολιτική.

Κεντρικό στοιχείο της διαχειριστικής διαδικασίας αποτελούν, βάσει των σύγχρονων θεωρητικών μεθοδολογικών εργαλείων, οι τοπικές κοινωνίες και οι αξιακές σχέσεις που αναπτύσσουν με τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αυθεντικότητα της κληρονομιάς θεωρείται ότι δεν προκύπτει πλέον από την αυθεντικότητα των υλικών του μνημείου, αλλά από τη συνέχεια της αυθεντικής σύνδεσης που έχει αναπτυχθεί μεταξύ μνημείου και τοπικών κοινωνιών. Για το λόγο αυτό προωθείται το διαχειριστικό μοντέλο της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, που ιεραρχεί τις αξίες που προσδίδει στο μνημείο η κεντρική της κληρονομιάς κοινότητα και επιτάσσει την αναβαθμισμένη της εμπλοκή στη διαμόρφωση και υλοποίηση του διαχειριστικού σχεδίου. Το μοντέλο αυτό αποσκοπεί στην αειφόρο διαχείριση της κληρονομιάς, η οποία πλέον συνδέεται όχι μόνο με πολιτιστικούς, αλλά και με κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και οικονομικούς παράγοντες.

Παρόλο που το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο ακολουθεί τις θεωρητικές διεθνείς εξελίξεις, στην πράξη η διαχείριση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς τείνει να υλοποιείται μέσω του υλικο-κεντρικού μοντέλου, που καθιστά την προστασία των μνημείων αρμοδιότητα κυρίως των επιστημονικών και θεσμικών αρχών. Η εφαρμογή του μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς έχει επιχειρηθεί σε δύο περιπτώσεις που θα αναλυθούν, των Μετεώρων και της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας, εντούτοις έχει μείνει ανεφάρμοστη. Η αλλαγή μοντέλου φαίνεται να αποκτά κομβικό χαρακτήρα, αφενός λόγω της αποτελεσματικότερης διαφύλαξης της απαιτούμενης συνέχειας της κληρονομιάς, αφετέρου λόγω της συμβολής της στη διαμόρφωση μιας βιώσιμης αναπτυξιακής στρατηγικής.

Λέξεις-κλειδιά

Υλική πολιτιστική κληρονομιά, διαχείριση, αξίες, αειφορία, ζώσα πολιτισμική κληρονομιά, τοπικές κοινωνίες

Abstract

The emergence of the importance of the management of cultural heritage has led to the formation of an international institutional framework regarding the principles that should govern it and the objectives that it should serve. The UNESCO Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, in 1972, marked a turning point in this process and set out the basic principles in the management of tangible cultural heritage. Its conceptual enrichment from later Conventions provides the complete framework in which management policy must be designed and implemented.

Central to the management process are, based on modern theoretical methodological tools, the local communities and the value relationships they develop with the cultural heritage monuments. The authenticity of the heritage is considered to no longer arise from the authenticity of the materials of the monument, but from the *continuity* of the authentic connection that has developed between the monument and local communities. For this reason, a living heritage approach is promoted, which prioritizes the values given to the monument by the central heritage community and demands its upgraded involvement in the formulation and implementation of the management plan. This model aims at sustainable heritage management, which is linked not only to cultural, but also to social, environmental and economic factors.

Although the Greek institutional framework follows the theoretical international developments, in practice the management of the Greek cultural heritage tends to be implemented through the material-based model, according to which the protection of monuments is the responsibility mainly of the scientific and institutional authorities. The application of the living heritage approach has been attempted in two cases that will be analyzed, Meteora and the old town of Corfu, however it has remained inapplicable. The change of model is of crucial importance, on the one hand due to the more effective preservation of the required continuity of the heritage, and on the other hand due to its contribution to the formation of a sustainable development strategy.

Key – words

Material cultural heritage, management, values, sustainability, living cultural heritage, local communities

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα της εργασίας, κ. Μάργαρα Ζωή, για τις κατευθύνσεις, τις συμβουλές και την υποστήριξη κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας, καθώς και για την ευκαιρία να γνωρίσω το πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επιπλέον, ευχαριστώ πολύ την Αναστασία, για την παραχώρηση της συνέντευξης και τις χρήσιμες πληροφορίες, χωρίς τις οποίες η εργασία θα ήταν φτωχότερη.

Ένα ιδιαίτερο «ευχαριστώ» αξίζει στην οικογένεια και τους φίλους μου, που στάθηκαν δίπλα μου σε κάθε δυσκολία.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τους συναδέλφους, η πρακτική και ηθική αλληλεγγύη των οποίων υπήρξε ανεκτίμητο στήριγμα καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών και της πρακτικής, και ιδίως τη Ρομίνα, την Κατερίνα και το Νίκο, για την υπομονή και τις συμβουλές τους.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	11
1. Πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστική διαχείριση.....	14
1.1. Διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τον 19 ^ο αιώνα	14
1.2. Ίδρυση UNESCO	16
2. Η Σύμβαση του 1972 για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς: Περιεχόμενο και Νοηματοδότηση	20
2.1. Σύμβαση του 1972 και «Αξίες»	25
2.2. Σύμβαση του 1972 και «Αειφορία»	27
2.3 Σύμβαση του 1972 και «Πολιτιστική Πολυμορφία»	30
2.4. Ευρωπαϊκό Θεσμικό Πλαίσιο	32
3. Μοντέλα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	35
3.1 Υλικο-κεντρικό μοντέλο (material-based approach)	35
3.2 Αξιο-κρατικό μοντέλο (values-based approach).....	37
3.3 Μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (living heritage approach)	38
4. Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.....	42
4.1. Πολιτιστική πολιτική κατά τον 20 ^ό αιώνα	43
4.2. Πολιτιστική Πολιτική κατά τον 21 ^ο αιώνα.....	46
5. Κατάλογος Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO: Η περίπτωση της Ελλάδας.....	49
5.1. Ελληνικές εγγραφές και «αξία»	51
5.2. Ελληνικές εγγραφές και αειφορία.....	53
5.3. Ελληνικές εγγραφές και πολιτιστική πολυμορφία	54
6. Τα Μετέωρα και η παλαιά πόλη της Κέρκυρας, ως μελέτες περίπτωσης για τη διαχείριση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς	57
6.1. Μετέωρα.....	57
6.2. Παλαιά πόλη Κέρκυρας	62
7. Προτάσεις ως προς τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς	68
7.1. Εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στη διαχειριστική πολιτική	68
7.2. Η αειφόρος διαχείριση ως παράγοντας εθνικής και τοπικής ανάπτυξης	70
7.3. Η πολιτιστική πολυμορφία ως παράγοντας κοινωνικής ένταξης.....	72
7.4. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνέργεια με άλλες δημόσιες πολιτικές	73
Συμπεράσματα	75
Βιβλιογραφία.....	77

Πίνακας Πινάκων

Πίνακας 2.1. Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς.....24

Πίνακας 5.1. Εγγραφές της Ελλάδας στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς...53

Πίνακας Συντμήσεων και Συντομογραφιών

ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
ΥΠΠΟ	Υπουργείο Πολιτισμού
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
Π.χ.	Παραδείγματος χάριν
Ό.π.	Όπως πάνω
Κ.λπ.	Και λοιπά
Βλ.	Βλέπε

Εισαγωγή

Ο πολιτισμός νοηματοδοτείται ως ένα ευρύ πλέγμα υλικών και άυλων (πνευματικών, συναισθηματικών και διανοητικών) χαρακτηριστικών, τα οποία αποτελούν ταυτοτικά στοιχεία μια κοινωνικής ομάδας, που την διαφοροποιούν από τις υπόλοιπες. (Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2017: 21). Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, των υλικών δηλαδή μνημείων του ανθρωπογενούς και φυσικού περιβάλλοντος και των άυλων εκφάνσεων του πολιτισμού, αποτελεί έναν κλάδο που εξελίσσεται μέσα στα χρόνια και εμπλουτίζεται συνεχώς με νέα θεωρητικά σχήματα και μεθοδολογικά εργαλεία.

Κατά τον 19^ο αιώνα, η διαχείριση επικεντρωνόταν στην προστασία των υλικών στοιχείων των μνημείων από την καταστροφή που μπορούσαν να υποστούν στο παρόν. Πρόκειται για μια στενή νοηματοδότηση, που όμως αποτέλεσε τη βάση ενός διεθνούς διαλόγου σχετικά με την πανανθρώπινη αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διαφύλαξής της, καθώς και τη συμβολή που μπορεί να έχει στην ανάπτυξη των κρατών και των τοπικών κοινωνιών. Έτσι, σήμερα έχει διαμορφωθεί ένα διεπιστημονικό πλαίσιο χάραξης και εφαρμογής πολιτικών πολιτιστικής διαχείρισης, που στηρίζεται σε διεθνή και εθνικά θεσμικά πλαίσια και αποσκοπεί στην αιεφόρο διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η Σύμβαση της UNESCO για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972 αποτελεί τη βάση πάνω στην οποία διαμορφώνεται το ανωτέρω διαχειριστικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημονικά μοντέλα, τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς θεωρείται ότι νοηματοδοτούνται πολλαπλά από τις κοινωνίες που τα βιώνουν και τα αξιοποιούν καθημερινά, γεγονός που τους προσδίδει συνεχώς νέες πολιτισμικές αξίες (Καραχρήστος, 2017: 145-156). Για το λόγο αυτό, η διαδικασία της διαχείρισης οφείλει να εμπλέκει τις τοπικές των μνημείων κοινωνίες, να ενσωματώνει παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης και να αποσκοπεί στη βιώσιμη για αυτές αξιοποίηση των μνημείων.

Η Ελλάδα αποτελεί μια χώρα με πλούσια πολιτιστική κληρονομιά, παραδοχή που αναγάγει το ζήτημα της διαχείρισής της σε αναπτυξιακό εργαλείο, τόσο με κοινωνικούς όσο και με οικονομικούς όρους. Εντούτοις, το διαχειριστικό μοντέλο που ακολουθείται φαίνεται να επικεντρώνεται στα μνημεία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, και μάλιστα με έναν τρόπο που επιδιώκει την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και ιστορικής τους αξίας και τη «μουσειακή»

τους έκθεση, με απώτερο στόχο την αξιοποίησή τους στα πλαίσια της τουριστικής πολιτικής. Παρά την ύπαρξη του αντίστοιχου θεσμικού πλαισίου, λείπει από την πολιτιστική στρατηγική του ελληνικού κράτους μια στρατηγική που εγκολπώνει την πρόοδο που έχει σημειωθεί σε διεθνές επίπεδο στον τομέα της διαχείρισης, η οποία στοχεύει στην ανάδειξη και αξιοποίηση των άυλων συνδέσεων μεταξύ μνημείων και κοινωνιών.

Στόχο της παρούσας εργασίας αποτελεί η ανάδειξη των προβληματικών που συνδέονται με το διαχειριστικό μοντέλο που έχει υιοθετήσει μέχρι σήμερα η Ελλάδα, καθώς και τα οφέλη που μπορούν να προκύψουν από τη μετάβαση σε ένα μοντέλο διαχείρισης που θα ανταποκρίνεται περισσότερο στα διεθνή δεδομένα. Για την πραγμάτωση της παραπάνω σύλληψης, πραγματοποιήθηκε αρχικά βιβλιογραφική επισκόπηση της σχετικής διεθνούς και ελληνικής βιβλιογραφίας, ενδελεχής μελέτη των διεθνών Συμβάσεων που αφορούν στο ζήτημα της πολιτιστικής διαχείρισης, καθώς και του αντίστοιχου ελληνικού θεσμικού πλαισίου, ενώ παράλληλα συγκεντρώθηκε υλικό με τη μέθοδο της ποιοτικής έρευνας προκειμένου να διερευνηθούν σε βάθος δύο παραδειγματικές περιπτώσεις εφαρμογής πολιτιστικών πολιτικών που συνδέονται με τη Σύμβαση. Οι ταχύτερες εξελίξεις που σημειώνονται στον κλάδο και κρίση του COVID συντέιναν στην εκτενή αξιοποίηση της δικτυογραφίας, που φαίνεται να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην σύγχρονη πρόσληψη της έννοιας αλλά και των πρακτικών διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας επιχειρείται μια σύντομη ιστορική αναδρομή στα γεγονότα που ανέδειξαν τη σημασία προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και οδήγησαν στην ίδρυση της UNESCO. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται περιγραφή του περιεχομένου της Σύμβασης του 1972, καθώς και της ανανομηματοδότησης της ερμηνείας της όπως αυτή φαίνεται να πραγματοποιείται μέσα από μεταγενέστερες Συμβάσεις. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται τα μοντέλα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς τα οποία και εξετάζονται σε αντιστοιχία με τον εμπλουτισμό του εννοιολογικού περιεχομένου της Σύμβασης. Στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφεται το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο και το πώς δομείται η πολιτιστική στρατηγική του κράτους με βάση την εφαρμογή του. Στο πέμπτο κεφάλαιο επιχειρείται ένας σχολιασμός των εγγραφών της Ελλάδας στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, προκειμένου να αναδειχθεί η στενή νοηματοδότηση που προσδίδει διαχρονικά το κράτος στην πολιτιστική κληρονομιά, η οποία

οδηγεί στην υιοθέτηση ενός υλικο-κεντρικού μοντέλου διαχείρισης. Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση δύο παραδειγματικών περιπτώσεων, των Μετεώρων και της Κέρκυρας, όπου η αλλαγή μοντέλου διαχείρισης επιχειρήθηκε αλλά δεν εφαρμόστηκε, με δυσμενείς συνέπειες τόσο για την τοπική κοινωνία όσο και για το χαρακτήρα του μνημείου. Στο τελευταίο κεφάλαιο δομούνται προτάσεις για τη διαχειριστική στρατηγική της χώρας, με άξονα αφενός το διεθνές θεσμικό πλαίσιο, αφετέρου τα σχετικά θεωρητικά εργαλεία και σχετικές καλές πρακτικές. Συγκεκριμένα, υποστηρίζονται η ενεργός εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στη διαχειριστική πολιτική, η διαχείριση με άξονα την αειφορία, η προώθηση της πολιτιστικής πολυμορφίας και η συνέργεια του πολιτισμού με άλλες δημόσιες πολιτικές.

1. Πολιτιστική κληρονομιά και πολιτιστική διαχείριση

1.1. Διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τον 19^ο αιώνα

Οι απαρχές της ενασχόλησης με την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς εμφανίζονται στην αυγή του 19^{ου} αιώνα και είναι στενά συνδεδεμένες με τη διαδικασία συγκρότησης των εθνών-κρατών που λαμβάνει χώρα την ίδια περίοδο. Για τις ανάγκες της εν λόγω διαδικασίας, τη δημιουργία δηλαδή ενός νοητού άξονα που να συνδέει το παρελθόν με το παρόν, πλήθος πολιτιστικών στοιχείων, όπως η γλώσσα ή οι πολιτιστικές παραδόσεις, αξιοποιήθηκαν ως απόδειξη συνοχής και ιστορικής συνέχειας του εκάστοτε λαού. Η «κληρονομιά» δομείται εκείνη την περίοδο ως μια έννοια που παράσχει σε ένα λαό «συλλογικές μνήμες» μιας εξίσου συλλογικής δημιουργικής διαδικασίας και, ως εκ τούτου, παρέχει το αίσθημα της κοινής προέλευσης και της κοινής ταυτότητας. Η αξιοποίηση του αφηγήματος περί κοινότητας στην καταγωγή καθόρισε ιστορικά την εννοιολόγηση και τα πολιτικά θεμέλια της πολιτιστικής κληρονομιάς και παρείχε μια σταθερή βάση ώστε να μπορεί να συλληφθεί ο ανομοιογενής, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, πληθυσμός ενός κράτους ως ενιαία κοινότητα (Adell, Bendix, Bortolotto, Tauschek 2015). Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, πέρα από τη συλλογική ταυτότητα που προσδίδει σε μια κοινότητα που φαίνεται να παρουσιάζει μια ιστορική συνέχεια, ενδυναμώνει και την κρατική κυριαρχία, καθώς εμπίπτει πλέον στις αρμοδιότητες του κυρίαρχου κράτους να ορίσει ποια στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς χρήζουν προστασίας, καθώς και το είδος και το μέγεθος της προστασίας αυτής (von Schorlemer & Maus, 2014).

Έτσι, αρχίζουν να διαμορφώνονται από τα κράτη πλαίσια συντήρησης και προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, και συγκεκριμένα του ανθρωπογενούς πολιτιστικού περιβάλλοντος και των ανθρωπογενών πολιτιστικών τεκμηρίων. Ως πολιτιστικό (ή ανθρωπογενές) περιβάλλον νοείται μια αδιάσπαστη ενότητα πολιτισμού και φύσης, που περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο μνημείο/χώρο, το άμεσο περιβάλλον του, καθώς και το ευρύτερο τοπίο μέσα στο οποίο εντάσσεται. Κάθε πολιτιστικό περιβάλλον θεωρείται μοναδικό και απαρτιζόμενο από τέσσερα κεντρικά στοιχεία: τα υλικά στοιχεία, που περιλαμβάνουν τα υλικά και την τεχνική κατασκευής, τη διακόσμηση και κάθε άλλη κατασκευή στο έδαφος ή το υπέδαφος του εν λόγω περιβάλλοντος, τα άυλα στοιχεία, στα

οποία εμπíπτουν ήθη, ήθημα, παραδόσεις και πρακτικές που συνδέονται με το πολιτιστικό περιβάλλον, οι αξίες που συνδέονται με τα προαναφερθέντα στοιχεία και που μπορεί να λαμβάνουν ιστορικό, επιστημονικό, αισθητικό, οικονομικό ή κοινωνικό χαρακτήρα, και μια διάσταση αυθεντικότητας, που αποτελεί συνδυασμό των υλικών και άυλων στοιχείων με τις αντίστοιχες αποδιδόμενες αξίες (Πούλιος & Αραμπατζής (2015). Εντούτοις, οι πρώτες προσεγγίσεις σχετικά με τη συντήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν περιλάμβαναν όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία και ήταν περισσότερο αντικειμενο-κεντρικές, καθώς αντιμετώπιζαν την κληρονομιά ως κάτι χειροπιαστό και υλικό, ως ένα πόρο μη ανανεώσιμο. Τα υλικά τεκμήρια αυτής της κληρονομιάς θεωρούνταν ως επιβεβαιωτικά της ιστορικής συνέχειας του εκάστοτε έθνους και του πολιτισμού του και ως τέτοια έπρεπε να προστατευτούν, να συντηρηθούν και να αξιοποιηθούν (Μάργαρη, 2020). Έτσι, αρχίζουν να συστηματοποιούνται και να θεσμοθετούνται από τα κράτη διαδικασίες και πρακτικές διαχείρισης της (υλικής) πολιτιστικής κληρονομιάς, οι οποίες σε πρώτο βαθμό επεδίωκαν την προστασία της από ανθρώπινες πρακτικές που θα μπορούσαν να αποβούν επιζήμιες. Στο πλαίσιο αυτό εμπίπτει η δημιουργία των πρώτων δημόσιων μουσείων, που επιδιώκουν τόσο να διαφυλάξουν και να προβάλουν τις συλλογές τους, όσο και να τις καταστήσουν προσβάσιμες στους πολίτες, προσδίδοντας έτσι μια πιο δημοκρατική χροιά στην έννοια του πολιτισμού. Τεκμήρια του λαϊκού πολιτισμού και της λαϊκής παράδοσης περιλαμβάνονται μεν στις μουσειακές συλλογές, ωστόσο οι εκδηλώσεις της λαϊκής κουλτούρας αντιδιαστέλλονταν από τον «υψηλό πολιτισμό» και συχνά καταπιέζονταν (Μάργαρη, 2020).

Η σημασία που προσδίδεται στην πολιτιστική κληρονομιά ως συστατικό στοιχείο του έθνους-κράτους υποδεικνύεται και από την υπογραφή σειράς Συμβάσεων στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, με περιεχόμενο την επιστροφή πολιτιστικών αγαθών, που είχαν εκπατριστεί εξαιτίας πολεμικών συρράξεων, στις χώρες προέλευσής τους. Ενδεικτικά αναφέρονται οι Συνθήκες Σένμπρουν («Συνθήκη Βιέννης») και η Συνθήκη των Παρισίων, που αφορούσαν στα πολιτιστικά αγαθά που είχαν εκπατριστεί κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους και υπογράφηκαν το 1809 και το 1814, αντίστοιχα (Μάργαρη, 2020). Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλάμβανε, όπως προαναφέρθηκε, ως κεντρικό στοιχείο την προστασία της από δυνάμει επιβλαβείς ανθρώπινες πρακτικές. Για το λόγο αυτό, το 1899 και το 1907 υπογράφονται οι Συνθήκες της Χάγης, που διαμορφώνουν διεθνείς κανόνες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εμπόλεμες περιόδους (Μάργαρη, 2020).

Μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η ρομαντική και υλικο-κεντρική προσέγγιση που επικρατεί στον τομέα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς επιτάσσει την αποκατάσταση και συντήρηση των ερειπίων και των μνημείων που είχαν πληγεί κατά τη διάρκειά του. Έτσι, το 1931 υπογράφεται η Χάρτα των Αθηνών, που προσπαθεί να εγκαθιδρύσει διαδικασίες ανάπλασης (restoration) και συντήρησης των μνημείων, κατά τις οποίες κεντρικό ρόλο διαδραματίζει ο σεβασμός στην καλλιτεχνική και ιστορική αξία του εκάστοτε μνημείου, ενώ ταυτόχρονα προωθεί τη διακρατική συνεργασία για τη συντήρηση των μνημείων και προτείνει τη συμπερίληψη της κοινής γνώμης και του τοπικού παράγοντα στη διαμόρφωση πολιτικών διαχείρισης, για την επίτευξη της μικρότερης δυνατής αντιπαράθεσης. (ICOMOS, 1931)¹.

Η Χάρτα των Αθηνών διεύρυνε το πεδίο της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς συμπεριέλαβε τα πολιτιστικά στοιχεία του ευρύτερου αστικού περιβάλλοντος στην εννοιολόγηση των πολιτιστικών αγαθών, εντάσσοντας έτσι τα δεύτερα σε ένα πλαίσιο συνολικού πολεοδομικού σχεδιασμού με αναπτυξιακό χαρακτήρα. Παρόλα αυτά δεν κατάφερε να αποτρέψει τη διακινδύνευση της πολιτιστικής κληρονομιάς από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος γέμισε τις ευρωπαϊκές (και όχι μόνο) χώρες με ερείπια και κατέδειξε την ανάγκη για τη θεσμοθέτηση νέων, διεθνών και πιο αποτελεσματικών πλαισίων προστασίας των στοιχείων πολιτιστικής κληρονομιάς (Μάργαρη, 2020).

1.2. Ίδρυση UNESCO

Σε αυτό το πλαίσιο, αναγνωρίζεται από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (εφεξής ΟΗΕ) ως αιτία των πολεμικών συρράξεων και του ιδεολογήματος περί ανισότητας των φυλών η άγνοια των συνηθειών και του τρόπου ζωής των λαών και οι σχετικές προκαταλήψεις, που επιφέρουν καχυποψία και έλλειψη εμπιστοσύνης. Σε αντιδιαστολή, ορίζεται ως καθήκον όλων των εθνών να επιδιώξουν την ευρεία διάδοση του πολιτισμού και της εκπαίδευσης, με επίκεντρο τη δικαιοσύνη και την ελευθερία, που αποτελούν συγκροτικά στοιχεία της

¹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ.: ICOMOS (1931). *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

ανθρώπινης αξιοπρέπειας (UNESCO, 2018)². Για να αυξηθούν οι διάλογοι επικοινωνίας μεταξύ των λαών, ο ΟΗΕ συγκροτεί τον Εκπαιδευτικό Επιστημονικό και Πολιτιστικό Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, εφεξής UNESCO), μια διακυβερνητική οργάνωση με στόχο την προώθηση της ειρήνης, του ανθρωπισμού και της διαπολιτισμικής κατανόησης. Σκοπός της UNESCO καθίσταται η προώθηση των εκπαιδευτικών, επιστημονικών και πολιτιστικών σχέσεων των λαών και, ως εκ τούτου, η παγκόσμια ειρήνη και η ευημερία της ανθρωπότητας, μέσω της ανάπτυξης σε διεθνές επίπεδο σεβασμού για τη δικαιοσύνη, το κράτος δικαίου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες, τις οποίες πρέπει να απολαμβάνουν οι λαοί του κόσμου ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας. Η διατήρηση και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς (βιβλία, έργα τέχνης, ιστορικά και επιστημονικά μνημεία) αναδεικνύεται κομβική για το σκοπό της UNESCO, η οποία μπορεί να προτείνει στα κράτη την κύρωση σχετικών συμβάσεων και ενθαρρύνει τη διακρατική συνεργασία σε όλους τους τομείς της πνευματικής δραστηριότητας, διαφυλάσσοντας ταυτόχρονα την ανεξαρτησία, την ακεραιότητα και τη γόνιμη ποικιλομορφία των πολιτισμών των κρατών-μελών του Οργανισμού (UNESCO, 2018). Η UNESCO υποβοηθείται στο έργο της από τρία συμβουλευτικά σώματα: το IUCN (International Union for the Conservation of Nature) που ιδρύθηκε το 1948, το ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) που ιδρύθηκε το 1956 και το ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) που ιδρύθηκε το 1965. Παράλληλα, συνεργάζεται και με το ICOM (International Council of Museums), ένα διεθνή οργανισμό για την εκπροσώπηση των μουσείων που ιδρύθηκε το 1946 (Mitchell, Rössler, Tricaud , 2009).

Από την ίδρυση της UNESCO και με την υπογραφή σειράς σχετικών Συμβάσεων, που θα αναλυθούν στη συνέχεια, αρχίζει να συστηματοποιείται η έννοια της «πολιτιστικής διαχείρισης». Ο όρος χρησιμοποιείται για να υποδείξει τη διαχείριση τόσο της ίδιας της πολιτιστικής κληρονομιάς, με όρους διαφύλαξης των στοιχείων του παρελθόντος στο παρόν

---

² Για περισσότερες πληροφορίες, βλ.: UNESCO (2018). «Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Adopted in London on 16 November 1945 and amended by the General Conference at its 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th, 12th, 15th, 17th, 19th, 20th, 21st, 24th, 25th, 26th, 27th, 28th, 29th and 31st sessions.» Στο UNESCO, 2018 edition including texts and amendments adopted by the General Conference at its 39th session (Paris, 30 October – 14 November 2017), Paris: UNESCO σ. 5-215. Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261751.page=6>

και στο μέλλον, όσο και σύγχρονων μορφών πολιτιστικής δημιουργίας, με όρους οικονομικής αξιοποίησης (Πούλιος, 2012). Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει να οργανώνεται με συστηματικό τρόπο, στη βάση επιστημονικών δεδομένων, με συγκεκριμένη στρατηγική και μεθοδολογία και αξιοποιώντας αποτελεσματικά εργαλεία και τεχνικές. Η διαχείριση αυτή, που έχει κυρίως προληπτικό χαρακτήρα, χαρακτηρίζεται από δυναμικότητα, καθώς οφείλει συνεχώς να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές συνθήκες και στους αντίστοιχους κινδύνους (Πούλιος, 2012). Παρόλο που ο όρος παραπέμπει στον οικονομικό παράγοντα, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει να είναι διαδικασία να έχει συνολικότερο χαρακτήρα και να περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την έρευνα, την ανασκαφή, την καταγραφή και τεκμηρίωση, τη συντήρηση και την προστασία, το θεσμικό πλαίσιο, την προβολή και την αξιοποίηση (συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής) της κληρονομιάς (Πούλιος, 2012).

Στη βάση των ανωτέρω, και υιοθετώντας σχετικά πορίσματα των κοινωνιολογικών επιστημών, η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς καταλήγει στην ιστορική της πορεία να διαμορφώνεται ως ένα πεδίο που περιλαμβάνει τα υλικά και τα άυλα στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς επίσης και τις αξίες που συνδέονται με αυτά (Ρουλιος, 2014). Το υλικό και η αρχιτεκτονική ενός μνημείου, οι κατασκευές στο έδαφος και το υπέδαφός του, καθώς και το ευρύτερο τεχνητό και φυσικό περιβάλλον νοούνται σε αδιάσπαστη ενότητα με τις αντιλήψεις, τις παραδόσεις και τις πρακτικές που συνδέονται με το μνημείο, καθώς και με την αξία (πολιτισμική, χρηστική, αισθητική, οικονομική κ.λπ.) που προσδίδεται στο μνημείο από τις ομάδες ενδιαφέροντος που σχετίζονται με αυτό. Στο ίδιο πλαίσιο ανασημασιολογείται και η ίδια η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς, που σε αντιδιαστολή με το περιεχόμενο που είχε στις απαρχές της καθιέρωσής της, ορίζεται πλέον ως μια ομάδα πόρων, που έχει κληρονομηθεί από το παρελθόν και με τους οποίους ταυτίζονται οι άνθρωποι [...] ως μια αντανάκλαση και έκφραση των συνεχώς εξελισσόμενων αξιών, πεποιθήσεων, γνώσεων και παραδόσεών τους. Περιλαμβάνει όλες τις πτυχές του περιβάλλοντος, που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση μεταξύ ανθρώπων και τόπων μέσα στο χρόνο (Council of Europe, 2005).

Στη συνέχεια, θα αναλυθούν οι πολιτικές που υιοθετεί η UNESCO στην πολιτιστική διαχείριση, μέσω μιας σύντομης επισκόπησης των Πρωτοκόλλων και Συμβάσεων που έχει

υιοθετήσει, με επίκεντρο τη Σύμβαση για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, του 1972.

2. Η Σύμβαση του 1972 για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς: Περιεχόμενο και Νοηματοδότηση

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 αναθερμάνθηκε ένας διεθνής διάλογος σχετικά με την ανάγκη προστασίας των πολιτιστικών μνημείων, με αφορμή την πλημμύρα της κοιλάδας του Νείλου εξαιτίας της κατασκευής του φράγματος του Ασουάν. Η πληθώρα ιστορικών μνημείων που υπήρχε στην περιοχή κατέστησε επιτακτική τη μετακίνησή τους, προκειμένου να διασωθούν από την αύξηση της στάθμης του νερού, πρακτική που εκκίνησε μια διαδικασία διαλόγου και διεθνών πρακτικών που οδήγησαν εν τέλει την UNESCO στη σύνταξη και υπογραφή της Σύμβασης για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς το 1972 (εφεξής «Σύμβαση του 1972») (Belcher, 2014).

Η Σύμβαση αναγνωρίζει πως η πολιτιστική κληρονομιά δεν διακινδυνεύεται μόνο από φυσική παρακμή, αλλά και από τις ισχύουσες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες³. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία της με εθνικά μέσα αποδεικνύεται συχνά ανεπαρκής, εξαιτίας της ανεπάρκειας που παρατηρείται σε οικονομικούς, επιστημονικούς και τεχνολογικούς πόρους (UNESCO, 1972). Αναγνωρίζοντας ότι τα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς ενέχουν *εξαιρετική αξία*, η UNESCO προωθεί την προστασία τους ως μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρης της ανθρωπότητας και προτείνει την εγκαθίδρυση ενός αποτελεσματικού συστήματος προστασίας, οργανωμένου σε μόνιμη βάση και σε συνέπεια με τις σύγχρονες επιστημονικές μεθόδους (UNESCO, 1972 · Belcher, 2014). Φαίνεται πως, σε πρώτο βαθμό, η πολιτική της UNESCO περί προστασίας της κληρονομιάς συνάδει με την αντίληψη που επικρατούσε περί διατήρησης της «αυθεντικότητας» του υλικού των μνημείων (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Πρόκειται για μια μάλλον μονομερή θεώρηση της κληρονομιάς, που την αναγάγει σε ευθύνη των «ειδικών», καθώς σε αυτούς επαφίεται η συγκεκριμενοποίηση της, κατά τ' άλλα ασαφούς, έννοιας της «εξέχουσας αξίας» και η ανάληψη ενεργειών για τη διαχείριση της κληρονομιάς.

---

³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. UNESCO (1972). *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Η Σύμβαση του 1972 ορίζει τη διαμόρφωση δύο λιστών αναφορικά με την πολιτιστική κληρονομιά: τον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, στην οποία εγγράφονται τα μνημεία που πληρούν τα κριτήρια «εξέχουσας αξίας», και τον Κατάλογο Μνημείων σε Κίνδυνο, όπου εγγράφονται μνημεία για τη συντήρηση των οποίων χρειάζεται να ληφθούν εξαιρετικά μέτρα, λόγω αλλοιώσεων και καταστροφών που μπορεί να έχουν υποστεί εξαιτίας είτε φυσικών είτε ανθρωπογενών παραγόντων (Μάργαρη, 2020). Η σχετική διάταξη είναι ενδεικτική για την αντίληψη που επικρατούσε ως προς την αλληλεπίδραση ανθρώπων και μνημείου: η ανθρώπινη παρέμβαση στο μνημείο, ακόμη και αυτή που γίνεται για λόγους χρηστικότητάς του, θεωρούνταν επιβλαβής. Για τη διαμόρφωση των κριτηρίων εγγραφής στις Λίστες και τη διαχείριση των εγγεγραμμένων μνημείων, ιδρύεται η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς, μια διακυβερνητική επιτροπή αποτελούμενη από εκπροσώπους από 21 κράτη-μέλη της UNESCO και στην οποία, τουλάχιστον σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συνθήκης, πρέπει να αντιπροσωπεύονται όλοι οι πολιτισμοί του κόσμου (Meskell, 2013). Εντούτοις φαίνεται πως η συγκεκριμένη πρόβλεψη είναι μάλλον επιφανειακή. Από τη Σύμβαση του 1972 προκύπτει ότι η αξία της κληρονομιάς είναι συνυφασμένη με την υλικότητά της: η παραδοχή αυτή αντανακλά δυτικά πρότυπα στον ορισμό και τη διαχείριση της κληρονομιάς, καθώς ήταν κυρίως ο δυτικός πολιτισμός που εκδηλωνόταν με υλικές εκφάνσεις και μνημειώδη χτίσματα (Meskell, 2013). Αντιθέτως, εκφάνσεις πολιτισμού που διαφοροποιούνται από τη μνημειακότητα και χαρακτηρίζονται από «αυλότητα», όπως είναι ως επί το πλείστον αυτές των χωρών της Ανατολής και των Ιθαγενών της Αμερικής, δύσκολα μπορούν να τυποποιηθούν στα εκδυτικοποιημένα κριτήρια που θέτει η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς⁴.

Το κείμενο της Σύμβασης κατηγοριοποιεί την πολιτιστική κληρονομιά σε μνημεία, κτίρια και τόπους -όπου τόπους αποτελούν τα ανθρωπογενή ή μεικτά περιβάλλοντα που έχουν εξαιρετική διεθνή αξία διότι αποκρυσταλλώνουν ιστορικές, αισθητικές, εθνολογικές και ανθρωπολογικές αξίες. Ταυτόχρονα, εντάσσει και τη φυσική κληρονομιά στο πεδίο προστασίας, την οποία κατηγοριοποιεί σε φυσικά μνημεία από φυσικούς ή βιολογικούς σχεδιασμούς, γεωλογικούς και φυσικούς σχηματισμούς που αποτελούν κατοικία

⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. και UNESCO (2011). *Independent Evaluation by the UNESCO External Auditor: Volume 1- Implementation of the Global Strategy for the Credible, Balanced and Representative World Heritage List*. Διαθέσιμο στο: <https://whc.unesco.org/archive/2011/whc11-35com-INF9Ae.pdf>

απειλούμενων ειδών και φυσικά τοπία εξαιρετικού κάλλους. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, η παραδοχή ότι το βάρος της προστασίας τοποθετείται κυρίως στις υλικές εκφάνσεις του πολιτισμού, γεγονός που αντανακλάται και στην κατίσχυση των ευρωπαϊκών εγγραφών (κυρίως αρχαιολογικών μνημείων) στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Meskell, 2013).

Η Σύμβαση συνδέει τις έννοιες της προστασίας της φύσης και της διατήρησης των πολιτισμικών αξιών, συμπεριλαμβάνοντας τον πολιτισμό στους τομείς που βάλλονται από τη διακινδύνευση του περιβάλλοντος και την εξάντληση των πόρων. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, αναγνωρίζει την διασύνδεση φυσικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, την αλληλεπίδραση του ανθρώπου με τη φύση και την ανάγκη διατήρησης των παραγόμενων της εν λόγω αλληλεπίδρασης για τις επόμενες γενιές (UNESCO, 1972). Ταυτόχρονα, για πρώτη φορά αναγνωρίζονται εθνολογικές και ανθρωπολογικές αξίες και ως εκ τούτου δημιουργείται μια ευθεία σύνδεση μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και των κοινοτήτων που τη δημιουργούν (Poulios, 2014).

Παρόλο που η Σύμβαση υπογράφηκε το 1972, χαρακτηρίζεται από δυναμική φύση και είναι ανοιχτή στη μεταβολή της ερμηνείας της, σε σύμπλευση με το μεταβαλλόμενο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο που επικρατεί. Έτσι, το περιεχόμενό της έχει εμπλουτιστεί εννοιολογικά, μέσω της υπογραφής σειράς συμφωνιών από την UNESCO τα επόμενα χρόνια που έχουν επενεργήσει καταλυτικά στον τρόπο που ερμηνεύεται και εφαρμόζεται σήμερα. Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφονται οι κεντρικές έννοιες που εισήχθησαν από τις μεταγενέστερες σχετικές διεθνείς συνθήκες. Οι έννοιες αυτές εμπλουτίζουν τη νοηματοδότηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και διαμορφώνουν το διαχειριστικό πλαίσιο που προωθείται για την προστασία και ανάδειξή της.

Πίνακας 2.1.: Διεθνείς Συμβάσεις για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ	ΚΟΜΒΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
The Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict (UNESCO, 1954)	<ul style="list-style-type: none"> • Σημείο εκκίνησης για τη διαμόρφωση διεθνούς νομικού πλαισίου σχετικά με τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. • Προστατεύονται κυρίως αρχιτεκτονικά ή ιστορικά μνημεία, αρχαιολογικοί χώροι και έργα τέχνης
Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνώριση του φυσικού περιβάλλοντος και των «τόπων» ως τμήμα της πολιτιστικής κληρονομιάς

Character of Landscapes and Sites (UNESCO, 1962)	
The Venice Charter (ICOMOS, 1964)	<ul style="list-style-type: none"> • Διεύρυνση έννοιας «μνημείου»: περιλαμβάνει πλέον και την τοποθεσία • Επίσημη εδραίωση της έννοιας της «αυθεντικότητας»
The Norms of Quito (ICOMOS, 1967)	<ul style="list-style-type: none"> • Αναγνώριση κοινωνικών λειτουργιών μνημείου, που πρέπει να διασφαλίζεται από τα κράτη • Κρισιμότητα σύμπλευση αναγκών αστικής ανάπτυξης με περιβαλλοντικές αξίες • Ενίσχυση της χρηστικότητας του μνημείου
Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (UNESCO, 1972)	<ul style="list-style-type: none"> • Υιοθέτηση του όρου «εξέχουσας αξίας» (outstanding value), που καθιστά ένα μνημείο ως πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας • Εγκαθίδρυση μόνιμου και αποτελεσματικού συστήματος προστασίας της κληρονομιάς (World Heritage Committee) • Ορισμός «πολιτιστικής» και «φυσικής» κληρονομιάς
Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore (UNESCO, 1989)	<ul style="list-style-type: none"> • Υιοθέτηση των πορισμάτων της Έκθεσης Brundtland • Αναγνώριση παραδοσιακού και λαϊκού πολιτισμού, ως <i>το σύνολο των βασιζόμενων στην παράδοση δημιουργιών μιας κοινότητας πολιτισμού</i> • Δεν εφαρμόστηκε
Rio Declaration on Environment and Development (UN, 1992)	<ul style="list-style-type: none"> • Ορισμός τριών πυλώνων βιωσιμότητας: περιβάλλον, κοινωνία, οικονομία • Υιοθέτηση της έννοιας του «πολιτιστικού τοπίου» και διεύρυνση της νοηματοδότησης της κληρονομιάς, μέσω ανθρωπολογικών στοιχείων • Προστασία της κληρονομιάς που συνδέεται με φυσικά στοιχεία και ζώντες πολιτισμούς • Ανοίγει το δρόμο για συμπερίληψη της έννοιας της «κοινότητας» στους στρατηγικούς στόχους της WHC
Nara Document on Authenticity (ICOMOS, 1994)	<ul style="list-style-type: none"> • Δυναμική εννοιολόγηση της «αυθεντικότητας»: περιλαμβάνει και το πνεύμα και τα συναισθήματα που συνδέονται με το μνημείο • Η διαχείριση της πολ. κληρονομιάς πρέπει να γίνεται στα συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτικά πλαίσια στα οποία αυτή εκδηλώνεται
The Burra Charter (Australia ICOMOS, 1999)	<ul style="list-style-type: none"> • Εισαγωγή αξιολογικού μοντέλου στη διαχείριση της κληρονομιάς • Εισαγωγή έννοιας «πολιτιστικής σημασίας» (cultural significance), όπου εμπίπτει η

	<p>αισθητική, ιστορική, επιστημονική, κοινωνική και πνευματική αξία του μνημείου για τις παρελθοντικές, τις παροντικές και τις μελλοντικές γενιές</p> <ul style="list-style-type: none"> • Αναγνωρίζεται η ταυτόχρονη συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών αξιών στο ίδιο μνημείο • Προσπάθεια εκδημοκρατισμού της διαδικασίας σχεδιασμού πολιτικών προστασίας, μέσω ενεργοποίησης της τοπικής κοινωνίας
Universal Declaration on Cultural Diversity (UNESCO, 2001)	<ul style="list-style-type: none"> • Ορίζεται η πολιτιστική πολυμορφία ως κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας • Πολυμορφία τόσο στην πολιτιστική έκφραση, όσο και στην πολιτιστική δημιουργία και τη διαχείριση • Πολιτικές για συμπερίληψη και συμμετοχή όλων των πολιτών, για επίτευξη κοινωνικής συνοχής και βιωσιμότητας • Σύνδεση πολιτιστικής πολυμορφίας με άυλη πολιτιστική κληρονομιά
Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (UNESCO, 2003)	<ul style="list-style-type: none"> • Νοηματοδότηση της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τη σχέση της με κοινωνικές ομάδες • Εισαγωγή διαχειριστικού μοντέλου ζώσας πολιτιστικής κληρονομιάς • Ολιστική νοηματοδότηση πολιτιστικής κληρονομιάς: υλικές και άυλες πτυχές • Θέση της «συνέχειας» (continuity) ως κεντρικής έννοιας • Συμπερίληψη της βιώσιμης ανάπτυξης στην προστασία της κληρονομιάς
Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions (UNESCO, 2005)	<ul style="list-style-type: none"> • Επιβεβαιώνεται η θέση πως η πολιτιστική πολυμορφία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας • Αναγνωρίζεται ο πολιτισμός ως μοχλός αειφόρου ανάπτυξης • Ορισμός «πολιτιστικών βιομηχανιών»
The Hangzhou Declaration (UNESCO, 2013)	<ul style="list-style-type: none"> • Πολιτισμός ως μοχλός αειφόρου ανάπτυξης • Σύνδεση πολιτισμού με περιβαλλοντική βιωσιμότητα • Διασφάλιση πολιτιστικών δικαιωμάτων για κοινωνική ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς • Προώθηση βιώσιμου τουρισμού

Στη συνέχεια θα αναλυθούν τρεις έννοιες, αυτές των αξιών, της βιωσιμότητας/ αειφορίας και της πολιτισμικής πολυμορφίας, όπως διαμορφώνονται και ισχύουν βάσει μεταγενέστερων συμβάσεων της UNESCO. Η πραγμάτευση των εννοιών αυτών είναι απαραίτητη, καθώς αποκρυσταλλώνουν την πρόοδο στη νοηματοδότηση της κληρονομιάς, διευρύνοντας το πλαίσιο προστασίας της. Περισσότερο, διαμορφώνουν ένα εναργέστερο πλαίσιο στο οποίο πρέπει να τοποθετούνται οι προτάσεις για εγγραφή στις Λίστες της UNESCO, το οποίο δε μπορεί να παραβλέπεται από τα κράτη. Ειδικά για την Ελλάδα, η πλειοψηφία των εγγραφών της οποίας έγκειται σε αρχαιολογικά μνημεία (βλ. κεφάλαιο 5), η αξιοποίηση αυτού του πληρέστερου νοηματικού πλαισίου μπορεί να αποδειχτεί πολύτιμο εργαλείο για την ανάδειξη όλων των πτυχών του ελληνικού πολιτισμού.

2.1. Σύμβαση του 1972 και «Αξίες»

Με την αναγνώριση της «εξέχουσας αξίας» στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, η Σύμβαση του 1972 κεφαλαιοποιεί τα συμπεράσματα δύο προγενέστερων νομικών κειμένων: της Σύστασης για την Προστασία της Ομορφιάς και του Χαρακτήρα Τοπίων και Τόπων, του 1962, και της Χάρτας της Βενετίας, του 1964. Η πρώτη είχε εισάγει στη νοηματοδότηση που κυριαρχούσε περί πολιτιστικής κληρονομιάς το φυσικό περιβάλλον, καθώς του αναγνώριζε φυσική, ηθική και πνευματική αξία και έκρινε τη διατήρησή του απαραίτητη για τις ζωές των ανθρώπων που ζουν σε αυτό (UNESCO, 1962)⁵. Η δεύτερη διεύρυνε την έννοια του «μνημείου», εντάσσοντας σε αυτή και την εκάστοτε τοποθεσία που μαρτυρεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός (Μάργαρη, 2020: 55). Στο 9ο άρθρο της Χάρτας, ορίζεται ως κομβικό στοιχείο για τη συντήρηση των μνημείων ο σεβασμός στις πολιτιστικές, ιστορικές και αισθητικές αξίες που αυτά ενέχουν (ICOMOS, 1965)⁶. Η προσέγγιση της Σύμβασης του 1972 στην εννοιολόγηση των αξιών σχετιζόταν κυρίως με τις υλικές αξίες που προσδόθηκαν στο εκάστοτε μνημείο κατά τη δημιουργία του

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά: UNESCO (1962). *Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites*. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13067&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά: ICOMOS (1965). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. Διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

(Belcher, 2014). Πρόκειται για μια θεώρηση που δεν επιτρέπει την επενέργεια στα μνημεία και την ενσωμάτωσή τους στην καθημερινή ζωή της τοπικής κοινωνίας, αλλά προάγει την μουσειακή τους συντήρηση.

Η έννοια των «αξιών» εντούτοις δε μένει στατική στη διατύπωση του 1972, αλλά εξελίσσεται μέσα στα χρόνια. Η Χάρτα της Μπούρα, που προτείνεται από το ICOMOS το 1999, εισαγάγει τον όρο της «πολιτιστικής σημασίας» του μνημείου, η οποία έγκειται στην αισθητική, ιστορική, επιστημονική, κοινωνική ή πνευματική αξία που αυτό ενέχει για τις παρελθοντικές, την παροντική και τις μελλοντικές γενιές (Australia ICOMOS, 2000)⁷. Από το κείμενο της Συνθήκης προκύπτει ότι η αξία του μνημείου δεν ενσωματώνεται μόνο στις υλικές του διαστάσεις, αλλά και στη χρήση του, τις σχέσεις μεταξύ ανθρώπου και τόπου και τα νοήματα, δηλαδή τις συμβολικές αξίες και τις μνήμες που εκφράζει. Έτσι, η αξία νοηματοδοτείται ως ένα δυναμικό στοιχείο το μνημείου, που του προσδίδεται μεταξύ άλλων και από τις τοπικές κοινωνίες και μεταβάλλεται στη ροή της ιστορίας, όπως ακριβώς μεταβάλλονται οι κοινωνικές σχέσεις και χρήσεις του μνημείου (Poulios, 2014). Η ενσωμάτωση της τοπικής κοινωνίας στην εννοιολόγηση των «αξιών» αποτελεί σημαντική εξέλιξη, καθώς υπονοεί ότι η κληρονομιά δεν είναι ένα αποκομμένο από το παρόν κληροδότημα του παρελθόντος, αλλά συνδέεται με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων που ζουν γύρω της. Η παραδοχή αυτή οδηγεί στην ανάγκη ενεργοποίησης και συμπερίληψης της τοπικής κοινότητας στη διαχείριση του μνημείου και για το λόγο αυτό θεωρείται ότι η Χάρτα αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια εκδημοκρατισμού της διαδικασίας σχεδιασμού πολιτικών προστασίας της κληρονομιάς (Poulios, 2014).

Η κεντρική θέση που επέχουν οι αξίες στην εννοιολόγηση και στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς επαναλαμβάνεται και στη Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του 2003⁸. Η πιο ριζική εξέλιξη που επιφέρει η εν λόγω Σύμβαση έγκειται στην αναγνώριση της δυνατότητας των κοινωνικών ομάδων να ορίσουν έναν τόπο ως «πολιτιστική κληρονομιά», λόγω των αξιών που σχετίζονται με αυτόν (Cornu M., 2014). Έτσι, η Σύμβαση του 2003 δημιουργεί μια πιο ολιστική θεώρηση της έννοιας της

⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Australia ICOMOS (2000). *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. Australia ICOMOS Incorporated. Διαθέσιμο στο: http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. UNESCO (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris. Διαθέσιμο στο: <https://ich.unesco.org/en/convention>

«κληρονομιάς», συμπεριλαμβάνοντας σε αυτή και άυλες πτυχές (Lenzerini, 2014). Επομένως, παρόλο που πρόκειται για ξεχωριστή Σύμβαση, δεν μπορούμε παρά να ερμηνεύουμε υπό το φως της και το περιεχόμενο της Σύμβασης του 1972.

Προκύπτει, λοιπόν, πως η έννοια των «αξιών» αλλάζει μέσα στα χρόνια: από την αισθητική αξία που σχετιζόταν με την υλική διάσταση των μνημείων καταλήγουμε στην αξία που έχει το μνημείο για την κοινωνία που ζει γύρω του. Οι αξίες που οι κοινωνίες προσδίδουν σε ένα μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν ακριβώς τη σύνδεσή του με το παρόν. Έτσι, η έννοια των αξιών εμπερικλείεται σε αυτή της κληρονομιάς, διευρύνοντας το πεδίο προστασίας της και ανοίγοντας το δρόμο για ένα πιο σύνθετο και πολυεπίπεδο μοντέλο διαχείρισής της. Η κληρονομιά παύει με τον τρόπο αυτό να αποτελεί θραύσμα του παρελθόντος που κληροδοτείται στο μέλλον, αλλά λαμβάνει και μια διάσταση παροντική, μέσω των αξιών που της προσδίδουν σε καθημερινό επίπεδο οι τοπικές κοινωνίες.

2.2. Σύμβαση του 1972 και «Αειφορία»

Η έννοια της βιωσιμότητας ενυπάρχει στις προσεγγίσεις της UNESCO από τις πρώτες κιόλας συνθήκες που υιοθετεί, εφόσον αναγνωρίζεται η ανάγκη προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (και του φυσικού περιβάλλοντος ως τμήματός της) από την ανθρώπινη δραστηριότητα, προς όφελος των επόμενων γενεών. Ήδη από το 1967, το ICOMOS υιοθετεί τους Κανόνες του Κίτο⁹, οι οποίοι εντάσσουν την πολιτιστική κληρονομιά σε ένα πλαίσιο αξιοποίησης και χρηστικότητας, προτείνοντας δράσεις αειφόρου διαχείρισής της (Μάργαρη, 2020). Η Σύμβαση του 1972 ενσωματώνει τη λογική της βιωσιμότητας, υπό το πρίσμα της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς για τις επόμενες γενιές.

Επίσημα ο όρος εισήχθη στο δημόσιο διάλογο το 1987, με την έκδοση της Έκθεσης Brundtland (Μάργαρη 2017: 182), στην οποία ορίζεται ως «βιώσιμη» η *ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να μειώνει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών ανθρώπων να ικανοποιήσουν τις δικές τους* (World Commission on Environment and

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ICOMOS (1967). *Final Report of the Meeting on the Preservation and Utilization of Monuments and Sites of Artistic and historical Value held in Quito, Ecuador, from November 29 to December 2, 1967*. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/168-the-norms-of-quito>

Development, 1987). Η έκθεση συμπεριλαμβάνει τον πολιτισμό στους τομείς που βάλλονται από τη διακινδύνευση του περιβάλλοντος και τη σταδιακή εξάντληση των πόρων και εγκρίνεται το 1992 από τη Σύνοδο του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, στο Ρίο (εφεξής: Σύνοδος του Ρίο).

Στη Σύνοδο του Ρίου ορίστηκαν για πρώτη φορά τρεις πυλώνες βιωσιμότητας, που συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους, το περιβάλλον, η κοινωνία και η οικονομία, ενώ συγκεκριμενοποιήθηκε ο ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης ως αυτή που παρέχει μακροπρόθεσμα οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά οφέλη φροντίζοντας τις ανάγκες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών χωρίς να απειλεί τη βιωσιμότητα των φυσικών, οικιστικών και κοινωνικών συστημάτων (United Nations, 1992)¹⁰. Έτσι, η έννοια της βιωσιμότητας εμφορείται πλέον και από ποιοτικά στοιχεία και λαμβάνει μια νέα διάσταση - αυτή της αειφορίας. Η αειφόρος ανάπτυξη θεωρείται ως μια πολυεπίπεδη διαδικασία που συνδυάζει τους τρεις πυλώνες βιωσιμότητας, επιδιώκοντας παράλληλα διαγενεακή δικαιοσύνη (inter-generational equity) και ενδογενεακή δικαιοσύνη (intra-generational equity) (Μάργαρη 2017: 182). Τα συμπεράσματα της Συνόδου κωδικοποιούνται στην Agenda 21, η οποία αποτελεί ένα σύνολο προτάσεων για τη συμπερίληψη των αρχών της αειφορίας στο σχεδιασμό αναπτυξιακών πολιτικών (Μάργαρη, 2020: 95). Η Agenda 21 έχει επενεργήσει καταλυτικά στον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται η Σύμβαση του 1972. Η διαχείριση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει, λοιπόν, να σέβεται τις αρχές της αειφορίας, δηλαδή να υλοποιείται με τρόπο που δεν καταλήγει αποπνικτικός για τις τοπικές κοινωνίες, αλλά τις εντάσσει στη διαχειριστική διαδικασία και στα οφέλη που προκύπτουν από αυτή¹¹.

¹⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. United Nations (1992). *Rio declaration on Environment and Development*. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CON.F.151_26_Vol.I_Declaration.pdf

¹¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: Lenzerini F. (2014). Protecting the Tangible, Safeguarding the Intangible: A Same Conventional Model for Different Needs. Στο: von Schorlemer & Maus (επιμ.). *Climate Change as a Threat to Peace: Impacts on Cultural Heritage and Cultural Diversity*. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv2t4cvp> · de Merode E., Smeets R., Westrik C (επιμ.) (2003). *Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage*. Paris: UNESCO World Heritage Centre · Mitchell N., Rössler M., Tricaud P.-M. (2009). *World Heritage Cultural Landscapes: A Handbook for Conservation and Management*. UNESCO · Papagoni M.-C. (2016) Reclaiming heritage for UNESCO: Discursive practices and community building in northern Italy. Στο: Griffiths M. & Barbour K. (edit.) *Making Publics, Making Places*. <https://www.jstor.org/stable/10.20851/j.ctt1t304qd> · Cornu M. (2014). Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?.

Σκέλος της αειφόρου ανάπτυξης αποτελεί και ο τομέας του βιώσιμου τουρισμού, ο οποίος προωθείται ως πολιτική ήδη από την Agenda 21. Σύμφωνα με τη Χάρτα για το Βιώσιμο Τουρισμό του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού, ο τουρισμός αποτελεί ένα ισχυρότατο αναπτυξιακό εργαλείο, το οποίο μπορεί να συμβάλει στη στρατηγική αειφόρου ανάπτυξης, με την προϋπόθεση ότι σέβεται το περιβάλλον, είναι μακροπρόθεσμα σχεδιασμένος, οικονομικά βιώσιμος και ηθικά και κοινωνικά δίκαιος για τις τοπικές κοινωνίες (World Tourism Organization, 1995). Με την πάροδο των χρόνων, όσο περισσότερο υπογραμμίζεται η σημασία των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση των μνημείων, τόσο περισσότερο βάρος αποκτά η στρατηγική του βιώσιμου τουρισμού. Το 1999, το ICOMOS με τη «Χάρτα του Διεθνούς Πολιτισμικού Τουρισμού: Διαχείριση του Τουρισμού σε Τόπους Πολιτισμικής Σημασίας» προωθεί τη διαχείριση της σχέσης μεταξύ τουρισμού και πολιτιστικών τόπων με άξονα τη βιωσιμότητα των δευτέρων για τις παροντικές και τις μελλοντικές γενιές, επιτάσσοντας την εμπλοκή των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση του τουριστικού σχεδιασμού (Πούλιος Ι. & Τουλούπα Σ., 2015). Σε αυτό το πλαίσιο, η UNESCO από το 2011 έχει οργανώσει το Πρόγραμμα για την Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά και τον Βιώσιμο Τουρισμό, που μπορεί να αποδειχτεί εξαιρετικό εργαλείο ανάπτυξης για περιοχές με πολιτιστικό πλούτο, όπως η Ελλάδα.

Με την υπογραφή της Σύμβασης του 2003 για την άυλη κληρονομιά, η UNESCO προωθεί την οργάνωση των διαχειριστικών της κληρονομιάς στρατηγικών με άξονα την απόδοση οφέλους στις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες θεωρείται ότι πρέπει να έχουν πρωταρχικό ρόλο στη διαχείριση (Μάργαρη, 2020)¹². Έτσι, η έννοια της αειφορίας εντάσσεται στον τομέα

Στο: C. Sandis (επιμ.), *Cultural Heritage Ethics: Between Theory and Practice* (σ. 197-203). Cambridge: Open Book Publishers · Πούλιος Ι. & Αραμπατζής Γ. (2015). Αναπτυξιακά-ενεργειακά έργα, πολιτισμικό περιβάλλον, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394> · Μάσχα Ε. (2015). Πολιτισμική Ταυτότητα, Τοπική Κοινωνία Και Βιώσιμη Ανάπτυξη. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394> · Πούλιος Ι. & Τουλούπα Σ. (2015). Τουρισμός, πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>

¹² Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: Lenzerini F. (2014). Protecting the Tangible, Safeguarding the Intangible: A Same Conventional Model for Different Needs. Στο: von Schorlemer & Maus (επιμ.). *Climate Change as a Threat to Peace: Impacts on Cultural Heritage and Cultural Diversity*. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv2t4cqv> · Μάργαρη, Ζ. Ν. (2017). «Κεφάλαιο 4. Λαϊκά δρώμενα, τελεστικές τέχνες και αειφόρος ανάπτυξη» στο Πολυμέρου-Καμηλάκη Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ. Ν., Ποτηρόπουλος Π., Καραχρήστος Ι., (2017). *Λαϊκός*

προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία πλέον θεωρείται ότι εμπεριέχει κοινωνική, περιβαλλοντική και οικονομική αξία και υπό αυτό το πρίσμα οφείλει να διαφυλάσσεται και να αξιοποιείται. Προφανώς οι ανωτέρω παραδοχές αφορούν και στη διαχείριση των μνημείων υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, την οποία και επηρεάζουν προς μια πιο σύγχρονη κατεύθυνση.

Τέλος, το 2013 υιοθετείται από την UNESCO η Διακήρυξη του Hangzhou, που τοποθετεί τον πολιτισμό στο επίκεντρο της αειφόρου ανάπτυξης. Η Διακήρυξη προωθεί την ενσωμάτωση του πολιτισμού σε όλες τις αναπτυξιακές προοπτικές, τη διασφάλιση πολιτιστικών δικαιωμάτων για το σύνολο των πολιτών, την ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς και την αξιοποίηση του πολιτισμού ως πόρου για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, για άλλη μια φορά, στη χρησιμότητα του βιώσιμου τουρισμού ως πόρου κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και προστασίας της κληρονομιάς (UNESCO, 2013).

Φαίνεται, λοιπόν, πως η έννοια της αειφορίας εμπλουτίζει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η πολιτιστική κληρονομιά. Η κληρονομιά δε νοηματοδοτείται απλώς ως μνημείο του παρελθόντος, αποσυνδεδεμένο από το παρόν, αλλά φαίνεται να αλληλεπιδρά με κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και οικονομικούς παράγοντες (Cornu M., 2014). Οι παράγοντες αυτοί, λοιπόν, δεν μπορούν παρά να λαμβάνονται υπόψη κατά την κατάρτιση στρατηγικών σχεδίων διαχείρισης της κληρονομιάς.

2.3 Σύμβαση του 1972 και «Πολιτιστική Πολυμορφία»

Ως πολιτιστική πολυμορφία ορίζεται, σύμφωνα με την UNESCO, η πληθώρα των τρόπων με τους οποίους εκφράζεται ο πολιτισμός ομάδων και κοινωνιών, όταν οι εκφράσεις αυτές περνάνε από γενιά σε γενιά (UNESCO, 2005)¹³.

πολιτισμός και τοπική ανάπτυξη, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, σσ. 177-229. (Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos>.)

¹³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: UNESCO (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Διαθέσιμο στο: <https://en.unesco.org/creativity/convention/texts>

Η διεθνοποίηση του διαλόγου αναφορικά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και η παγκοσμιοποίηση θεωρήθηκε, σε πρώτο στάδιο, ότι διευκόλυναν το γόνιμο διάλογο και την αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών -την ίδια στιγμή όμως ανέκυπτε ως πρόβλημα η διακινδύνευση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων (UNESCO, 2001). Συγκεκριμένα, ανέκυπτε ο φόβος ομογενοποίησης των πολιτιστικών μνημείων στα πρότυπα του δυτικού πολιτισμού, καθώς τόσο τα κριτήρια όσο και οι πολιτικές διαχείρισης που θεωρούνταν προαπαιτούμενα για την εγγραφή στη Λίστα Παγκόσμιας Κληρονομιάς αντανακλούσαν κυρίως δυτικές αξίες, ενώ αυξάνονταν και οι φωνές που έκαναν λόγο για αποικιοκρατική λογική στον πολιτισμό εκ μέρους των κρατών της Δύσης (Meskell L., 2013).

Έτσι, η πολιτιστική πολυμορφία ανακύπτει ως ζήτημα στη Σύνοδο του Ρίο, όπου επισημαίνεται η σημασία της προστασίας της. Τα πολιτιστικά τοπία θεωρείται ότι καθρεφτίζουν τους πολιτισμούς που τα δημιούργησαν και για το λόγο αυτό η πολυμορφία των εν λόγω πολιτισμών οφείλει να διατηρηθεί ως στοιχείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς (de Merode E., Smeets R., Westrik C, 2003). Πολύ περισσότερο, η πολυμορφία δεν αφορά μόνο στην έκφραση των πολιτιστικών πρακτικών, αλλά και στην ίδια τη διαχείριση των μνημείων, καθώς αναγνωρίζονται και επίσημα πλέον παραδοσιακά συστήματα διαχείρισης, που μέχρι τότε λειτουργούσαν συμπληρωματικά προς τα επιστημονικά. Παρατηρείται, λοιπόν, στον τομέα της προστασίας μια μετάβαση από τα «σχέδια» σε πιο ολιστικά και συμπεριληπτικά «συστήματα» διαχείρισης (Poulios, 2014). Δύο χρόνια αργότερα, το ICOMOS, με την έκδοση του Nara Document on Authenticity, επαναφέρει τη σημασία της πολιτιστικής πολυμορφίας και προωθεί τη διαχείριση της κληρονομιάς σε σύμπλευση με τα συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτικά πλαίσια μέσα στα οποία αυτή εκδηλώνεται (Poulios, 2014).

Υπό την πίεση των γεγονότων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, η UNESCO υιοθετεί τη Διακήρυξη για την Πολιτιστική Πολυμορφία, η οποία εντάσσει τα πολιτιστικά δικαιώματα στην κατηγορία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προωθεί την πολιτιστική πολυμορφία ως παράγοντα ανάπτυξης¹⁴. Η Διακήρυξη προωθεί τον πολιτιστικό πλουραλισμό ως κομβικό παράγοντα ανάπτυξης των δημιουργικών πρακτικών που συντηρούν τη δημόσια ζωή και

¹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: UNESCO (2001). *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Paris. Διαθέσιμο στο: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf

χαρτογραφεί ένα σχέδιο διαχείρισης που θα σέβεται την παραδοσιακή γνώση (Harrison R., Breithoff E., Penrose S., 2020). Ταυτόχρονα, ορίζεται πως η πολυμορφία δεν σχετίζεται μόνο με την πολιτιστική έκφραση, αλλά και με την πολιτιστική δημιουργία και με τις πρακτικές χρήσης και διαχείρισης του μνημείου (UNESCO, 2001), προστατεύοντας με τον τρόπο αυτό όλες αυτές τις εκφράσεις. Η στενή σχέση μεταξύ πολυμορφίας και άυλης κληρονομιάς επιβεβαιώνεται και με τη Σύμβαση του 2003 (βλ. ανωτέρω), όπου δηλώνεται πως η διατήρηση των εγγενών αξιών των άυλων εκφάνσεων του πολιτισμού συμβάλλει στην εγγύηση της πολυμορφίας. (UNESCO, 2003). Η Διάσκεψη της UNESCO για την Προστασία και την Προώθηση της Πολυμορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων, το 2005, υποστηρίζει ότι η πολυμορφία που προκύπτει από τη μοναδικότητα των κοινωνικών ομάδων που αποτελούν την ανθρωπότητα δεν μπορεί παρά να θεωρείται αναπόσπαστο στοιχείο της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς (UNESCO, 2005)¹⁵. Η πολυμορφία εκλαμβάνεται ως ζωτική για τη δημιουργία ενός αειφόρου μέλλοντος και υπογραμμίζεται η ανάγκη ενσωμάτωσης του πολιτισμού στη διαμόρφωση εθνικών και διεθνών στρατηγικών ανάπτυξης.

2.4. Ευρωπαϊκό Θεσμικό Πλαίσιο

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (εφεξής ΕΕ) υιοθετεί το πνεύμα της UNESCO αναφορικά με τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και το θεσμικό της πλαίσιο βρίσκεται σε σύμπλευση με τις υιοθετούμενες από την οργάνωση πολιτικές. Ήδη από το 1992, με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ, παρέχεται σαφής νομική βάση για την κοινοτική δράση στον τομέα του πολιτισμού, με διττή στοχοθεσία: αφενός την ανάπτυξη του πολιτισμού στα κράτη-μέλη στη βάση της πολυμορφίας, αφετέρου η προβολή της κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς (Κόνσολα, 2006).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ευρωπαϊκή στρατηγική για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η διαμόρφωση της οποίας ξεκίνησε από τις εργασίες του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του 2001 στο Göteborg και στηρίζεται στα εξαγόμενα της Συνόδου του Ρίο. Η εν λόγω στρατηγική προσλαμβάνει τη βιώσιμη ανάπτυξη ως μια μακρά και συνεχιζόμενη διαδικασία, που οφείλει

¹⁵ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: UNESCO (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Διαθέσιμο στο: <https://en.unesco.org/creativity/convention/texts>

να εμπλέκει την κοινωνία και να χαρακτηρίζεται από εγγυήσεις δημοκρατικότητας (Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2017:38-45). Στο πλαίσιο αυτό λειτουργεί από το 2001 το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πολιτιστικής Κληρονομιάς, υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ταυτόχρονα, φαίνεται πως οι πολιτικές συντήρησης, προστασίας και ανάδειξης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν σταθερό στόχο των ευρωπαϊκών αναπτυξιακών προγραμμάτων, καθώς στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα του ΕΣΠΑ 2014-2020, στον Άξονα Προτεραιότητας *Προστασία του Περιβάλλοντος και προώθηση της αποδοτικότητας των πόρων*, προβάλλονται ως κύριες επενδυτικές προτεραιότητες. Από την ΕΕ προωθείται η σύσταση ομάδων εργασίας που να επικεντρώνονται στη συμμετοχική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η πολύ-επίπεδη διαχείριση της υλικής, άυλης και ψηφιακής κληρονομιάς (European Commission, 2017)¹⁶.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το Συνέδριο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Αξία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την Κοινωνία, το 2005 (γνωστό και ως Faro Convention), το οποίο τοποθετεί τις κοινότητες και τις ανθρωπιστικές αξίες στο επίκεντρο μιας διευρυμένης και διεπιστημονικής νοηματοδότησης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτό το πλαίσιο, ορίζονται «κοινότητες κληρονομιάς», οι οποίες αποτελούνται από ανθρώπους που εκτιμούν συγκεκριμένες πτυχές και αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τις αξίες αυτές επιθυμούν, στα πλαίσια της δημόσιας δράσης, να συντηρήσουν και να κληροδοτήσουν στις επόμενες γενιές (Council of Europe, 2005). Υπό την προσέγγιση αυτή, τα κοινωνικά υποκείμενα τοποθετούνται στο κέντρο της εννοιολόγησης της κληρονομιάς και, ως εκ τούτου, στο επίκεντρο του συστήματος προστασίας της. Στον πυρήνα του Συνεδρίου βρίσκεται και η αειφόρος διαχείριση, ενώ αναγνωρίζεται ο κλάδος της «δημιουργικής οικονομίας» (creative economy), η ανάπτυξη του οποίου τοποθετείται στις προτεραιότητες της ΕΕ.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η Χάρτα της Μάλτας για τον Διεθνή Πολιτισμικό Τουρισμό (Europa Nostra, 2006), η οποία προσυπογράφει τη Χάρτα Διεθνούς Πολιτισμικού Τουρισμού του ICOMOS (βλ. ανωτέρω) και καλεί το σύνολο των εμπλεκόμενων φορέων σε

---

¹⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: European Commission (2017). *Mapping of Cultural Heritage actions in European Union: policies, programmes and activities*. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf

τοπικό, κρατικό και ευρωπαϊκό επίπεδο να υιοθετήσουν τις αρχές του βιώσιμου τουρισμού, στην κατεύθυνση της αειφόρου ανάπτυξης (Πολυμέρου-Καμηλάκη Α. 2017: 41).

Στη βάση των ανωτέρω, η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς αναδεικνύεται ως ένα εξαιρετικά εύπλαστο νοηματικό πλαίσιο, που συνεχώς μεταβάλλεται και εξελίσσεται. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο που διαμορφώνεται για τη διαχείρισή της διέπεται από τις εξής βασικές αρχές (Mitchell et al, 2009):

- Οι άνθρωποι που συνδέονται με ένα πολιτιστικό τοπίο είναι οι κύριοι ενδιαφερόμενοι για τη διαχείρισή του
- Η επιτυχημένη διαχείριση είναι διαφανής και δεν ενέχει αποκλεισμούς, ενώ διαμορφώνεται μέσω διαλόγου και συμφωνίας μεταξύ των βασικών ενδιαφερομένων
- Η αξία του πολιτιστικού τοπίου έγκειται στην αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους, επομένως αυτή ακριβώς η σχέση οφείλει να αποτελεί το επίκεντρο της διαχείρισης
- Η διαχείριση οφείλει να εστιάζει στη διατήρηση των αξιών του πολιτιστικού τοπίου
- Η διαχείριση των πολιτιστικών τοπίων πρέπει να ενσωματώνεται στο ευρύτερο (πχ αστικό) τοπίο
- Η επιτυχημένη διαχείριση συμβάλλει σε μια βιώσιμη κοινωνία

Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως η διαχείριση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς δεν μπορεί να οργανώνεται αποκλειστικά με βάση τη Σύμβαση του 1972, αλλά οφείλει να λαμβάνει υπόψη τον τρόπο με τον οποίο οι ανωτέρω αναλυθείσες έννοιες επενεργούν στην ερμηνεία της. Επομένως, αυτή η επικαιροποιημένη, ως προς τη νοηματοδότηση, εκδοχή της Σύμβασης αποτελεί καθοδηγητικό εργαλείο για την ανάπτυξη και την υλοποίηση κρατικών πολιτικών στον τομέα διαχείρισης της κληρονομιάς.

3. Μοντέλα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς

Με βάση την ανωτέρω περιγραφείσα εξέλιξη της νοηματοδότησης της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα από τα χρόνια διαμορφώθηκαν και αντίστοιχα μοντέλα διαχείρισής της. Σύμφωνα με τον Πούλιο (2012), τα μοντέλα αυτά αποτελούν ολοκληρωμένα συστήματα προσέγγισης της έννοιας και της εφαρμογής της διαχείρισης, που περιλαμβάνουν τόσο το στρατηγικό σχεδιασμό όσο και τη μεθοδολογία και πρακτικά εργαλεία. Έτσι, τα τρία βασικά μοντέλα διαχείρισης που επικρατούν και επενεργούν καταλυτικά σε όλα τα επίπεδα της εννοιολόγησης και της διαχείρισης της κληρονομιάς είναι το Υλικο-κεντρικό μοντέλο (material-based approach), το Αξιο-κρατικό μοντέλο (Values-based approach) και το Μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (living heritage approach), που θα αναλυθούν παρακάτω διεξοδικά.

3.1 Υλικο-κεντρικό μοντέλο (material-based approach)

Το υλικο-κεντρικό μοντέλο εμφανίστηκε στη Δύση τον 19^ο αιώνα, με τη γένεση της αρχαιολογίας ως επιστημονικού κλάδου, και συνδέεται στενά με το φιλοσοφικό ρεύμα του ρομαντισμού (Μάργαρη, 2020). Οι ταχύτατες κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις που χαρακτηρίζουν την Ευρώπη την περίοδο εκείνη, δημιουργούν ένα πνεύμα νοσταλγίας για το παρελθόν -ένα παρελθόν εξιδανικευμένο και μοναδικό και, ως εκ τούτου, «αυθεντικό» (Πούλιος & Τουλούπα, 2015). Έτσι, η κληρονομιά αυτού του παρελθόντος θεωρείται πως πρέπει να διατηρηθεί αναλλοίωτη στο παρόν. Το εν λόγω μοντέλο εντοπίζει την αυθεντικότητα κυρίως στο υλικό των μνημείων, το οποίο χαρακτηρίζεται σημαντικό από ιστορικής, αρχαιολογικής, επιστημονικής και αισθητικής σκοπιάς, και βρίσκει έκφραση στη Χάρτα της Βενετίας του 1964 (Πούλιος, 2012).

Στόχος της διαχείρισης, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη αντίληψη, είναι η συντήρηση του υλικού του παρελθόντος από τη φθορά και την καταστροφή που μπορεί να υποστεί στο παρόν, προκειμένου να μπορέσει ακέραιο να κληροδοτηθεί στις επόμενες γενιές. Έτσι, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, και ειδικότερα των μνημείων, στηρίζεται σε «επιχειρησιακά σχέδια» και η αποκλειστική ευθύνη για την επιτέλεσή της ανήκει στους ειδικούς (επιστήμονες, εμπειρογνώμονες και αρχές), αποκλείοντας τη συμμετοχή της

κοινωνίας (Μάργαρη, 2020). Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η αξία του μνημείου θεωρείται ότι έγκειται στις υλικές του διαστάσεις, επομένως η προστασία του από τους ειδικούς δε συνάδει με τη χρήση του από την τοπική κοινωνία. Συγκεκριμένα, προτείνεται η μικρότερη δυνατή παρέμβαση στο αυθεντικό υλικό και για το λόγο αυτό προκρίνεται η αναστήλωση έναντι των ανακατασκευών και αποκλείονται παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης που έχουν αναπτυχθεί από τις τοπικές κοινωνίες -παρά το γεγονός ότι σε αυτές οφείλεται η διάσωση του μνημείου από το παρελθόν μέχρι το παρόν (Πούλιος, 2012).

Μολονότι αποτελεί επιτυχία του εν λόγω μοντέλου η διατήρηση του υλικού των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα στον πολυτάραχο 20ό αιώνα και τις κοσμοϊστορικές πολεμικές συρράξεις που εκδηλώνονται κατά τη διάρκειά του, εντούτοις φαίνεται πως το υλικο-κεντρικό μοντέλο πάσχει από πολύ σημαντικές ελλείψεις. Καταρχάς, η θεώρηση των μνημείων αποκλειστικά ως θραυσμάτων του παρελθόντος αποκόβει ουσιαστικά το παρελθόν αυτό από το παρόν. Η περιθωριοποίηση της κοινωνίας από τη διαχείριση της κληρονομιάς προκαλεί ένα είδος «α-συνέχειας» μεταξύ του μνημείου, που θεωρείται ότι ανήκει στο παρελθόν, και της τοπικής κοινωνίας και των διεργασιών που εκδηλώνονται εντός αυτής, που ανήκει στο παρόν (Πούλιος, 2015). Επιπλέον, το υπό εξέταση μοντέλο φαίνεται να αδυνατεί να εγκολπώσει άυλες εκφάνσεις του πολιτισμού, περιορίζοντας έτσι σημαντικά το εύρος της θεσμικής προστασίας. Περισσότερο, το γεγονός ότι η άυλη σύνδεση με τον πολιτισμό χαρακτηρίζει κυρίως τους λαούς του μη δυτικού κόσμου, λειτουργεί προς επίρρωση του επιχειρήματος που αναλύθηκε ανωτέρω περί επιβολής από την UNESCO, μέσω μιας αποικιοκρατικής λογικής, του δυτικού προτύπου στον τομέα διαχείρισης της παγκόσμιας κληρονομιάς.

Αν και το εν λόγω μοντέλο θεωρείται σήμερα απαρχαιωμένο, δυστυχώς στην περίπτωση της Ελλάδας φαίνεται να βρίσκει ακόμη εφαρμογή (Πούλιος, 2015). Η προσκόλληση στο κλασικό παρελθόν της χώρας να μεν εξυπηρετούσε μια λογική συνέχειας του έθνους κατά τα πρώτα χρόνια ίδρυσης του ελληνικού κράτους (Μάργαρη, 2020), εντούτοις στο σήμερα στερεί τη δυνατότητα συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση της κληρονομιάς τους, διακινδυνεύοντας την οριστική απώλεια άυλων πτυχών της.

3.2 Αξιο-κρατικό μοντέλο (values-based approach)

Όπως αναφέρθηκε, η Σύμβαση του 1972 υιοθετεί τη λογική ότι η κληρονομιά διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το περιβάλλον του. Αργότερα, η Χάρτα της Μπούρα δίνει νέα οπτική στην ερμηνεία της Σύμβασης, συμπεριλαμβάνοντας την κοινωνική και πνευματική αξία που διαθέτει ένα μνημείο για την τοπική κοινωνία. Από το σημείο αυτό θεωρείται ότι αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο μοντέλο διαχείρισης, που τοποθετεί στο επίκεντρό του τις αξίες που προσδίδουν στην κληρονομιά διαφορετικές ομάδες ανθρώπων/ ενδιαφέροντος -το λεγόμενο «αξιο-κρατικό μοντέλο» (Πούλιος, 2012).

Το εν λόγω μοντέλο διαφοροποιείται από το προηγούμενο σε δύο κομβικά σημεία. Αφενός, εντάσσει στην κατηγορία των αξιών αυτές που σχετίζονται με άυλες πτυχές της κληρονομιάς, όπως τη θρησκευτική και την πνευματική αξία, καθώς και την αξία χρήσης (Πούλιος, 2015). Δεδομένου ότι οι αξίες αυτές σχετίζονται περισσότερο με την τοπική κοινωνία και λιγότερο με τα υλικά του μνημείου, ολόκληρη η έννοια των αξιών ανανοηματοδοτείται και λαμβάνει δυναμικό χαρακτήρα. Αφετέρου, δυναμικότητα αποκτά και η έννοια των ομάδων ενδιαφέροντος, στις οποίες πλέον δεν εντάσσονται μόνο οι εμπειρογνώμονες και οι κρατικοί λειτουργοί, αλλά και ομάδες που σχετίζονται με τη διαφύλαξη των άυλων πτυχών του μνημείου, όπως η τοπική κοινωνία που ζει γύρω από το μνημείο, οι ομάδες (π.χ. θρησκευτικές) που το αξιοποιούν κ.λπ. (Πούλιος, 2012). Η «αυθεντικότητα» δηλαδή, που παραμένει ως ζητούμενο για την εγγραφή ενός μνημείου στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς, έγκειται πλέον στο συνδυασμό των υλικών στοιχείων του μνημείου με τις αξίες που διέπουν τη χρήση και τη λειτουργία του.

Σύμφωνα με το αξιο-κρατικό μοντέλο, στόχο της διαχείρισης οφείλει να αποτελεί η διαφύλαξη των αξιών, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος, που συνδέονται με ένα μνημείο. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως αναβαθμίζεται και η συμμετοχή της κοινωνίας, η οποία θα πρέπει να μετέχει με τρόπο ισότιμο και συνεχή στη διαδικασία διαχείρισης (Μάργαρη, 2020). Οι επιστήμονες διατηρούν τον πρώτο λόγο στον ορισμό των ομάδων ενδιαφέροντος και στην καταγραφή, αξιολόγηση και ιεράρχηση των σχετιζόμενων με το μνημείο αξιών (Πούλιος, 2012), εντούτοις η ευθύνη διαχείρισης ανήκει σε όλη την κοινωνία. Σχηματικά, η διαχείριση νοείται ως μια συνεχής κοινωνικο-πολιτική διαδικασία, που

λαμβάνει χώρα υπό την επίβλεψη (και όχι τον έλεγχο) των ειδικών, σεβόμενη τις αξίες που προσδίδουν στο μνημείο όλες οι κοινωνικές ομάδες που σχετίζονται με αυτό και ενσωματώνοντας και παραδοσιακές πρακτικές στις ήδη εφαρμοζόμενες επιστημονικές (Μάργαρη, 2020). Έτσι θεωρείται ότι ενθαρρύνεται μια διαχείριση με πιο χρηστική οπτική, που επιτρέπει τις παρεμβάσεις στο υλικό του μνημείου (π.χ. ανακατασκευές), εάν αυτές συνάδουν με τις αξίες που συνδέονται με αυτό (Πούλιος, 2015).

Η ουσιαστικότερη συμβολή του υπό εξέταση μοντέλου στη διαχείριση της κληρονομιάς θεωρείται ότι έγκειται στην εκδημοκρατικοποίηση της διαχειριστικής διαδικασίας, μέσω της ενθάρρυνσης της συμμετοχής της κοινωνίας σε αυτή. Επιπλέον, αναγνωρίζεται η πνευματική σύνδεση των μη-δυτικών πολιτισμών του κόσμου με την πολιτιστική τους κληρονομιά, σε μια προσπάθεια αναίρεσης των σχετικών προβληματικών (Πούλιος, 2015). Παρόλα αυτά, ο ρόλος των ειδικών στη διαδικασία παραμένει ιδιαίτερος αυξημένος, με αποτέλεσμα να μην παρατηρούνται ουσιώδεις διαφορές σε σχέση με το υλικο-κεντρικό μοντέλο (Πούλιος, 2012). Αναλυτικά, η συμπερίληψη όλων των αξιών που σχετίζονται με ένα μνημείο στο σχέδιο διαχείρισής του μπορεί να αναδειχτεί σε μια εξαιρετικά συγκρουσιακή διαδικασία. Στη διαδικασία αυτή τον πρώτο λόγο διατηρούν οι εμπειρογνώμονες και οι κρατικές αρχές, οι οποίοι συχνά περιθωριοποιούν στην πράξη την τοπική κοινωνία (Μάργαρη, 2020).

Όπως αναφέρθηκε, οι επίσημοι θεσμοί που σχετίζονται με την πολιτιστική διοίκηση στην Ελλάδα, δηλαδή ως επί το πλείστον το Υπουργείο Πολιτισμού (εφεξής ΥΠΠΟ) και οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Κόνσολα, 2006), φαίνεται να εμμένουν σε ένα μοντέλο διαχείρισης που τείνει περισσότερο προς τον υλικο-κεντρισμό. Εντούτοις, στον τομέα της διαχείρισης δραστηριοποιούνται και μη κυβερνητικοί οργανισμοί, που φαίνεται να υιοθετούν αρχές πιο κοντά στο αξιο-κρατικό μοντέλο. Ενδεικτικά αναφέρεται ο Μη Κερδοσκοπικός Οργανισμός «Διάζωμα: Κίνημα Πολιτών για την Προστασία των Αρχαίων Θεάτρων», ο οποίος προωθεί δράσεις που ενθαρρύνουν τόσο τη συμμετοχή της κοινωνίας στη διαχείριση (Μάργαρη, 2020) όσο και τη διαχείριση προς όφελος της κοινωνίας (Πούλιος, 2012).

3.3 Μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (living heritage approach)

Οι ανεπάρκειες του αξιο-κρατικού μοντέλου έχουν αναβαθμίσει στο δημόσιο διάλογο την ανάγκη υιοθέτησης ενός μοντέλου για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, το οποίο θα βρίσκεται σε σύμπλευση με τις αξίες της συμμετοχικότητας, της αειφορίας και της πολιτιστικής πολυμορφίας. Από την υπογραφή της Σύμβασης για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς αρχίζει να διαμορφώνεται ένα μοντέλο που αναβαθμίζει το ρόλο της τοπικής κοινότητας -αυτό της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» (Πούλιος, 2012).

Ως «ζώσα» ορίζεται η κληρονομιά που εξακολουθεί συνεχώς να δημιουργείται και να εξελίσσεται, στη βάση της *συνέχειας* (continuity) της αρχικής της σύνδεσης με την κοινωνία, όπως αυτή διασφαλίζεται από τις καθημερινές πρακτικές της τοπικής κοινωνίας (Πούλιος, 2012 · Μάργαρη, 2020). Η συνέχεια αυτή θεωρείται ότι σχετίζεται τόσο με τα υλικά όσο και με τα άυλα στοιχεία του μνημείου και μπορεί να εντοπιστεί στη συνέχεια της αρχικής του λειτουργίας, στη συνεχή διαμόρφωση υλικών και άυλων στοιχείων κληρονομιάς επί του μνημείου, στη συνέχεια των πρακτικών διαχείρισης, καθώς και στη συνεχή παρουσία της κοινωνίας εντός ή στον ευρύτερο χώρο του μνημείου (Πούλιος, 2012). Παρατηρείται, λοιπόν, και μια μετατόπιση στη νοηματοδότηση της «αυθεντικότητας» του μνημείου, η οποία υπό το μοντέλο αυτό θεωρείται ότι εντοπίζεται σε αυτή ακριβώς τη συνέχεια της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με το μνημείο (Πούλιος, 2015).

Το βάρος που τοποθετείται από το συγκεκριμένο μοντέλο στην τοπική κοινωνία το καθιστά περισσότερο ιεραρχικό και λιγότερο δημοκρατικό: οι διαφορετικές ομάδες ενδιαφέροντος της κληρονομιάς ιεραρχούνται στη βάση της σύνδεσής του με αυτή και η τοπική κοινωνία θεωρείται «κεντρική κοινότητα» της κληρονομιάς (core community), με αυξημένο ρόλο στη διαχείρισή της (Μάργαρη, 2020). Η προσέγγιση της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς είναι κοινωνικο-κεντρική και προωθεί ένα μοντέλο διαχείρισης διαδραστικό και από τα κάτω (bottom up), που θα λαμβάνει υπόψη τη σημασία της κληρονομιάς για την ίδια την κοινωνία (Poulios, 2014). Στη λογική αυτή, η προστασία της κληρονομιάς γίνεται με άξονα τη διαφύλαξη της σχέσης της με την τοπική κοινωνία του παρόντος, από την τοπική κοινωνία του παρόντος και για χάρη της τοπικής κοινωνίας του παρόντος. Κεντρικό στόχο της διαχείρισης οφείλει να αποτελεί η διασφάλιση της προαναφερθείσας συνέχειας, επομένως η προστασία της κληρονομιάς εντάσσεται νοηματικά στη χρήση της (Πούλιος, 2012). Οι ειδικοί διαχείρισης και οι κρατικοί λειτουργοί αποκτούν βοηθητικό ρόλο στη διαχείριση και,

ως εκ τούτου, συμπληρωματικό ρόλο αποκτούν και οι επιστημονικές πρακτικές διαχείρισης σε σχέση με τις παραδοσιακές (Πούλιος, 2015). Δεδομένου ότι η προτεραιότητα δίνεται στη διαφύλαξη των σχέσεων των κοινοτήτων με την κληρονομιά, η διατήρηση της αυθεντικότητας του υλικού υποχωρεί και επιτρέπεται μια πιο ελεύθερη παρέμβαση σε αυτό, που περιλαμβάνει ακόμα και τις ανακατασκευές -με την προϋπόθεση να γίνονται σε συμφωνία με την αρχική λειτουργία της κληρονομιάς (Πούλιος, 2012). Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής του εν λόγω μοντέλου αποτελούν για την ελληνική περίπτωση τα Μετέωρα, η διαχείριση των οποίων θα αναλυθεί στη συνέχεια της εργασίας (βλ. κεφάλαιο 6), προκειμένου να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα και οι κίνδυνοι που προκύπτουν από την εφαρμογή του. Τη φιλοσοφία και τις πολιτικές που χαρακτηρίζουν το μοντέλο φαίνεται να υιοθετεί και η ΕΕ: το Συμβούλιο της Ευρώπης, με τον ορισμό των «κοινοτήτων κληρονομιάς» (βλ. κεφάλαιο 1) φαίνεται να αντιμετωπίζει τις κοινότητες όχι ως απλούς «φορείς» της κληρονομιάς, αλλά ως ενεργούς συμμετόχους της μεταβίβασής της στις επόμενες γενιές.

Το συγκεκριμένο μοντέλο αντιμετωπίζει την πολιτιστική κληρονομιά ως εγγενές στοιχείο της ταυτότητας και της ζωής της κοινωνίας του παρόντος, παίρνοντας αποστάσεις από τη λογική που την θέλει απλώς θραύσμα του παρελθόντος και σηματοδοτεί μια μετάβαση από τη μνημειακότητα στις κοινωνίες (Πούλιος, 2012). Παρόλα αυτά, η εφαρμογή του μοντέλου αναδεικνύει νέες προβληματικές, που σχετίζονται κυρίως με την ιεράρχηση των τοπικών κοινοτήτων της κληρονομιάς (Μάργαρη, 2020). Συγκεκριμένα, οι σχέσεις των κοινοτήτων με το μνημείο διακρίνονται από διαφορετική ισχύ. Σχηματοποιώντας τις από την πιο αδύναμη προς την πιο ισχυρή, υπάρχουν κοινότητες που χρησιμοποιούν το μνημείο (σε τοπικό, εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο), κοινότητες που μένουν κοντά στο μνημείο, κοινότητες που κατοικούν μέσα στο μνημείο, κοινότητες με μεταβαλλόμενη σχέση με το μνημείο, κοινότητες που διαθέτουν συγκεκριμένο σημαντικό δεσμό με το μνημείο και κοινότητες που η αρχική τους σχέση με το μνημείο δεν έχει υποστεί μεταβολές από σύγχρονες τάσεις όπως ο εκμοντερνισμός (Ρουλιός, 2014). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η σχέση με και η χρήση του μνημείου τίθενται στην αξιολόγηση και στον έλεγχο των αρχών και των ειδικών. Μια ακόμη προβληματική που ανακύπτει σχετίζεται με την παγκοσμιοποίηση: όταν διευκολύνεται τόσο η μετακίνηση ανθρώπων μεταξύ τόπων και χωρών, η ιδιότητα του «μέλους» μιας τοπικής κοινότητας μπορεί να ποικίλλει και να αφορά από μια μικρή

κοινότητα ανθρώπων μέχρι ολόκληρο τον ανθρώπινο πληθυσμό (Roulios, 2014), επομένως ο δυσχεραίνεται ο ίδιος ο ορισμός της «κεντρικής κοινότητας».

Σε κάθε περίπτωση, φαίνεται πως το εν λόγω μοντέλο ανταποκρίνεται καλύτερα στα σύγχρονα δεδομένα. Δεδομένου ότι κυριαρχεί παγκόσμια, αλλά και στο πλαίσιο της ΕΕ, μια λογική αναβάθμισης της συμμετοχής των περιφερειών και των τοπικών κοινοτήτων που τις απαρτίζουν στη λήψη αποφάσεων και τη χάραξη πολιτικών, δεν θα μπορούσε η ίδια θεώρηση να λείπει από τον τομέα διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ιεράρχηση της προστασίας των αξιών που προσδίδει η κοινωνία του παρόντος στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς και η νοηματοδότηση της ίδιας της κληρονομιάς μέσα από τις σχέσεις που αναπτύσσει με την τοπική κοινωνία διαμορφώνει ένα πολύ δημιουργικό πλαίσιο διαχείρισης και ανάδειξής της. Περισσότερο, συνδέεται με τη λογική της αειφορίας, η οποία επίσης έχει πολλαπλά οφέλη για την τοπική κοινωνία -ηθικά, κοινωνικά, αλλά και οικονομικά.

4. Ελληνικό θεσμικό πλαίσιο για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Ο τομέας της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτέλεσε, από την αρχή της δημιουργίας του ελληνικού κράτους, κεντρικό άξονα συγκρότησής του σε ενιαία κρατική οντότητα. Η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς της αρχαιότητας συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση του αφηγήματος περί αδιάλειπτης παρουσίας του ελληνικού λαού και στη συγκρότηση ενιαίας εθνικής ταυτότητας για τους πολίτες του νεοσύστατου κράτους (Κόνσολα, 2006).

Έτσι, ήδη από το 1834 εκδίδεται ο Ν. 10/22-5-1834 *Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών*, ο οποίος αποτελεί μια ευρωπαϊκή πρωτιά στον τομέα διαχείρισης της πολιτισμικής/πολιτιστικής κληρονομιάς (Μάργαρη, 2020). Σε μια πρωτοποριακή για τα τότε δεδομένα λογική, ο νόμος θέτει τις αρχαιότητες υπό την ιδιοκτησία του κράτους και ορίζει ότι αυτές αποτελούν «εθνικό κτήμα» όλων των Ελλήνων, ως έργα των προγόνων τους. Έτσι, διαμορφώνεται το έδαφος για την θεσμοποίηση της κρατικής παρέμβασης στον τομέα του πολιτισμού, και συγκεκριμένα της αρχαιολογικής κληρονομιάς, που με βάση τον εν λόγω νόμο θεωρείται αυτοδίκαιη (Κόνσολα, 2006). Παρόλα αυτά, σε όλο το υπόλοιπο του 19^{ου} αιώνα, η θεσμική παρέμβαση στην οργάνωση και την προώθηση της πολιτιστικής δράσης υπήρξε αναιμική -το κρατικό ενδιαφέρον συγκεντρώθηκε κυρίως στη διαφύλαξη της αρχαίας κληρονομιάς, μέσω της ίδρυσης των πρώτων αρχαιολογικών μουσείων, τη διενέργεια μικρής κλίμακας ανασκαφών και την έκδοση ενός πολύ αυστηρού αρχαιολογικού νόμου το 1899, γνωστού ως ΒΧΜΣΤ' (Κόνσολα, 2006). Η πρακτική αυτή διαγράφει με ενάργεια το πλαίσιο για το μοντέλο διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς που θα ακολουθήσει η χώρα: μια διαχείριση που επικεντρώνεται στη συντήρηση και ανάδειξη των αρχαιολογικών μνημείων, με στόχευση την ανάταση του εθνικού φρονήματος αφενός, την προβολή της πλούσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς της Ελλάδας στο εξωτερικό αφετέρου. Η νοηματοδότηση του πολιτισμού φαίνεται να περιορίζεται ακριβώς στον αρχαίο πολιτισμό, γεγονός που θέτει εξαρχής όρια στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η κληρονομιά και σχηματοποιείται η πολιτιστική πολιτική του κράτους.

4.1. Πολιτιστική πολιτική κατά τον 20^ο αιώνα

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η κρατική ενασχόληση με πολιτιστικά θέματα υπήρξε αναιμική, εξαιτίας και των σημαντικών ιστορικών γεγονότων που λαμβάνουν χώρα, όπως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η Μικρασιατική Καταστροφή. Σε μία πρώτη φάση, η πολιτιστική πολιτική ασκούνταν από το Υπουργείο Παιδείας, με την περιστασιακή εμπλοκή άλλων υπουργείων και υπηρεσιών (Κόνσολα, 2006). Βασικό νομοθετικό κείμενο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς υπήρξε ο αρχαιολογικός νόμος 5351/1932, ο οποίος απαγορεύει ρητά οποιαδήποτε ενέργεια κοντά σε αρχαιολογικό χώρο που μπορεί να βλάψει άμεσα ή έμμεσα τις αρχαιότητες, ενώ δημιουργεί ένα εξαιρετικά αυστηρό πλαίσιο αδειοδότησης για την επισκευή και την ανάπλαση μνημείων προγενέστερων του 1830¹⁷. Ο νόμος αυτός, που ορίζει ως «κληρονομιά» μόνο τα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας (Ρουλιός, 2014), βρίσκεται σε σύμπλευση με το τότε επικρατούν υλικο-κεντρικό μοντέλο διαχείρισης και ισχύει για τα επόμενα εβδομήντα χρόνια. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει τη θεμελιακή θέση που έχει για την κρατική πολιτιστική πολιτική η συντήρηση της αρχαιολογικής κληρονομιάς και ταυτόχρονα μια μακρόχρονη παράδοση στην αναγνώριση των αξιών εκείνων της κληρονομιάς που σχετίζονται με την υλική και την αισθητική αξία των μνημείων. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η διαδικασία εξωραϊσμού των, αρχαίων (κλασικών κυρίως) πολιτιστικών χώρων από το κράτος κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, που συνοδεύτηκε από την κατεδάφιση των «χαμόσπιτων» που βρίσκονταν στην περιοχή και την απομάκρυνση των κατοίκων τους, όπως έγινε στην περιοχή γύρω από τους Στύλους του Ολυμπίου Διός και τον πεζόδρομο της Ακρόπολης (Πούλιος & Τουλούπα, 2015). Ο ρητός αποκλεισμός της κοινωνίας από την διάδραση με τα μνημεία και τη διαχείρισή τους, που επιτελέστηκε μέσω της εφαρμογής του εν λόγω νόμου για εβδομήντα συνεχή χρόνια, δε θα μπορούσε παρά να έχει σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις ακόμη και στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή από τα κοινωνικά υποκείμενα αλλά και επιτελείται από την πολιτεία σήμερα η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Τα χρόνια που ακολουθούν, η κρατική παρέμβαση επικεντρώνεται στην αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς για την προσέλκυση τουριστών. Εκτός από τη δαπάνη μεγάλων

¹⁷ ¹⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ν. 5351/1932 (ΦΕΚ 275/Α'/24.8.1932), άρθρα 50, 52, διαθέσιμο στο: https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/archeol_law.aspx?iID=132

ποσών για την συντήρηση και αναστήλωση αρχαιολογικών μνημείων (Κόνσολα, 2006), μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η κρατική παρέμβαση επιχείρησε και την ανάδειξη άυλων πτυχών της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή στοιχείων της καθημερινής ζωής και της «αυθεντικής» λαϊκής ψυχής, όπως οι παραδοσιακοί χοροί και η λαϊκή κουζίνα (Πούλιος & Τουλούπα, 2015). Παρόλα αυτά φαίνεται πως η μεταστροφή αυτή ήταν επιφανειακή και είχε ως κύριο στόχο την ανάδειξη της χώρας σε τουριστικό προορισμό, καθώς δεν φαίνεται την ίδια περίοδο να διαμορφώνονται πολιτικές σχετικές με τη θεσμοποιημένη προστασία των πολιτιστικών αυτών πτυχών. Περισσότερο, οι τουριστικές καμπάνιες που ακολουθούν εστιάζουν κυρίως στην πολιτιστική κληρονομιά της αρχαιότητας, ενώ ο ελληνικός τρόπος ζωής προβάλλεται συμπληρωματικά για τη διαμόρφωση μιας εικόνας «οικείου», για την αντιστροφή του κλίματος που επικρατούσε για την Ελλάδα ως επικίνδυνη χώρα (Πούλιος & Τουλούπα, 2015). Προκύπτει, λοιπόν, ότι σε μία πρώτη φάση, η λογική που είχε το κράτος γύρω από τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς επικεντρωνόταν στην «εμπορική» αξιοποίησή της για την προσκόμιση οικονομικών οφελών από τον τουρισμό.

Την περίοδο της δικτατορίας, παρότι δεν σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις προς αυτή την κατεύθυνση, οφείλουμε να σημειώσουμε την ίδρυση για πρώτη φορά Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών το 1971, γεγονός που υποδεικνύει ότι προτεραιοποιήθηκε η σύσταση ενός φορέα διαχείρισης των πολιτιστικών υποθέσεων (Κόνσολα, 2006). Εντούτοις, σύμφωνα με την Κόνσολα (2006), οι λόγοι ίδρυσης του Υπουργείου είχαν περισσότερο να κάνουν με την ανάγκη ιδεολογικά κατευθυνόμενης παρέμβασης από πλευράς στρατιωτικής κυβέρνησης στον τομέα του πολιτισμού και με την καλλιέργεια ενός κλίματος περί ενδιαφέροντος για την πνευματική ζωή της χώρας, παρά με την ουσιαστική οργάνωση και καθοδήγηση της διαδικασίας διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σταθμό στη διαμόρφωση του πολιτιστικού θεσμικού πλαισίου αποτελεί η εισαγωγή πρόβλεψης στο Σύνταγμα του 1975 περί προστασίας του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, δύο μόλις χρόνια μετά την ψήφιση της Σύμβασης του 1972 από την UNESCO, η οποία θα κυρωθεί από την Ελλάδα αργότερα, με το Ν. 1126/1981. Στο άρθρο 24 του Συντάγματος προβλέπεται ότι αυτή αποτελεί υποχρέωση του κράτους, το οποίο έχει επίσης υποχρέωση να λαμβάνει προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα για τη διαφύλαξη της (Κόνσολα, 2006). Η θεσμοθέτηση της κρατικής προστασίας της κληρονομιάς στο

θεμελιώδες νομικό κείμενο του πολιτεύματος υποδεικνύει την αναβάθμιση του ζητήματος στο σκέλος των δημοσίων πολιτικών. Με τις αναθεωρήσεις του Συντάγματος η προστασία της κληρονομιάς αναδεικνύεται και ως κοινωνικό δικαίωμα των πολιτών, γεγονός που υποδηλώνει μια μεταστροφή που αρχίζει να επιτελείται προς την υιοθέτηση ενός πιο αξιωματικού μοντέλου διαχείρισης, ενώ κατοχυρώνεται και η αρχή της αειφορίας, στο πνεύμα των αντίστοιχων πολιτικών τόσο της UNESCO όσο και της ΕΕ¹⁸. Παράλληλα αρχίζει να αναπτύσσεται και η έννοια του πολιτιστικού προγραμματισμού, με τη σύνταξη του Πενταετούς Προγράμματος Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης 1978-1982, παρόλο που σε πρώτο βαθμό ο προγραμματισμός αυτός δε βασίζεται σε κάποιο συγκροτημένο θεωρητικό υπόβαθρο ή στρατηγικό σχέδιο (Κόνσολα, 2006). Η ψήφιση του Οργανισμού του ΥΠΠΟ το 1977 το καθιερώνει ως ένα συγκεντρωτικό και γραφειοκρατικό φορέα, του οποίου ο μεγαλύτερος τομέας ήταν ο αρχαιολογικός (Κόνσολα, 2006), γεγονός επίσης ενδεικτικό της διαχειριστικής προσέγγισης που ακολουθεί το ελληνικό κράτος.

Κατά την επόμενη δεκαετία επιχειρείται η συγκρότηση στιβαρής πολιτιστικής πολιτικής, μέσω των Πενταετών Προγραμμάτων Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης (1983-1987 και 1988-1992), που θέτουν ως στόχο, μεταξύ άλλων, τη διεθνή προβολή των αξιών του ελληνικού πολιτισμού και την αποτελεσματικότερη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, μέσω αφενός της αύξησης των διαθέσιμων προς αυτήν πόρων, αφετέρου της αποκέντρωσης των πολιτιστικών υπηρεσιών (Κόνσολα, 2006). Παρόλο που κανένα από τα δύο προγράμματα δεν εφαρμόστηκε στην πληρότητά του, παρατηρούνται δύο σημαντικές εξελίξεις. Στο σκέλος της προβολής των ελληνικών πολιτιστικών αξιών ξεκινά η εκστρατεία για την επιστροφή των μαρμάρων του Παρθενώνα, ενώ στο σκέλος της αποκέντρωσης ιδρύονται, μεταξύ άλλων, τα πρώτα λαογραφικά μουσεία (Κόνσολα, 2006). Παρατηρείται, έτσι, μια κίνηση προς δύο κατευθύνσεις: από τη μία επιβεβαιώνεται η προσκόλληση στο υλικο-κεντρικό μοντέλο διαχείρισης της αρχαίας κληρονομιάς, που επιδιώκει την «αυθεντική» εμφάνιση του μνημείου του Παρθενώνα. Από την άλλη, αναγνωρίζεται σε

---

¹⁸ Η σχετική διάταξη του άρθρου 24 του Συντάγματος, όπως ισχύει σήμερα, έχει ως εξής: *Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξη του το Κράτος έχει υποχρέωση να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας.*

θεσμικό επίπεδο ο λαϊκός πολιτισμός και εκκινείται μια διαδικασία καταγραφής και προστασίας του, με πιο αξιο-κεντρική σκοπιά.

Προς το τέλος του αιώνα παρατηρείται μια προσαρμογή της ελληνικής πολιτιστικής πολιτικής στα διεθνή δεδομένα (βλ. κεφάλαιο 2) και μια μεταστροφή της προς πιο σύγχρονα θεωρητικά μοντέλα, καθώς σύμφωνα με την Κόνσολα (2006) ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως παράγοντας κοινωνικής και οικονομικής συνοχής αφενός, βιώσιμης ανάπτυξης αφετέρου. Ταυτόχρονα, συνεχίζεται η στενή του σύνδεση με τον τουρισμό και επιχειρείται η ανάπτυξη του κλάδου του πολιτιστικού τουρισμού, που στοχεύεται να διοχετευθεί σε απομονωμένες περιοχές, ώστε να περιοριστούν και προβλήματα μαζικού τουρισμού που είχαν αρχίσει να παρατηρούνται (Κόνσολα, 2006). Εντούτοις, και παρά τη δειλή προσπάθεια επεξεργασίας ενός νέου προτύπου στην πολιτιστική διαχείριση, το επίκεντρο της παραμένει ο αρχαίος πολιτισμός. Το γεγονός αυτό, όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, υποδεικνύεται και από τις εγγραφές που πραγματοποιεί η χώρα στον Κατάλογο της UNESCO τις δεκαετίες του '80 και του '90, οι οποίες είναι στη συντριπτική τους πλειοψηφία αρχαιολογικοί χώροι.

4.2. Πολιτιστική Πολιτική κατά τον 21^ο αιώνα

Μια από τις πιο ενδεικτικές εξελίξεις στην πολιτιστική πολιτική του κράτους κατά τον 21^ο αιώνα υπήρξε η τροποποίηση του αρχαιολογικού νόμου του 1932. Με το Ν. 3028/2002, η πολιτιστική κληρονομιά αναγνωρίζεται ως μέρος του ευρύτερου πολιτιστικού περιβάλλοντος, το οποίο τίθεται υπό τη διαχείριση του ΥΠΠΟ¹⁹. Επιπλέον, η διαχείριση του πολιτιστικού περιβάλλοντος συνδέεται ρητά με τον πολεοδομικό, περιβαλλοντικό και εν γένει τον αναπτυξιακό σχεδιασμό, ως συστατικό στοιχείο αυτού. Με τον τρόπο αυτό αναγνωρίζεται επίσημα η συμβολή του πολιτισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία και δημιουργείται η βάση για την ανάπτυξη αειφόρων πολιτικών στον πολιτιστικό τομέα. Με το Ν. 3028/2002 υπήρξε επίσης για πρώτη φορά αυτόματη αναγνώριση των μεταβυζαντινών μνημείων που χρονολογούνταν μετά το 1453 ως πολιτιστική κληρονομιά, τα οποία το

---

¹⁹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ.: Ν. 3028/2002 *Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Διαθέσιμο στο: https://www.culture.gov.gr/DocLib/g_1950.pdf

προηγούμενο διάστημα έπρεπε πρώτα να καταγραφούν σε ειδική λίστα (Ρουλιός, 2014). Ενώ στην ουσία φαίνεται να σημειώνεται σημαντική εξέλιξη ως προς την εννοιολόγηση του όρου, μιας και επιχειρείται η αποσύνδεση της έννοιας της κληρονομιάς από τα αρχαιολογικά μνημεία, ο Ρουλιός (2014) σημειώνει ότι ακόμη και στην περίπτωση των μεταβυζαντινών μνημείων η προσέγγιση του κράτους προσομοιάζε σε μια «κλασική» λογική: έμφαση δινόταν κυρίως στην αισθητική και ιστορική αξία των μνημείων, καθώς και στα έργα που ήταν απαραίτητα για την αποκατάσταση του υλικού τους, ενώ η χρήση που γινόταν σε αυτά δεν ενσωματώνονταν στην πολιτική διαχείρισης.

Το 2006 η Ελλάδα κυρώνει τη Σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τη Σύμβαση για την Προστασία και την Προώθηση της Πολυμορφίας των Πολιτιστικών Εκφράσεων, με τους Ν. 3521/2006 (ΦΕΚ 275/Α/22-12-2006) και Ν. 3520/2006 (ΦΕΚ 274/Α/22-12-2006) αντίστοιχα. Η προσαρμογή της χώρας στα διεθνή δεδομένα στον τομέα του πολιτισμού ανοίγει το δρόμο για τη διαμόρφωση ενός νέου μοντέλου στη διαχείριση της κληρονομιάς, που θα αγκαλιάζει και άυλες πτυχές της και δεν θα επικεντρώνεται εμμονικά στο αρχαιολογικό παρελθόν της.

Ουσιαστική εξέλιξη σε μια πιο ολιστική προσέγγιση της έννοιας της πολιτιστικής κληρονομιάς σημειώνεται και με την ψήφιση των νόμων 4019/2011 και 4430/2016 περί κοινωνικής οικονομίας και αειφορίας. Ο πρώτος εξ αυτών ορίζει την κοινωνική οικονομία ως *το σύνολο των οικονομικών, επιχειρηματικών, παραγωγικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, [...], των οποίων ο καταστατικός σκοπός είναι η επιδίωξη του συλλογικού οφέλους και η εξυπηρέτηση γενικότερων κοινωνικών συμφερόντων*²⁰ και συμπληρώνεται από το δεύτερο, που συνδέει την κοινωνική οικονομία με την αειφόρο ανάπτυξη²¹. Σύμφωνα με τον Ποτηρόπουλο (2017: 110-114), η θεσμική κατοχύρωση της κοινωνικής οικονομίας συνδέει την παράδοση με μορφές βιώσιμης ανάπτυξης, πράγμα που καθιστά τη βιώσιμη ανάπτυξη ως τη σχέση της παράδοσης με τις τοπικές οικονομίες. Η προσέγγιση του κράτους απομακρύνεται από τη χρήση της παράδοσης αποκλειστικά ως καταναλωτικού προϊόντος (βλ. ανωτέρω, π.χ., ως τουριστικού προϊόντος) και στοχεύει σε μορφές ανάπτυξης που θα

²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά Ν. 4019/2011 (ΦΕΚ Α/216/2011) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

²¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά Ν. 4430/2016 (ΦΕΚ Α/205/2016) *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

ενσωματώνουν το σύνολο της τοπικής κοινωνίας. Η αναβάθμιση του ρόλου της τοπικής κοινωνίας, η ανάγκη δημιουργίας οργανικής σχέσης των θεσμών χάραξης δημοσίων πολιτικών με αυτή και η στρατηγική στόχευση της αειφόρου ανάπτυξης, αν εξειδικευτούν στην πολιτιστική πολιτική, προσεγγίζουν ένα μοντέλο ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς που φαίνεται να υιοθετείται σταδιακά από το κράτος.

Τέλος, το 2020 τροποποιείται ο Ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος. Στο νόμο αυτό, που είχε ήδη από το 1986 εισαγάγει το πολιτισμικό περιβάλλον στην έννοια του περιβάλλοντος, αναγνωρίζεται πλέον η πολιτιστική πολιτική ως σκέλος της αναπτυξιακής διαδικασίας, ενώ παράλληλα εισάγεται η έννοια του δημοκρατικού σχεδιασμού των δύο αυτών πολιτικών²². Είναι προφανές ότι η θεσμική κατοχύρωση της συμμετοχής της κοινωνίας στη διαμόρφωση της πολιτιστικής πολιτικής απομακρύνει οριστικά το ελληνικό κράτος, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, από το υλικο-κεντρικό μοντέλο που ακολουθούσε στην πολιτιστική διαχείριση τα προηγούμενα χρόνια. Παρόλα αυτά, το κράτος, μέσω του ΥΠΠΟ, συνεχίζει να διαθέτει αποκλειστική αρμοδιότητα στον τομέα προστασίας των μνημείων -ακόμη και στις περιπτώσεις που εμπλέκονται στη διαχείριση και οι αποκεντρωμένες υπηρεσίες του, δηλαδή οι Εφορίες Αρχαιοτήτων (Ρουλιός, 2014). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει μια απόσταση από διαχειριστικά μοντέλα που προάγουν τη διαχείριση της κληρονομιάς από την κεντρική της κοινότητα. Παρόλο, λοιπόν, που τα τελευταία χρόνια το κράτος κάνει συνειδητές προσπάθειες να διευρύνει τον τομέα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τις ομάδες ενδιαφέροντος που συμμετέχουν σε αυτή, η αλλαγή πορείας από μια υλικο-κεντρική λογική διαχείρισης που επικρατούσε για περίπου δύο αιώνες μάλλον θα αποδειχτεί μια δύσκολη διαδικασία.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μια σύντομη περιγραφή των εγγραφών της Ελλάδας στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO, προκειμένου να αναδειχθεί η λογική του κράτους στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς που περιγράφηκε ανωτέρω.

---

²² Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σχετικά: Ν. 1650 ΦΕΚ Α' 160/16.10.1986 Για την προστασία του περιβάλλοντος. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

5. Κατάλογος Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO: Η περίπτωση της Ελλάδας

Η εγγραφή ενός μνημείου στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO αποτελεί εργαλείο για την προβολή του μνημείου και της εξέχουσας αξίας του σε διεθνές επίπεδο. Ως εκ τούτου, οι προτάσεις ενός κράτους για εγγραφή στον εν λόγω Κατάλογο αντανακλούν τους στόχους της πολιτιστικής του πολιτικής, την ιεράρχηση τους, καθώς και τις αξίες που επιδιώκει να προάγει. Προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για τον τρόπο που δομείται η πολιτιστική στρατηγική της Ελλάδας στον τομέα της κληρονομιάς, αξίζει να γίνει μια σύντομη επισκόπηση των εγγραφών της χώρας. Δεδομένων των ερευνητικών σκοπούμενων της παρούσας εργασίας, που εστιάζει στην Σύμβαση του 1972, θα επικεντρωθούμε στις εγγραφές που έχουν γίνει στον αντίστοιχο Κατάλογο καίτοι εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο συνδυασμός τους με τις εγγραφές στους καταλόγους της Σύμβασης για την προστασία της Άυλης Κληρονομιάς που πραγματοποιούνται μετά το 2006. Μολονότι δεν καθίσταται εφικτό στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης να γίνει διεξοδική ανάλυση του συνδυασμού τους, σκόπιμο κρίνεται, εντούτοις, να αναφερθεί πως η χώρα μόλις τα τελευταία χρόνια έχει αρχίσει να επιδιώκει μια πιο συγκροτημένη παρέμβαση όσον αφορά τα στοιχεία άυλης κληρονομιάς, γεγονός ενδεικτικό της κατεύθυνσης που ακολουθούνταν στην πολιτική του πολιτισμού μέχρι πρόσφατα.

Όπως προαναφέρθηκε (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο), η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς το 1981. Έτσι, τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται μια συντεταγμένη προσπάθεια ενσωμάτωσης στοιχείων της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς στον Κατάλογο της UNESCO, σε σύμπλευση με την στρατηγική διεθνούς προβολής των αξιών της που υλοποιούνταν την ίδια περίοδο. Η πρώτη εγγραφή της Ελλάδας γίνεται το 1986. Πρόκειται για το Ναό του Επικούριου Απόλλωνα, ο οποίος εγγράφεται στον Κατάλογο της UNESCO ως πολιτιστικό μνημείο. Το 1987 πραγματοποιούνται οι εγγραφές του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών και της Ακρόπολης και ακολουθούν πέντε εγγραφές το 1988 -το Άγιο Όρος, τα Μετέωρα, τα Παλαιοχριστιανικά και Βυζαντινά Μνημεία Θεσσαλονίκης, το Ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο και η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Στον κατάλογο πολιτιστικών μνημείων γίνεται το 1989 η εγγραφή των αρχαιολογικών χώρων της Ολυμπίας και του Μυστρά. Το 1990

γίνεται η εγγραφή της Δήλου και των Μονών Δαφνίου, Οσίου Λουκά και της Νέας Μονής Χίου, που ακολουθούνται από την εγγραφή του Πυθαγόρειου και Ηραίου Σάμου, το 1992, και του αρχαιολογικού χώρου της Βεργίνας το 1996. Το 1999 γίνονται δύο εγγραφές στον κατάλογο πολιτιστικών μνημείων, ο αρχαιολογικός χώρος Μυκηνών και Τίρυνθας, καθώς και η Χώρα, η Μονή Αγίου Ιωάννη Θεολόγου και το Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο. Το 2007, ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς εντάσσεται η παλαιά πόλη της Κέρκυρας και το 2016 ο αρχαιολογικός χώρος των Φιλίππων. Με την εξαίρεση του Αγίου Όρους και των Μετεώρων, που εγγράφονται στον κατάλογο μεικτών (δηλαδή πολιτιστικών και φυσικών) μνημείων, όλες οι υπόλοιπες εγγραφές της Ελλάδας γίνονται στον κατάλογο πολιτιστικών μνημείων και είναι, με την εξαίρεση των ιστορικών πόλεων της Ρόδου και της Κέρκυρας, αρχαιολογικοί και θρησκευτικοί χώροι. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει τη διαχρονική αδυναμία του κράτους να διευρύνει τη νοηματοδότηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, εντάσσοντας σε αυτή το φυσικό περιβάλλον και τα παράγωγα της αλληλεπίδρασής του με τον άνθρωπο. Η αδυναμία αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις πολιτικές που προωθούνται από την UNESCO (βλ. κεφάλαιο 2) και στερεί από το κράτος τη δυνατότητα ανάδειξης περισσότερων μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς.

Πίνακας 5.1.: Εγγραφές της Ελλάδας στον Κατάλογο Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς

ΕΤΟΣ	ΕΓΓΡΑΦΗ	ΕΙΔΟΣ ΕΓΓΡΑΦΗΣ
1986	Ναός του Επικούριου Απόλλωνα στις Βάσσες	Πολιτιστικό Μνημείο
1987	Αρχαιολογικός χώρος Δελφών	Πολιτιστικό Μνημείο
1987	Ακρόπολη Αθηνών	Πολιτιστικό Μνημείο
1988	Άγιο Όρος	Μεικτό (Πολιτιστικό και Φυσικό Μνημείο)
1988	Μετέωρα	Μεικτό (Πολιτιστικό και Φυσικό Μνημείο)
1988	Παλαιοχριστιανικά και Βυζαντινά Μνημεία Θεσσαλονίκης	Πολιτιστικό Μνημείο
1988	Ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο	Πολιτιστικό Μνημείο
1988	Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου	Πολιτιστικό Μνημείο
1989	Αρχαιολογικός χώρος Ολυμπίας	Πολιτιστικό Μνημείο
1989	Αρχαιολογικός χώρος Μυστρά	Πολιτιστικό Μνημείο
1990	Δήλος	Πολιτιστικό Μνημείο
1990	Μονή Δαφνίου, Μονή Οσίου Λουκά και Νέα Μονή Χίου	Πολιτιστικό Μνημείο
1992	Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου	Πολιτιστικό Μνημείο
1996	Αρχαιολογικός χώρος Βεργίνας	Πολιτιστικό Μνημείο
1999	Αρχαιολογικός χώρος Μυκηνών και Τίρυνθας	Πολιτιστικό Μνημείο
1999	Ιστορικό κέντρο (Χώρα), Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου και Σπήλαιο της Αποκάλυψης στην Πάτμο	Πολιτιστικό Μνημείο
2007	Παλαιά Πόλη της Κέρκυρας	Πολιτιστικό Μνημείο
2016	Αρχαιολογικός χώρος Φιλίππων	Πολιτιστικό Μνημείο

5.1. Ελληνικές εγγραφές και «αξία»

Όπως προαναφέρθηκε, στη συντριπτική τους πλειοψηφία οι εγγραφές συνίστανται σε αρχαιολογικούς και θρησκευτικούς χώρους. Έτσι, επιβεβαιώνεται η προσκόλληση του κράτους σε μια παρωχημένη αντίληψη της πολιτιστικής κληρονομιάς, που εντάσσει σε αυτή κυρίως αρχαιολογικά μνημεία. Ακόμη και την περίπτωση των θρησκευτικών χώρων, είναι εμφανές ότι η σκοπιά υπό την οποία αντιμετωπίζονται σχετίζεται περισσότερο με την αρχιτεκτονική και αισθητική τους αξία, παρά με τη λειτουργία τους ως λατρευτικών χώρων, που φέρουν πνευματική αξία για τις τοπικές κοινωνίες. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η

εγγραφή των Παλαιοχριστιανικών και Βυζαντινών Μνημείων Θεσσαλονίκης. Η περιγραφή του μνημείου, όπως γίνεται από την επίσημη ιστοσελίδα του ΥΠΠΟ²³, εστιάζει στην αρχιτεκτονική των ναών που το συναπαρτίζουν, καθώς και στη σύνδεσή τους με την αρχιτεκτονική ιστορία της περιοχής από την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ μόνο σε μία περίπτωση αναφέρεται η σύγχρονη λειτουργία του μνημείου.

Προς την ίδια κατεύθυνση φαίνεται να κινείται και η εγγραφή των υπόλοιπων θρησκευτικών μνημείων, καθώς από την περιήγηση στους σχετικούς ιστοτόπους του επίσημου ιστοχώρου του Υπουργείου προκύπτει η προβολή τους ως αρχιτεκτονικών μνημείων, χωρίς να γίνεται αναφορά στη συνέχιση της λειτουργίας τους ή στην σχέση τους με τις τοπικές κοινωνίες. Ακόμη και στην περίπτωση των Μετεώρων, στα οποία διαμένει και δραστηριοποιείται μια ζωντανή μοναστική κοινότητα (βλ. επόμενο κεφάλαιο), η οπτική που υιοθετείται από το Υπουργείο σχετίζεται περισσότερο με την αρχιτεκτονική και ιστορική αξία των μονών, καθώς και με την αξία του τόπου στον οποίο βρίσκονται ως ιδιόμορφο φυσικό τοπίο²⁴. Φαίνεται, λοιπόν, πως καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα το ΥΠΠΟ ακολουθεί μια διαχειριστική λογική στα πλαίσια του υλικο-κεντρικού μοντέλου: εάν βασική επιδίωξη του κράτους αποτελεί η «προβολή των αξιών του ελληνικού πολιτισμού», οι αξίες αυτές φαίνεται να σχετίζονται σχεδόν αποκλειστικά με την αρχιτεκτονική και την ιστορία των μνημείων. Περισσότερο, η ματιά υπό την οποία προβάλλονται τα μνημεία μένει προσκολλημένη στο παρελθόν, αδυνατώντας να εντοπίσει -και κατά συνέπεια να προστατέψει- τις σχέσεις που διαμορφώνονται στο παρόν με αυτά. Εξάιρεση αποτελεί η μοναστική κοινότητα του Αγίου Όρους, η οποία όμως απολαμβάνει ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς διοικητικής αυτονομίας από το κράτος²⁵. Έτσι, η συνταγματικά κατοχυρωμένη διοικητική αρμοδιότητα της ενεργής μοναστικής κοινότητας επί του μνημείου δεν θα μπορούσε να αποσιωπηθεί.

Συμπερασματικά, θα σημειώναμε πως η πρόοδος που σημειώνεται σε διεθνές επίπεδο αναφορικά με την εννοιολόγηση της «εξέχουσας αξίας» των μνημείων πολιτιστικής κληρονομιάς, που αναλυτικά παρουσιάστηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, φαίνεται να μην αντικατοπτρίζεται στις ελληνικές εγγραφές στον Κατάλογο της UNESCO. Στην πλειονότητα

²³ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: <http://odysseus.culture.gr/h/2/gh21.html> και <https://whc.unesco.org/en/list/456>

²⁴ Για περισσότερες πληροφορίες βλ.: http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2442 και <https://whc.unesco.org/en/list/455>

²⁵ Άρθρο 105 Συντάγματος, «Καθεστώς του Αγίου Όρους».

των εγγραφών, η στόχευση του κράτους κατευθύνεται στην ανάδειξη της αρχιτεκτονικής και ιστορικής τους αξίας. Έτσι, μολονότι, όπως αναδείχθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ενισχύεται η στρατηγική στόχευση της ανάπτυξης του κλάδου του πολιτιστικού τουρισμού ως συγκριτικού πλεονεκτήματος της Ελλάδας, εντούτοις αυτό φαίνεται να γίνεται μέσω της ανάδειξης της χώρας ως ενός τεράστιου μουσείου, σε απόκλιση από τα σύγχρονα θεσμικά κείμενα που προάγουν τις σχετιζόμενες με ένα μνημείο αξίες ως δυναμικές και μεταβαλλόμενες.

5.2. Ελληνικές εγγραφές και αειφορία

Όπως αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η έννοια της αειφορίας ενέχει μια ποιοτική διάσταση, που έγκειται στη συσχέτιση της πολιτιστικής κληρονομιάς με ευρύτερους κοινωνικούς, περιβαλλοντικούς και οικονομικούς παράγοντες. Η αειφόρος ανάπτυξη προϋποθέτει τη δραστηριοποίηση της τοπικής κοινωνίας και την εμπλοκή της στα διαχειριστικά της κληρονομιάς σχέδια, καθώς και την αποκόμιση πνευματικής, ηθικής, κοινωνικής, οικονομικής ωφέλειας από αυτά.

Προκειμένου να διερευνηθεί εάν η αρχή της αειφορίας αποτελεί άξονα διαμόρφωσης της ελληνικής πολιτιστικής πολιτικής, αξίζει να εστιάσουμε το βλέμμα μας στο διαχειριστικό πλαίσιο των ελληνικών εγγραφών που έχουν ενσωματωθεί στον Κατάλογο της UNESCO. Πιο αναλυτικά, όλα σχεδόν τα μνημεία που αναφέρονται στον Κατάλογο χαρακτηρίζονται από καθεστώς αρχαιολογικού χώρου, δεδομένου ότι δημιουργήθηκαν πριν το 1453 (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο). Εάν ληφθεί υπόψη ότι η εθνική αρχαιολογική νομοθεσία διαμορφώνει ένα εξαιρετικά αυστηρό διαχειριστικό πλαίσιο όσον αφορά στις αρχαιότητες, τις οποίες θέτει υπό την αποκλειστική αρμοδιότητα του ΥΠΠΟ, προκύπτει μια εικόνα ελάχιστης έως μηδενικής εμπλοκής της τοπικής κοινωνίας στη διαχείριση των μνημείων.

Πολύ περισσότερο, σε ορισμένες περιπτώσεις η τοπική κοινωνία έχει εξωθηθεί από το χώρο του μνημείου, εξαιτίας της πρόβλεψης του αρχαιολογικού νόμου για αποφυγή ενεργειών που μπορεί να αποδειχθούν άμεσα ή έμμεσα βλαπτικές για το μνημείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η «νεκρόπολη» του Μυστρά, η οποία ανακηρύχθηκε αρχαιολογικός χώρος το 1921, όταν ακόμη κατοικούνταν. Η οριοθέτησή της από την αρχαιολογική

υπηρεσία το 1957 ανάγκασε τους κατοίκους της περιοχής σε αποχώρηση και μετεγκατάσταση, ενώ τα υπάρχοντα σπίτια κατεδαφίστηκαν (Πούλιος, 2015). Εντούτοις, στο χώρο του Μυστρά λειτουργεί από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα η μοναστική κοινότητα της Μονής Παντάνασσας (Poulios, 2014). Η μοναστική αυτή κοινότητα, ως η μόνη που ζει στη νεκρόπολη, αποτελεί σύμφωνα με τα σύγχρονα μοντέλα διαχείρισης την κεντρική κοινότητα της κληρονομιάς. Παρόλα αυτά, ο χαρακτηρισμός του Μυστρά ως αρχαιολογικού χώρου εναποθέτει την αρμοδιότητα διαχείρισής του στην αρχαιολογική υπηρεσία, από την οποία η τοπική μοναστική κοινότητα δέχεται ισχυρούς περιορισμούς. Συγκεκριμένα, η ιδιοκτησία της περιοχής ανήκει στο ελληνικό κράτος, η χρήση και η μεταβολή του χώρου υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς, ενώ οι μοναχοί έχουν αναγκαστεί να προσαρμοστούν στο ωράριο λειτουργίας του αρχαιολογικού χώρου (Πούλιος, 2015).

Αναδεικνύεται, λοιπόν, πως η βελτίωση των όρων ζωής της τοπικής κοινωνίας που σχετίζεται με το μνημείο δεν αποτελεί ιεραρχημένο άξονα, κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής. Η προσκόλληση στην ανάδειξη των αρχαιολογικών θησαυρών της χώρας και το αυστηρό διαχειριστικό καθεστώς που τους χαρακτηρίζει θέτουν εξαρχής ανάχωμα στην εμπλοκή των ομάδων ενδιαφέροντος εκτός των επιστημόνων και των κρατικών λειτουργών στη διαχείριση των μνημείων. Μοναδικές εξαιρέσεις αποτελούν αφενός το Άγιο Όρος και τα Μετέωρα, λόγω του ιδιαίτερου καθεστώτος που απολαμβάνει η εκκλησία της Ελλάδας από το Σύνταγμα²⁶, αφετέρου οι πόλεις της Ρόδου και της Κέρκυρας, λόγω του ότι ο αρχαιολογικός χώρος εκτείνεται εντός του αστικού περιβάλλοντος και αξιοποιείται σε καθημερινή βάση από τους κατοίκους. Ακόμη και στις περιπτώσεις αυτές όμως, όπως θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο, η εμπλοκή της κοινωνίας στη διαχείριση του μνημείου ούτε θεωρείται αυτονόητη ούτε λαμβάνει απαραίτητα χώρα στην πραγματικότητα.

5.3. Ελληνικές εγγραφές και πολιτιστική πολυμορφία

²⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 3 του Συντάγματος, η ορθόδοξη εκκλησία είναι αυτοκέφαλη και διοικείται από την Ιερά Σύνοδο.

Η πολιτιστική πολυμορφία έχει, όπως έχει ήδη αναφερθεί, διττή σημασία. Αφενός, σχετίζεται με την ποικιλία των πολιτιστικών εκφράσεων και, υπό αυτή την έννοια, σημαίνει την ποικιλία έναντι στο δυτικό πολιτιστικό πρότυπο, προκειμένου να ενσωματωθούν στο καθεστώς προστασίας της UNESCO άυλες εκφάνσεις του πολιτισμού, που εντοπίζονται κυρίως στους λαούς του μη δυτικού κόσμου. Αφετέρου, σχετίζεται με την πολυμορφία στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με την έννοια της εισαγωγής στα διαχειριστικά σχέδια παραδοσιακών στοιχείων και πρακτικών προστασίας, συμπληρωματικά ή ενίοτε ιεραρχικά ως προς τις επιστημονικές πρακτικές.

Εξετάζοντας τις ελληνικές εγγραφές υπό το πρώτο πρίσμα, γίνεται κατευθείαν αντιληπτή η μονομέρεια με την οποία αντιμετωπίζεται από τους αρμόδιους κρατικούς θεσμούς το ζήτημα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Από τη μία, η μονομέρεια αυτή δικαιολογείται από την πλούσια πολιτιστική παρακαταθήκη που άφησε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και από τη συντεταγμένη προσπάθεια του κράτους να τον αναδείξει, τόσο για λόγους συγκρότησης εθνικής ταυτότητας, όσο και για λόγους τουριστικής προβολής της χώρας. Παρόλα αυτά, η Ελλάδα είναι μια χώρα που υπήρξε ανέκαθεν σταυροδρόμι πολιτισμών, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, των ιστορικών εξελίξεων που σχετίζονται με την επικυριαρχία μεγάλων αυτοκρατοριών στον ελληνικό χώρο (π.χ. Οθωμανική Αυτοκρατορία), αλλά και των μαζικών ρευμάτων προσφύγων και μεταναστών που έχει δεχτεί ανά τα χρόνια -από τη Μικρασιατική Καταστροφή μέχρι το πρόσφατο κύμα προσφύγων από τις χώρες τις Μέσης Ανατολής. Υπό αυτή την οπτική, ο περιορισμός του ελληνικού καταλόγου πολιτιστικής κληρονομιάς σε μνημεία της αρχαιοελληνικής και της βυζαντινής περιόδου αποτυγχάνει να αναδείξει τον πολιτιστικό πλούτο που έχει παράξει η αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφορετικών αυτών πολιτισμών. Εξαιρέσεις φαίνεται να αποτελούν οι πόλεις της Ρόδου και της Κέρκυρας, οι οποίες ενσωματώνουν, στην αρχιτεκτονική αλλά και στα έθιμά τους, στοιχεία από κάθε φάση της ιστορικής τους εξέλιξης. Με τον τρόπο αυτό, η εγγραφή ολόκληρων των πόλεων στον Κατάλογο πετυχαίνει να προβάλλει όχι μόνο κάποιο συγκεκριμένο μνημειώδες κτίσμα τους, αλλά και το ενδιαφέρον αποτέλεσμα της ώσμωσης διαφορετικών πολιτισμών.

Υπό το πρίσμα της πολυμορφίας στη διαχείριση, τα συμπεράσματα που εξάγονται από τον ελληνικό Κατάλογο είναι αποκαρδιωτικά. Ο συγκεντρωτισμός του ΥΠΠΟ ως προς τις

διαχειριστικές της κληρονομιάς αρμοδιότητες, που αποκρυσταλλώνεται και στους δύο αρχαιολογικούς νόμους, δεν αφήνει περιθώρια εμπλοκής σε αυτές εξω-θεσμικών ομάδων ενδιαφέροντος, όπως οι τοπικές κοινωνίες. Με εξαίρεση τις μοναστικές κοινότητες του Αγίου Όρους και των Μετεώρων, λόγω του προαναφερθέντος ιδιότυπου νομικού πλαισίου που χαρακτηρίζει τη διοικητική τους λειτουργία, στα υπόλοιπα μνημεία του Καταλόγου τη διαχείριση αναλαμβάνει σε πρώτο βαθμό η αρχαιολογική υπηρεσία. Φαίνεται πως το ελληνικό κράτος εμμένει σε μια διαχειριστική στρατηγική που δεν αναγνωρίζει τις αξιολογικές διασυνδέσεις που δημιουργούνται μεταξύ μνημείων και τοπικών κοινωνιών, καθώς και τη συμβολή των δεύτερων στη συντήρηση των πρώτων μέσα στα χρόνια, αλλά αντιμετωπίζει τις τοπικές κοινωνίες περισσότερο ως κίνδυνο για την υλική υπόσταση του μνημείου. Η λογική αυτή, που όπως δείχνει και το πρόσφατο παράδειγμα της πυρκαγιάς στο μνημείο της Αρχαίας Ολυμπίας δεν ανταποκρίνεται απαραίτητα στην πραγματικότητα, καταλήγει όπως αναφέραμε στη διακινδύνευση των άυλων πτυχών που δημιουργούνται στη σχέση μεταξύ μνημείου και τοπικών κοινωνιών μέσω της διαχειριστικής διαδικασίας. Έτσι, παραδοσιακά συστήματα και τεχνικές διαχείρισης, αντί να αξιοποιούνται για μια πιο ολιστική προσέγγιση της αξίας του εκάστοτε μνημείου, αποκόβονται από αυτό και κινδυνεύουν με εξαφάνιση, μέσω της μη συμπερίληψης των φορέων τους στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της διαχείρισης.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η εξειδίκευση των ανωτέρω προβληματικών και των συνεπειών τους, μέσω της μελέτης των σχέσεων που δημιουργούνται μεταξύ μνημείου και τοπικών κοινωνιών και του τρόπου που τις διαχειρίζονται οι επίσημοι αρμόδιοι φορείς σε δύο παραδειγματικές περιπτώσεις: των Μετεώρων και της παλιάς πόλης της Κέρκυρας.

6. Τα Μετέωρα και η παλαιά πόλη της Κέρκυρας, ως μελέτες περίπτωσης για τη διαχείριση της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς

Τα Μετέωρα και η παλαιά πόλη της Κέρκυρας αποτελούν δύο εγγραφές με πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Τα πρώτα εγγράφονται στον Κατάλογο της UNESCO το 1988, ως πολιτιστικά και φυσικά αγαθά ιδιαίτερης αξίας, λόγω της μοναδικότητας του γεωλογικού σχηματισμού των βράχων τους, στην κατηγορία χώρων και μνημείων ζωντανών θρησκειών, καθώς στο εσωτερικό τους ζει και δραστηριοποιείται μια ενεργή μοναστική κοινότητα. Η εγγραφή της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας γίνεται το 2007, στην κατηγορία των ιστορικών πόλεων, λόγω της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής και ρυμοτομίας της, αποτέλεσμα της ενετικής κυριαρχίας επί του νησιού έως το 1797. Το κοινό στοιχείο που χαρακτηρίζει και τις δύο περιπτώσεις είναι ότι δεν αποτελούν, σε αντίθεση με την πλειονότητα των υπόλοιπων ελληνικών εγγραφών, μνημειακούς χώρους, εκτεθειμένους μουσειακά, αλλά βρίσκονται σε στενή σύνδεση με τις τοπικές κοινωνίες που ζουν στο εσωτερικό τους. Με όρους κοινοτήτων κληρονομιάς (βλ. κεφάλαιο 3), η μοναστική κοινότητα των Μετεώρων και οι κάτοικοι της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας αποτελούν τις κεντρικές κοινότητες των δύο αυτών μνημείων, λόγω του ότι οι ζωές τους και η καθημερινότητά τους συνδέονται άμεσα με αυτά. Αποτελούν, επομένως, δύο ενδιαφέρουσες μελέτες περίπτωσης, προκειμένου να αναδειχθούν και να αναλυθούν τα ζητήματα που προκύπτουν από τις πολιτικές και τα μοντέλα που εφαρμόζει το ελληνικό κράτος για τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

6.1. Μετέωρα

Τα Μετέωρα, ως μνημείο πολιτιστικής κληρονομιάς, αποτελούν αφενός τοπίο εξαιρετικής φυσικής ομορφιάς, αφετέρου τόπο ασκητισμού στον οποίο λειτουργούν μονές εντός των οποίων διαβιεί μια εξαιρετικά ενεργή μοναστική κοινότητα. Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα περίπλοκο πλαίσιο στην προσπάθεια εντοπισμού των αξιών βάσει των οποίων σχεδιάζεται η διαχείριση, των στόχων στους οποίους αποβλέπει και της ομάδας ενδιαφέροντος που ορίζεται ως κεντρική ομάδα της διαχείρισης.

Πιο αναλυτικά, τα μοναστήρια των Μετεώρων εξαρτώνται από την τοπική Επισκοπή σε θέματα σχετικά με την πνευματικότητα και τη διοίκησή τους, δεδομένου ότι η Εκκλησία της Ελλάδας αναγνωρίζεται ως Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, με διοικητική και λειτουργική αυτοτέλεια από το κράτος²⁷. Για θέματα καθημερινής λειτουργίας και διαχείρισης τον πρώτο λόγο έχουν οι ίδιες οι μονές. Στην περίπτωση των Μετεώρων, η κατάσταση παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα. Τα έξι μοναστήρια που συναπαρτίζουν τη μοναστική κοινότητα των Μετεώρων διαθέτουν διαφορετικές πνευματικές και ιδεολογικές αναφορές, ενώ η πρακτική τους σχετικά με τη λειτουργία και τη διαχείριση του μνημείου δεν είναι ενιαία (Ρουλιός, 2014). Οι διαφοροποιήσεις αυτές επηρεάζουν τη σχέση των μοναστηριών με την Επισκοπή, την τοπική κοινωνία, αλλά και τα τοπικά και τα κεντρικά θεσμικά όργανα.

Σύμφωνα με το Ν. 3028/2002, το ΥΠΠΟ διαθέτει αποκλειστική αρμοδιότητα προστασίας και διαχείρισης του μνημείου -εντούτοις αναγνωρίζεται στις μοναστικές κοινότητες ιδιοκτησιακό δικαίωμα επί αυτού, γεγονός που σημαίνει ότι κατά τη διαχείριση του μνημείου το ΥΠΠΟ οφείλει να συνεργάζεται και να λαμβάνει υπόψη τη γνώμη τους. Προκύπτουν, επομένως, στην περίπτωση των Μετεώρων δύο διαχειριστικές αρχές: ως πολιτιστική κληρονομιά τα Μετέωρα εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του κράτους, ενώ ως τόποι ασκητισμού εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των μοναστικών κοινοτήτων (Ρουλιός, 2014: 40-42). Στο πλαίσιο αυτό, το ΥΠΠΟ έχει αναλάβει τη χρηματοδότηση για τη συντήρηση των μοναστηριών, η οποία γίνεται από τους ίδιους τους μοναχούς, θέτοντας δύο προϋποθέσεις. Αφενός, η συντήρηση πρέπει να σέβεται την αρχιτεκτονική του μνημείου, και επομένως να εγκρίνεται και να επιβλέπεται από το ΥΠΠΟ, αφετέρου, το μνημείο πρέπει να παραμένει ανοιχτό στο κοινό (Ρουλιός, 2014: 40-42).

Η διαχείριση του μνημείου των Μετεώρων περιπλέκεται και από δύο ακόμη στοιχεία. Λόγω της σημασίας των Μετεώρων ως φυσικού τοπίου, στη διαχείρισή τους εμπλέκεται και το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, ενώ λόγω της σημασίας τους ως τουριστικού προορισμού, συμμετοχή στην όλη διαδικασία επιδιώκει και το Υπουργείο Τουρισμού (Ρουλιός, 2014: 42-44). Ταυτόχρονα, στα Μετέωρα έχει αποδοθεί ένα ιδιαίτερο νομικό

²⁷ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ν. 590/1977 (ΦΕΚ Α' 146/31.5.1977). *Περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

καθεστώς, καθώς με το Ν. 2351/1995 αναγνωρίζονται ως «Ιερός Τόπος», που προστατεύεται απέναντι σε κάθε εμπορική δραστηριότητα που μπορεί να βλάψει τον ιερό του χαρακτήρα ή εμποδίζει την άσκηση λατρευτικών λειτουργιών²⁸. Ο νόμος, που αναγνωρίζει στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο αρμοδιότητα γνωμοδότησης επί παρεμβάσεων στο μνημείο κληρονομιάς, προβλέπει επίσης τη δημιουργία ενός διαχειριστικού οργάνου, της Σύναξης των Ιερών Μονών των Μετεώρων, της οποίας η σύμφωνη γνώμη οφείλει να λαμβάνεται για οποιαδήποτε παρέμβαση στους λατρευτικούς χώρους. Ως αποτέλεσμα διαμαχών στο εσωτερικό της μοναστικής κοινότητας, η Σύναξις δεν λειτούργησε ποτέ (Roulios, 2014: 79). Έτσι, σε ένα ήδη περίπλοκο πλαίσιο αρμοδιοτήτων ως προς τη διαχείριση του μνημείου, δημιουργείται ένα διαχειριστικό κενό, που εμποδίζει το μακροπρόθεσμο σχεδιασμό και τη συνεργασία ως προς τα απαραίτητα για τη συντήρηση και χρήση του έργα.

Προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι δυσκολίες και διενέξεις που προκύπτουν ως προς τη διαχείριση του μνημείου, αξίζει να εντοπιστούν οι προτεραιότητες που τίθενται από κάθε εμπλεκόμενη ομάδα ενδιαφέροντος. Το ΥΠΠΟ επιδιώκει τη διατήρηση του μνημείου φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, εντοπίζοντας σε αυτό ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και ιστορική αξία. Το Υπουργείο Περιβάλλοντος ιεραρχεί την οικολογική αξία του τοπίου, ενώ το Υπουργείο Τουρισμού την τουριστική αξιοποίηση του μνημείου, με στόχο τη συμβολή της στην αναπτυξιακή διαδικασία. Για τους μοναχούς, τα μοναστήρια διαθέτουν ιεροσύνη, καθώς είναι το σημείο όπου έρχονται σε επαφή με το Θείο, ο τρόπος που βιώνουν τον παράδεισο στη Γη (Roulios, 2014). Πρόκειται για έναν ιδιαίτερο ισχυρό δεσμό, τον οποίο ενστερνίζονται και οι μοναχοί των Μετεώρων. Για αυτούς, ο πυρήνας της συντήρησης του μοναστηριού έγκειται στη συνεχή τους παρουσία μέσα σε αυτό και την τέλεση της Θείας Λειτουργίας -επομένως η εγκατάλειψη του μοναστηριού ή ο περιορισμός των τελετουργικών τους δραστηριοτήτων εκλαμβάνεται ως ένα είδος ιεροσυλίας και δεν επιλέγεται για κανένα λόγο, είτε αυτός είναι η συντήρηση του χώρου είτε η ικανοποίηση των επισκεπτών (Roulios, 2014: 65). Τέλος, η τοπική κοινωνία φαίνεται να μην έχει καμία εμπλοκή με τη διαχείριση του χώρου, αλλά αφενός να διατηρεί μια πνευματική σχέση με το λατρευτικό χώρο,

²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Ν. 2351/1995 (ΦΕΚ 225/Α/1-11-1995). *Αναγνώριση της περιοχής των Μετεώρων ως ιερού χώρου και άλλες διατάξεις*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek>

αφετέρου να προσβλέπει σε οικονομικά οφέλη από την ανάπτυξη του τουρισμού (Roulios, 2014: 42-44).

Το ανωτέρω αναφερθέν θεσμικό πλαίσιο και η οικονομική αυτοτέλεια που εξασφάλιζαν στα μοναστήρια των Μετεώρων οι πόροι της Εκκλησίας αφενός, οι δωρεές των επισκεπτών αφετέρου, επέτρεψαν στη μοναστική κοινότητα να διαχειρίζεται το χώρο του μνημείου με άξονα την ικανοποίηση των λατρευτικών της αναγκών. Έτσι, η διαχείριση του μνημείου έγινε με βάση το μοντέλο της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς οι παρεμβάσεις που έγιναν στο χώρο έγιναν με άξονα τις ανάγκες των μοναχών, για τους οποίους το μνημείο ενέχει πνευματική και λειτουργική αξία, και όχι τις προϋποθέσεις που είχε θέσει το ΥΠΠΟ. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η κατασκευή ενός εσωτερικού μπαλκονιού στη μονή Ρουσάνου. Η κατασκευή αιτιολογήθηκε από τους μοναχούς στη βάση της ανάγκης δημιουργίας νέων χώρων για τις λειτουργικές ανάγκες της μοναστικής κοινότητας, λόγω της μαζικής παρουσίας επισκεπτών στο χώρο. Παρόλο που δεν δόθηκε σχετική άδεια από το ΥΠΠΟ, λόγω αναντιστοιχίας των υλικών του μπαλκονιού (σίδερο και τζάμι) με τα υλικά των υπόλοιπων κτισμάτων (πέτρα και ξύλο), εν τέλει οι μοναχοί προχώρησαν στην κατασκευή του μπαλκονιού (Roulios, 2014: 80-81). Πρόκειται για ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα των διαφορετικών κατηγοριών αξιών που προσδίδουν σε ένα μνημείο οι διαφορετικές κοινότητες κληρονομιάς που σχετίζονται με αυτό. Παρόλα αυτά, η εφαρμογή του συγκεκριμένου μοντέλου διαχείρισης έγινε de facto, και στα πλαίσια διαμάχης μεταξύ Εκκλησίας και ΥΠΠΟ περί του ποιος αποτελούσε τον κεντρικό διαχειριστή του μνημείου, και όχι στη βάση ενός επεξεργασμένου σχεδίου διαχείρισης, γεγονός που, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, κατέληξε να θέτει σε κίνδυνο το χαρακτήρα του μνημείου.

Κεντρικό ζήτημα που κατέδειξε τις ανεπάρκειες του μη σαφώς ορισμένου διαχειριστικού πλαισίου του μνημείου των Μετεώρων υπήρξε η αύξηση του τουρισμού στην περιοχή. Η δυνατότητα προώθησης του μνημείου σε πολλές τουριστικές αγορές (ενδεικτικά, πολιτιστικός/ θρησκευτικός/ αθλητικός/ εσωτερικός τουρισμός) επιδιώχθηκε να αξιοποιηθεί από το ελληνικό κράτος ήδη από τη δεκαετία του 1960 (Roulios, 2014: 42-44). Η εγγραφή του μνημείου στον Κατάλογο της UNESCO το 1988²⁹ αποτέλεσε την απαρχή μιας περιόδου

---

²⁹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει πως η μοναστική κοινότητα, αν και επεδίωκε με κάθε τρόπο την αναγνώρισή της ως κεντρικού διαχειριστή του μνημείου, δεν επεδίωξε καμία εμπλοκή με την προετοιμασία της πρότασης (Roulios, 2014: 76). Η επιλογή αυτή φαίνεται να υποδεικνύει λιγότερο την οπισθοχώρηση της μοναστικής

μαζικού τουρισμού, η οποία αντιμετωπίστηκε θετικά και από την πλειοψηφία της μοναστικής κοινότητας, αφενός λόγω της εξασφάλισης οικονομικής αυτοτέλειας που της παρείχε έναντι του ΥΠΠΟ, αφετέρου λόγω της δυνατότητας προώθησης της χριστιανικής πίστης στους επισκέπτες (Poulios, 2014). Παρόλα αυτά, η έμφαση που άρχισε να δίνεται στην τουριστική αξιοποίηση του χώρου φαλκίδευσε σταδιακά τη μοναστική λειτουργία και την προστασία του μνημείου. Η μαζική παρουσία τουριστών στο χώρο του μνημείου άρχισε να περιορίζει τη χρήση που γινόταν σε αυτό από την ίδια τη μοναστική κοινότητα. Συγκεκριμένα, η έλλειψη χώρων για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών των μοναχών επιτάσσει την παρέμβαση στο μνημείο με όρους νέων κατασκευών, όπως το προαναφερθέν μπαλκόνι. Επιπλέον, οι μοναχοί αναγκάζονται να περιορίζονται στους χώρους που δεν είναι ανοιχτοί στο κοινό, προκειμένου να ασκήσουν σε ησυχία και απομόνωση τις λατρευτικές τους πρακτικές (Poulios, 2014: 96-109). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει μια τρόπον τινά «εξώθηση» της κεντρικής κοινότητας από το χώρο του μνημείου, καθώς και μεν συνεχίζει να διαμένει στο εσωτερικό του, εντούτοις δεν μπορεί να τον αξιοποιήσει προς το σκοπό για τον οποίο εγκαταστάθηκε εκεί, δηλαδή την απομόνωση και τον ασκητισμό. Έτσι, ο τουρισμός έχει καταστεί καθοριστικός παράγοντας της λειτουργίας του χώρου, καθώς η τουριστική ανάπτυξη προδιαγράφει το ωράριο λειτουργίας των μονών και τους όρους χρήσης του μνημείου, εις βάρος της θρησκευτικής λατρείας και της καθημερινότητας της μοναστικής κοινότητας.

Η ανωτέρω παραδοχή υποδεικνύει ότι στην περίπτωση των Μετεώρων φαίνεται να έχει διασπαστεί η απαιτούμενη «συνέχεια» (βλ. κεφάλαιο 3) σύνδεσης της κεντρικής κοινότητας κληρονομιάς με το μνημείο. Συγκεκριμένα, τα Μετέωρα λειτουργούν πλέον περισσότερο ως τουριστικός προορισμός και λιγότερο ως χώρος λατρείας, ενώ παρατηρείται ακόμη και μια μεταβολή στην ιεράρχηση των επιδιώξεων της μοναστικής κοινότητας, καθώς η ικανοποίηση των τουριστών ιεραρχείται έναντι της ασκητικής λατρείας του Θεού. Η ασυνέχεια αυτή παρατηρείται, όπως αναφέρθηκε, στις υλικές εκφάνσεις του μνημείου, ενώ εκτείνεται και στις άυλες, όπως επί παραδείγματι στην κρούση των καμπανών στις μονές κατά παραγγελία των επισκεπτών (Poulios, 2014: 120). Τέλος, η εξώθηση των μοναχών

κοινότητας από τη διαχειριστική της εξουσία επί του μνημείου και περισσότερο την αδιαφορία της ως προς την επίτευξη συνεργασίας με το κράτος σε αυτόν τον τομέα. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις μετέπειτα διενέξεις μεταξύ μοναχών και ΥΠΠΟ ως προς το ζήτημα της διαχείρισης.

στους ενδότερους χώρους των μοναστηριών, που αναφέρθηκε ανωτέρω, θέτει σε αμφισβήτηση και την ίδια τη συνέχεια ύπαρξης της κεντρικής κοινότητας στο χώρο, αφού ναι μεν οι μοναχοί διαβιούν ακόμη εντός του μνημείου, αλλά δεν μπορούν να αξιοποιήσουν όλους τους χώρους του.

Με βάση το παράδειγμα των Μετεώρων αναδεικνύεται η αναγκαιότητα διαμόρφωσης εξαρχής ενός διαχειριστικού σχεδίου, που θα ιεραρχεί τη διατήρηση της *συνέχειας* του μνημείου, ως βασική έκφανση της αυθεντικότητάς του. Για το σκοπό αυτό, οι ομάδες ενδιαφέροντος που συμμετέχουν στη διαχειριστική διαδικασία πρέπει να είναι εξαρχής ορισμένες, ενώ οι αξίες που προωθούνται από τις όποιες παρεμβάσεις να είναι καταγεγραμμένες και ιεραρχημένες. Τέλος, ο παράγοντας της αειφορίας δεν μπορεί παρά να τίθεται ως κεντρικός άξονας της διαδικασίας, καθώς αναδεικνύονται οι συνέπειες που επιφέρει ο μαζικός και αλόγιστος τουρισμός που προσελκύεται στα μνημεία λόγω της εγγραφής τους στον Κατάλογο της UNESCO.

Στην περίπτωση της Κέρκυρας, που ακολουθεί, παρατηρείται άλλο ένα παράδειγμα διακινδύνευσης της συνέχειας και του χαρακτήρα του μνημείου από το μαζικό τουρισμό. Συγκεκριμένα, εξειδικεύεται το πώς η τουριστική προβολή που προωθήθηκε από το κράτος υπέσκαψε τις ανάγκες των κατοίκων της, όπως ακριβώς στα Μετέωρα η χωρίς σχεδιασμό τουριστική αξιοποίηση του μνημείου υπέσκαψε τις ανάγκες της μοναστικής κοινότητας.

6.2. Παλαιά πόλη Κέρκυρας

Η παλαιά πόλη της Κέρκυρας παρουσιάζει ενδιαφέρον ως μελέτη περίπτωσης, λόγω του ότι η εγγραφή της στον Κατάλογο της UNESCO έλαβε χώρα το 2007, όταν τα θεωρητικά και επιστημονικά εργαλεία στον τομέα διαχείρισης της κληρονομιάς συνέτειναν προς την υιοθέτηση του μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ η αρχή της αειφορίας προωθούνταν σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Το εν λόγω μνημείο χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη αρχιτεκτονική κληρονομιά, λόγω της ώσμωσης ελληνικών και ενετικών στοιχείων, ταυτόχρονα όμως αποτελεί ένα σύγχρονο αστικό κέντρο, με διοικητικές, οικονομικές και πολιτιστικές λειτουργίες. Έτσι, πρόκειται για ένα «ζωντανό» μνημείο, που χρησιμοποιείται

σε καθημερινή βάση από την τοπική κοινωνία, η οποία του προσδίδει σημαντικές άυλες αξίες.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του φακέλου της πρότασης εγγραφής της παλαιάς πόλης στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς³⁰, ο ιδιαίτερος αυτός χαρακτήρας του μνημείου φαίνεται να αναγνωρίζεται και από το ΥΠΠΟ. Στο φάκελο περιγράφεται η κρισιμότητα του να αποφευχθεί μια επιφανειακή «μουσειοποίηση» της παλαιάς πόλης, με στόχο την απρόσκοπτη συνέχεια της καθημερινής αξιοποίησής της από την κοινωνία. Η επιγενόμενη αύξηση του τουρισμού αναγνωρίζεται ως δυνάμει επικίνδυνη, τόσο υπό την οπτική της εξάντλησης των τοπικών πόρων εξαιτίας των μαζικών ρευμάτων επισκεπτών, όσο και υπό την οπτική του εκμοντερνισμού της πόλης και της απώλειας της αρχιτεκτονικής της αξίας. Για το λόγο αυτό, στο φάκελο της πρότασης συμπεριλήφθηκε ένα ενδεδειγμένο Σχέδιο Διαχείρισης, με κεντρικό άξονα την αποτελεσματική προστασία του μνημείου και τη διαχείριση του τουρισμού, σε σύμπλευση με τη βελτίωση των όρων ζωής της τοπικής κοινωνίας³¹. Για την επίτευξη της μεγαλύτερης δυνατής συναίνεσης, επιχειρήθηκε σύμφωνα με το φάκελο που υποβλήθηκε η στρατηγική συνεργασία μεταξύ όλων των ομάδων ενδιαφέροντος: το Σχέδιο συντάχθηκε από τη δημοτική αρχή, από κοινού με το κερκυραϊκό παράρτημα του Τεχνικού Επιμελητηρίου, τέθηκε υπό δημόσια διαβούλευση και εγκρίθηκε από το ΥΠΠΟ και τις περιφερειακές αρχές³².

Όπως σημειώνεται στο φάκελο της πρότασης³³, αρμοδιότητα διαχείρισης επί του μνημείου διαθέτει αφενός το ΥΠΠΟ, λόγω του χαρακτηρισμού του ως αρχαιολογικού χώρου, αφετέρου η δημοτική αρχή. Για την απρόσκοπτη συνεργασία τους, καθώς και για την συμπερίληψη στη διαχειριστική διαδικασία της τοπικής κοινωνίας, προβλέφθηκε στο Σχέδιο η δημιουργία ενός φορέα διαχείρισης. Στο φορέα θα συμμετείχαν εκπρόσωποι του ΥΠΠΟ, του Υπουργείου Περιβάλλοντος, του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων, του Δήμου Κέρκυρας, δημοτικών επιχειρήσεων, τοπικών παραγόντων και οργανώσεων ιδιωτών, ενώ ενθαρρύνονταν και η εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας. Ως κεντρικοί άξονες του Σχεδίου Διαχείρισης ορίστηκαν η προώθηση της αειφόρου διαχείρισης του μνημείου, η διατήρηση

³⁰ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. αναλυτικά: <https://whc.unesco.org/en/list/978>

³¹ Ο.π.

³² Ο.π.

³³ Ο.π.

της εξέχουσας αξίας του, η απρόσκοπτη συνέχεια της αξιοποίησης της πόλης από τους κατοίκους της, η βελτίωση των αστικών υποδομών προς διευκόλυνση κατοίκων και επισκεπτών και η εξασφάλιση της συμμετοχής των πολιτών στη διαχείριση.

Δυστυχώς, δεκατρία χρόνια μετά την εγγραφή της παλαιάς πόλης στον Κατάλογο UNESCO, το Σχέδιο Διαχείρισης παραμένει σε μεγάλο βαθμό ανενεργό, καθώς δεν έχουν συγκροτηθεί οι φορείς που θα το υλοποιούσαν, ενώ δε φαίνεται να υπήρξε ιδιαίτερη εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας με την κατάρτισή του. Σύμφωνα με την Αναστασία, κάτοικο της παλαιάς πόλης από το 1984, δεν υπήρξε συμμετοχή των παλιών κατοίκων της πόλης στη διαμόρφωση της πρότασης. Έτσι, η εγγραφή της πόλης στον Κατάλογο δε διευκόλυνε, αλλά μάλλον δυσκόλεψε την καθημερινή ζωή των κατοίκων. Επί παραδείγματι, η πρόβλεψη για τη μη είσοδο οχημάτων στο χώρο της παλαιάς πόλης δεν εξαιρεί τα οχήματα που εισέρχονται προς βοήθεια των ευπαθών ομάδων που ζουν σε αυτή, όπως ηλικιωμένων και ασθενών. Εξαιρεί όμως τα οχήματα τροφοδοσίας των καταστημάτων, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα αφενός την ηχορύπανση και τη διακινδύνευση των κατοίκων, αφετέρου την καταστροφή των πλακών του δρόμου από το βάρος τους. Φαίνεται έτσι ότι η εμπορική αξιοποίηση του μνημείου έχει ιεραρχηθεί σε σχέση με τη λειτουργική αξία που έχει για τους κατοίκους του, γεγονός που έχει ξενίσει την τοπική κοινωνία και δύναται να επιφέρει αλλοιώσεις στον κοινωνικό ιστό της πόλης. Σύμφωνα με την Αναστασία,

*Από τις 7.30 μέχρι τις 9.30 το πρωί, αν κυκλοφορείς στην παλιά πόλη κινδυνεύεις να σε πατήσει φορτηγό. Να πας δηλαδή στο νοσοκομείο δεν μπορείς, αλλά να έρθει φορτηγό το πρωί μπορεί.
[...] Κουμάντο κάνουν οι καταστηματάρχες.*

Επιπλέον, οι προβλέψεις του Σχεδίου Διαχείρισης για κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, με στόχο την αποσυμφόρηση του ιστορικού κέντρου της πόλης, και για αναβάθμιση της συχνότητας και ποιότητας των συγκοινωνιών δεν έχουν υλοποιηθεί, γεγονός που συμβάλλει στην επίταση των ήδη υφιστάμενων σχετικών προβλημάτων.

Το μόνο που γίνεται, ειδικά για τη μεταφορά, είναι ότι το Πάσχα, που έχει πολύ κόσμο, βάζουν κάποια λεωφορεία από το λιμάνι στην παλιά πόλη. Κατά τ' άλλα δεν έχει αλλάζει δραστικά κάτι. Μπαίνοντας, για να πας από τη μια πλευρά της πόλης στην άλλη,

πρέπει να περάσεις μέσα από την παλιά πόλη, δεν υπάρχει περιφερειακός. Α.

Η καθημερινότητα των κατοίκων δυσχεραίνεται επίσης από τους αυστηρούς περιορισμούς που θέτει το θεσμικό πλαίσιο για παρέμβαση στα οικοδομήματα του μνημείου, με στόχο τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής του αξίας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται το παράδειγμα των «εξωφύλλων», δηλαδή των παντζουριών των σπιτιών, τα οποία είναι κατασκευασμένα από ξύλο και έχουν έναν ιδιαίτερο σχεδιασμό, τις λεγόμενες «γρίλιες». Το κόστος συντήρησής τους είναι ως εκ τούτου αρκετά μεγάλο και επιρρίπτεται εξ ολοκλήρου στους ιδιοκτήτες, χωρίς να υπάρχει πρόβλεψη για σχετικά κονδύλια από τους αρμόδιους φορείς. Επιπλέον, απαγορεύεται η κατασκευή ανελκυστήρων, γεγονός ιδιαίτερα επιβαρυντικό για τους κατοίκους προχωρημένης ηλικίας, χωρίς ταυτόχρονα να έχουν θεσπιστεί αντισταθμιστικά μέτρα, όπως η οργάνωση ενός φορέα που θα παρείχε βοήθεια στο σπίτι. Και για τους νεότερους κατοίκους, ωστόσο, η απαγόρευση παρεμβάσεων στα σπίτια δημιουργεί προβλήματα, καθώς η διαδικασία αδειοδότησης είναι πάρα πολύ δύσκολη και, σε αρκετές περιπτώσεις, αδιάλλακτη.

Η παλιά πόλη είναι μεν μνημείο, και πρέπει να συντηρηθεί, θα πρέπει όμως ταυτόχρονα να συμβαδίσει λίγο και με την εποχή. Δεν μπορεί δηλαδή να μην έχεις ένα air condition. Δεν σου επιτρέπουν να έχεις. Αλλά δεν υπάρχει και πρόβλεψη να το τοποθετήσεις χωρίς να ενοχλεί, να του βάλεις ένα κουτί, όπως κάνουν στην παλιά πόλη της Ρώμης και δεν σε ενοχλεί καθόλου στην αισθητική. Εδώ η λογική για να κάνεις κάτι είναι να το κάνεις παράνομα, ώστε να μην σε πιάσει η αρχαιολογία. Α.

Ταυτόχρονα, η μαζική αύξηση του τουρισμού φαίνεται να επιδρά αρνητικά στη διατήρηση του χαρακτήρα του μνημείου με διττό τρόπο. Αφενός, επιφέρει άنيση ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της περιοχής, καθώς το σύνολο της οικονομικής δραστηριότητας οργανώνεται με άξονα την εξυπηρέτηση των επισκεπτών. Αφετέρου, η συνεχής παρουσία επισκεπτών τείνει να αλλοιώνει και άυλες πτυχές της αξίας που φέρει το μνημείο για τους κατοίκους.

Έχει αυξηθεί πολύ και ο θρησκευτικός τουρισμός-το ζακουστό Πάσχα στην Κέρκυρα. Αλλά, στο βωμό του τουρισμού και του χρήματος δεν υπάρχει σεβασμός στα ήθη και τα έθιμα του νησιού. Π.χ., τη Μ. Πέμπτη υπάρχει στο νησί μια «ιεροτελεστία», ότι παίζει η φιλαρμονική η παλιά τον Αμλέτο και μετά, κατά τις εννιά, χτυπάει η καμπάνα του Αγίου Σπυρίδωνα. Για τον κάτοικο της παλιάς πόλης είναι πολύ ευλαβικό αυτό το πράγμα. Επειδή όμως το Πάσχα γίνεται χαμός από τουρισμό, σου λέει έλα μωρέ, ας παίζουν εκείνη την ώρα και οι μπάντες στο δρόμο για να ικανοποιήσουμε τον τουρίστα, ας παίζουμε και λίγο πιο δυνατά μουσική. Έχει γίνει λίγο «τσίρκο». Α.

Με ιδιαίτερη απογοήτευση, από πλευράς κατοίκων, αντιμετωπίζεται και το μοντέλο διαχείρισης που υλοποιείται μέχρι στιγμής. Αναγνωρίζοντας ως θετικά στοιχεία τη διεθνή ανάδειξη του μνημείου, τη διατήρηση της μορφολογίας της παλαιάς πόλης και κάποιες βελτιώσεις σε καθημερινό επίπεδο, όπως η συχνότερη διακομιδή απορριμμάτων, η συνολική διαχείριση του μνημείου θεωρείται ανεπαρκής, ενώ οι κάτοικοι δεν θεωρούν ότι προσλαμβάνουν οφέλη από τη διαδικασία.

Έχεις κάποια οικονομικά οφέλη λόγω τουρισμού. Ναι, το έμαθαν περισσότερο, το επισκέπτονται περισσότερο, αλλά μέχρι εκεί. Πιστεύω πνευματικά και πολιτιστικά, ειδικά για τους κατοίκους της παλιάς πόλης, μπορούσαν να γίνουν άπειρα πράγματα, όπως δράσεις για εξοικείωση των μικρότερων ηλικιών με την αξία του μνημείου, ώστε να υπάρχει σεβασμός. Να υπάρχει μέριμνα για τα μνημεία αυτά. Είναι ανεπίτρεπτο το παλαιό φρούριο και το νέο φρούριο, που σε χαρακτηρίζουν ως πόλη, να καταρρέουν. Είχε πέσει ένα τοίχος από το παλαιό, δεν συντηρούνται. Είχε πιάσει και φωτιά πέρσι το παλαιό φρούριο, λόγω του ότι δεν καθαρίζονταν τα χόρτα. Είναι ανεπίτρεπτο αυτό. Α.

Όλα τα ανωτέρω προβλήματα επιδρούν καταλυτικά στην καθημερινή ζωή των κατοίκων. Το αποτέλεσμα είναι ότι μεγάλο ποσοστό τους, ιδιαίτερα κάτοικοι της τρίτης ηλικίας, επιλέγει

την εγκατάλειψη της παλαιάς πόλης και τη μετεγκατάσταση σε άλλη περιοχή. Προκύπτει έτσι μια πολύ σημαντική ρωγή στο σχήμα της *συνέχειας* της κληρονομιάς, αφού η κεντρική της κοινότητα εξωθείται σε αποχώρηση από το μνημείο. Έτσι, αποσυνδέονται από αυτό και οι αρχικές αξίες που έφερε, καθώς και οι άυλες πτυχές κληρονομιάς που ενσωμάτωνε.

Και στην περίπτωση της Κέρκυρας, λοιπόν, το μοντέλο διαχείρισης που ακολουθήθηκε απέτυχε να προστατέψει την ολότητα της κληρονομιάς, παρά τις αρχικές προβλέψεις για το αντίθετο. Διαφαίνεται, λοιπόν, πως η μαζική και χωρίς σχεδιασμό τουριστική ανάπτυξη στο χώρο ενός μνημείου αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους κινδύνους για την προστασία του. Έτσι, η αποτελεσματική προστασία του μνημείου στα πλαίσια εφαρμογής του μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς επιτάσσει την ταυτόχρονη κατάρτιση και υλοποίηση μιας αειφόρου τουριστικής στρατηγικής, με τη συμμετοχή της κεντρικής κοινότητας κληρονομιάς.

7. Προτάσεις ως προς τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Όπως αναδείχθηκε ήδη από το πρώτο κεφάλαιο, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί μια διαδικασία άμεσα συνδεδεμένη με τη νοηματοδότηση της ίδιας της κληρονομιάς. Με την πάροδο των χρόνων και την υιοθέτηση νέων θεωρητικών σχημάτων και επιστημονικών εργαλείων, κυριαρχεί πλέον η αντίληψη που εκλαμβάνει την κληρονομιά λιγότερο ως μουσειακό έκθεμα και περισσότερο ως κοινωνικό αγαθό. Επομένως, η ίδια η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς καθίσταται κοινωνική λειτουργία και, ως τέτοια, οφείλει να επιτελείται προς όφελος της κοινωνίας, με στόχο την προστασία και ενίσχυση της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά, με τη συνειδητή συμμετοχή της κοινωνίας και λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές ανάγκες κάθε κοινότητας κληρονομιάς (Πούλιος, 2012 · de Merode et al, 2003 · Mitchell et al, 2009 · Adell et al, 2015).

Όπως επίσης αναλύθηκε, το μοντέλο διαχείρισης που υλοποιείται από το ελληνικό κράτος απέχει αρκετά από τις ανωτέρω παραδοχές, λόγω της μονομερούς επικέντρωσής του στην ανάδειξη του κλασικού ελληνικού πολιτισμού και τη διαφύλαξη και συντήρηση του υλικού και της αρχιτεκτονικής των αρχαίων μνημείων. Με τον τρόπο αυτό, υποτιμώνται πτυχές της κληρονομιάς και τρόποι αξιοποίησής της, που θα είχαν πολλαπλά οφέλη τόσο για το ίδιο το κράτος όσο και για τις τοπικές των μνημείων κοινωνίες. Η υιοθέτηση ενός μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς και μιας διεπιστημονικής προσέγγισης του ζητήματος του πολιτισμού θα συνέβαλε στην ανατροπή των κακώς κείμενων στον τομέα της πολιτιστικής διαχείρισης και θα ενέτεινε τη συμβολή του πολιτισμού στην αναπτυξιακή διαδικασία.

7.1. Εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας στη διαχειριστική πολιτική

Το μοντέλο της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς εντοπίζει την αυθεντικότητα του μνημείου στη συνέχεια της αρχικής σύνδεσης της τοπικής κοινωνίας με αυτό (βλ. κεφάλαιο 3). Η συνέχεια αυτή εντοπίζεται στη συνέχεια της αρχικής λειτουργίας του μνημείου, στη συνεχή διαμόρφωση στοιχείων κληρονομιάς επί του μνημείου, στη συνέχεια των πρακτικών διαχείρισης, καθώς και στη συνεχή παρουσία της κοινωνίας κοντά στο μνημείο. Έτσι, η έννοια της κληρονομιάς μετασχηματίζεται προς μια λογική συμμετοχικής κυριότητας, η

οποία μεταφέρεται από το παρελθόν στο παρόν, αλλά και συλλογικής προστασίας και εμπλουτισμού των παραδοσιακών πολιτισμικών στοιχείων (Πολυμέρου-Καμηλάκη, 2017: 21-25). Η κληρονομιά πλέον νοηματοδοτείται από τις αξίες που της προσδίδει η τοπική κοινωνία και τις πρακτικές που αναπτύσσονται στην μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Επομένως, η συμπερίληψη της τοπικής του μνημείου κοινωνίας στη διαμόρφωση και υλοποίηση του διαχειριστικού σχεδίου αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ για την αποτελεσματική προστασία και ανάδειξή του, ενώ σύνολη η στρατηγική της διαχείρισης οφείλει να συντείνει στην προστασία και ανάδειξη των τεσσάρων στοιχείων συνέχειας.

Κατά τη διαμόρφωση των πολιτικών διαχείρισης, πρώτο βήμα οφείλει να αποτελεί ο εντοπισμός της κεντρικής κοινότητας κληρονομιάς, των υπόλοιπων κοινοτήτων που χρησιμοποιούν το μνημείο, καθώς και των τεσσάρων στοιχείων συνέχειας που αναφέρθηκαν. Στη συνέχεια, και με τη συμμετοχή της κεντρική κοινότητας, θα πρέπει να χαρτογραφηθούν και να ιεραρχηθούν οι διαχειριστικοί στόχοι, καθώς και οι κίνδυνοι που μπορεί να επηρεάσουν οποιαδήποτε έκφανση της συνέχειας του μνημείου. Με την ίδια λογική που επικρίνεται πλέον η προσκόλληση στη διαφύλαξη των αυθεντικών υλικών του μνημείου, οφείλει να αντιμετωπίζεται και η προσκόλληση στις αυθεντικές αξίες του. Το μοντέλο της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς αναγνωρίζει δυναμικότητα στις αξίες που προσδίδονται από την κεντρική κοινότητα στην κληρονομιά, οι οποίες επηρεάζονται και μεταβάλλονται από τις ισχύουσες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες. Η δυναμικότητα αυτή δεν πρέπει να παραβλέπεται, γιατί και με τον τρόπο αυτό διασπάται η συνέχεια της σχέσης της κεντρικής κοινότητας με την κληρονομιά, ούτε όμως και να υπερθεματίζεται, όπως συνέβη στην περίπτωση των Μετεώρων. Χρήσιμα εργαλεία για τον εντοπισμό των αξιών που προσδίδει η κεντρική κοινότητα στην κληρονομιά φαίνεται να παρέχει ο κλάδος της προφορικής ιστορίας, ο οποίος δίνει βήμα στα μέλη των τοπικών της κληρονομιάς κοινωνιών ώστε να αφηγηθούν την ιστορική τους σχέση με αυτή. Παράδειγμα αποτελούν οι Ομάδες Προφορικής Ιστορίας της Αθήνας³⁴, που επιδιώκουν να μεταστρέψουν τον πυρήνα της αφήγησης για την πόλη των Αθηνών από την επιστημονική κοινότητα στις κοινωνίες που τη βιώνουν καθημερινά.

³⁴ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. <https://sites.google.com/site/opiathinas2015/omades>

Οι παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης που έχουν αναπτυχθεί μέσα στα χρόνια από την κεντρική κοινότητα οφείλουν να αποτελούν τη βάση του διαχειριστικού σχεδίου, ώστε να διαφυλαχτούν σχετικές άυλες συνδέσεις που έχουν επιτευχθεί μέσω αυτών με το μνημείο, και να υποβοηθούνται από πιο σύγχρονες επιστημονικές πρακτικές. Η διαδικασία αυτή, που φαίνεται να απευθύνεται κυρίως στις χώρες της Ανατολής που αναπτύσσουν ως επί το πλείστον άυλες συνδέσεις με την πολιτιστική τους κληρονομιά, μπορεί να αξιοποιηθεί και από την Ελλάδα. Η χώρα μας χαρακτηρίζεται από πλούσιο παραδοσιακό πολιτισμό, με μακρά διάρκεια στο χρόνο, λόγω και της ιστορικής εξέλιξης του ελληνικού κράτους και του -μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες- μικρού βαθμού αστικοποίησης. Έτσι, ο λαϊκός αυτός πολιτισμός μπορεί να παράσχει παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης που να εξυπηρετούν το στόχο της προστασίας της κληρονομιάς με πιο βιώσιμο για τις τοπικές κοινωνίες τρόπο. Επιπλέον, η κοινωνική συμπερίληψη κατά τη διαμόρφωση του σχεδίου διαχείρισης θεωρείται ότι παράσχει μια νέα αίσθηση του «ανήκειν» στις τοπικές κοινωνίες, που παραγάγει με τη σειρά της νέες κοινωνικές αξίες, σχετιζόμενες τόσο με τα υλικά όσο και τα άυλα στοιχεία κληρονομιάς (Paganoni, 2016).

Ως καλή πρακτική στο συγκεκριμένο ζήτημα μπορεί να θεωρηθεί η εγγραφή της Νήσου Ρενέλ των Σολομώντιων Νήσων στον Κατάλογο της UNESCO. Για την προστασία της βιοποικιλότητας του νησιού επιλέχθηκε η διαμόρφωση ενός διαχειριστικού σχεδίου με την ενεργό συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, χάρη στις παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης της οποίας διατηρήθηκε άθικτο το φυσικό περιβάλλον της περιοχής και οι αξίες που συνδέονται με αυτό (Smith & Turk 2013).

7.2. Η αειφόρος διαχείριση ως παράγοντας εθνικής και τοπικής ανάπτυξης

Η αρχή της αειφορίας οφείλει να αποτελεί κεντρικό άξονα στη διαμόρφωση της διαχειριστικής πολιτικής, δεδομένου ότι το μοντέλο διαχείρισης που ακολουθείται μέχρι στιγμής από το ελληνικό κράτος τείνει, όπως στην περίπτωση της Κέρκυρας, να επικεντρώνεται κυρίως στην οικονομική αξιοποίηση των μνημείων με έναν τρόπο που περιθωριοποιεί τις τοπικές κοινωνίες. Στόχο, όμως, της πολιτιστικής διαχείρισης οφείλει να αποτελεί και η βελτίωση της ποιότητας ζωής των τοπικών κοινωνιών και η εξασφάλιση της

συνέχειας της σύνδεσής τους με την πολιτιστική κληρονομιά. Κομβικό στοιχείο για την αειφόρο πολιτιστική διαχείριση αποτελεί η ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού.

Προκειμένου ο τουρισμός να είναι οικολογικά και οικονομικά βιώσιμος αφενός, ηθικά και κοινωνικά δίκαιος για τις τοπικές κοινωνίες αφετέρου, οφείλει να καταρτιστεί μακροπρόθεσμος στρατηγικός σχεδιασμός για την ανάπτυξή του. Ο τουρισμός οφείλει να συμβαδίζει και να σέβεται το πολιτιστικό, φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον. Οι τοπικοί παράγοντες που διαφοροποιούν τις εκφάνσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και τα συμφέροντα των τοπικών κοινωνιών πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διαμόρφωση στρατηγικών για τον τουρισμό, στόχος που επιτυγχάνεται με τη συνειδητή και ενεργό εμπλοκή της κοινωνίας στη διαδικασία. Σκέλος της διαδικασίας μπορεί να αποτελέσει η αξιοποίηση των μνημείων και η ένταξή τους στη σύγχρονη πολιτιστική ζωή, όπως επιχειρείται από το 2007 με το Διεθνές Φεστιβάλ Ρόδου, που διεξάγεται στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου-των Ιπποτών, στη Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Το Φεστιβάλ, που οργανώθηκε με στόχο την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην περιοχή, θεωρείται πλέον ένας από τους πιο επιτυχημένους θεσμούς της ελληνικής περιφέρειας.

Η UNESCO, αναγνωρίζοντας την αναγκαιότητα αντικατάστασης του μοντέλου του μαζικού τουρισμού, οργανώνει Πρόγραμμα για το Βιώσιμο Τουρισμό στα μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, με αποστολή την ισότιμη συμμετοχή όλων των ομάδων ενδιαφέροντος στο σχεδιασμό της τουριστικής πολιτικής, την ενδυνάμωση των τοπικών κοινωνιών στη διαδικασία διαχείρισης και την αποδοτική, υπεύθυνη και αειφόρο ανάπτυξη του τουρισμού, στη βάση των τοπικών αναγκών³⁵. Η αλλαγή παραδείγματος από το μαζικό τουρισμό, που τείνει να κατασπαταλά τους τοπικούς πόρους και να διακινδυνεύει τη συνέχεια της πολιτιστικής κληρονομιάς, προς τον εναλλακτικό, βιώσιμο πολιτιστικό τουρισμό μπορεί να έχει πολλαπλά οφέλη για την εθνική και τοπική οικονομία. Η Ελλάδα διαθέτει μεγάλη ποικιλία πολιτιστικών πόρων, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας στον τομέα του τουρισμού, αποφεύγοντας την τυποποίηση του τουριστικού-πολιτιστικού προϊόντος που επιφέρει ο μαζικός τουρισμός. Η διαμόρφωση και κατάθεση ενός αναλυτικότερου Σχεδίου Διαχείρισης της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας αποτελεί σημαντικό βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση. Παρόλα αυτά, η μη εφαρμογή του

---

³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. σχετικά <https://whc.unesco.org/en/tourism/>

αναδεικνύει την αδυναμία της χώρας, τουλάχιστον προς στιγμήν, να κεφαλαιοποιήσει και να αξιοποιήσει στην πράξη χρήσιμα εργαλεία που αναπτύσσει στα πλαίσια συνεργασίας με την επιστημονική και τοπική κοινότητα.

7.3. Η πολιτιστική πολυμορφία ως παράγοντας κοινωνικής ένταξης

Η συνεχής διαμόρφωση, από πλευράς τοπικών κοινωνιών, νέων σχέσεων και συνδέσεων με την κληρονομιά αποτελεί ταυτόχρονα παραδοχή και επιδίωξη του μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς. Σε αυτό το πλαίσιο, το ζητούμενο δεν είναι η διατήρηση της «αυθεντικής» και «καθαρής» πολιτισμικής ταυτότητας των τοπικών κοινωνιών, αλλά η ανάδειξη της δυναμικότητας αυτής της ταυτότητας, της ικανότητάς της να ενσωματώνει και να παραγάγει συνεχώς πολιτισμικές αξίες.

Η ανωτέρω παραδοχή αποκτά περισσότερη σημασία στο πλαίσιο της εισροής μαζικών προσφυγικών ρευμάτων στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια. Η δύναμη «αλλοίωση της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας» αποτελεί ένα από τα επιχειρήματα που κυριαρχούν στο δημόσιο λόγο σχετικά με την αντιμετώπιση των προσφύγων. Φαίνεται πως, σε αυτήν την περίπτωση, η διαφορετικότητα που προκύπτει από την πολιτισμική ταυτότητα ανάγεται σε στοιχείο περιθωριοποίησης των πληθυσμών αυτών και ως λόγος μη συμμετοχής τους στο κοινωνικό περιβάλλον και τις πρακτικές που ανανοηματοδοτούν σε καθημερινό επίπεδο την πολιτιστική κληρονομιά. Έτσι, όμως, χάνεται η δυνατότητα ώσμωσης μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών, ώσμωση που στο παρελθόν -αν και υπό εντελώς άλλες συνθήκες- είναι σαφές πως έχει δημιουργήσει σημαντικά στοιχεία πολιτισμικής κληρονομιάς για τη χώρα, όπως το ρεμπέτικο τραγούδι.

Επιπλέον, χάνεται η δυνατότητα αειφόρου ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών που δέχονται προσφυγικούς πληθυσμούς, καθώς η ενσωμάτωση των προσφύγων στον κοινωνικό ιστό αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο αυτής της διαδικασίας. Η ενσωμάτωση αυτή μπορεί να υποβοηθηθεί και από την πολιτιστική πολιτική και, συγκεκριμένα, τη δημιουργία σχέσεων μεταξύ προσφύγων και κληρονομιάς και τη συνεπαγόμενη δημιουργία νέων πολιτισμικών ταυτοτήτων, τόσο για τους πρόσφυγες όσο και για τους ντόπιους. Η ανταλλαγή στοιχείων μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων βρίσκεται στον πυρήνα του μοντέλου

ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς μπορεί να αναδείξει τον πολιτισμό, όχι ως εργαλείο επιβολής πολιτισμικών αξιών, αλλά ως μια βιωμένη εμπειρία (Παπαδάκη, 2015). Έτσι, θα αποτελέσει σημαντικό πλεονέκτημα για τον πολιτιστικό πλούτο της χώρας η καταγραφή και αξιοποίηση των νέων αυτών στοιχείων κληρονομιάς και η διευκόλυνση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων που συναντώνται αυτή τη στιγμή στο ελληνικό έδαφος.

7.4. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς σε συνέργεια με άλλες δημόσιες πολιτικές

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, εκτός από την έννοια της προστασίας περιλαμβάνει και αυτήν της αξιοποίησης. Η αξιοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής από πλευράς κράτους για την προώθηση περισσότερων στόχων δημόσιας πολιτικής δεν είναι καινούρια. Ήδη αναδείχθηκε η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς για τη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας κατά τα πρώτα χρόνια ίδρυσης του ελληνικού κράτους (βλ. κεφάλαιο 4), ενώ αυτονόητη θεωρείται και η σημασία της για την ανάπτυξη τουριστικής πολιτικής (βλ. προηγούμενα κεφάλαια). Παρόλα αυτά, εντοπίζεται μια αδυναμία των κρατικών θεσμών να αξιοποιήσουν την πολιτιστική κληρονομιά σε συνέργεια με περεταίρω δημόσιες πολιτικές, γεγονός που συντείνει στη μουσειακή αντιμετώπιση των μνημείων και των τοπικών κοινωνιών της.

Κομβικό στοιχείο στη διαδικασία αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ο εντοπισμός των άυλων αξιών που προσδίδουν στα μνημεία της οι τοπικές κοινωνίες. Η ειδική και ξεχωριστή κάθε φορά ενότητα που προκύπτει από τη σύνδεση υλικών και άυλων αξιών προσδίδει ξεχωριστή ταυτότητα σε κάθε μνημείο και επιτρέπει την αποτελεσματική και βιώσιμη αξιοποίησή σε συνέργεια και με άλλες δημόσιες πολιτικές. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα τέτοιας αξιοποίησης μπορεί να αντληθεί από τις πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις στον τομέα της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και, συγκεκριμένα, από τη μετατροπή του μνημείου της Αγια-Σοφιάς σε τζαμί από την κυβέρνηση της γείτονος χώρας. Ανεξαρτήτως της κριτικής που αρμόζει στις πολιτικές στοχεύσεις της εν λόγω επιλογής και τη συνεπαγόμενη ανάταση εθνικιστικών αντανακλαστικών, δεν μπορεί να μη σχολιαστεί η

επιτυχής επανανοηματοδότηση ενός εθνικού συμβόλου, που διευκολύνθηκε ακριβώς από την αξιοποίηση μιας ζώσας, για τα κοινωνικά υποκείμενα, λατρευτικής παράδοσης. Έτσι, το μνημείο εντάσσεται στην καθημερινή πρακτική των κοινωνικών υποκειμένων και αποκτά με αυτά μια βαθύτερη σχέση, που επιτρέπει τη συνέχεια διαμόρφωσης στοιχείων κληρονομιάς επί αυτού.

Στη βάση όλων των ανωτέρω, αναδεικνύεται πως η διαχείριση που οργανώνεται και εφαρμόζεται στη βάση του μοντέλου της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς μπορεί να παράσχει ανεκτίμητα εργαλεία για τη διαμόρφωση μιας αειφόρου και αποτελεσματικής πολιτιστικής στρατηγικής.

Συμπεράσματα

Η Σύμβαση του 1972 αποτέλεσε τομή στον τομέα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, υπό την έννοια ότι έθεσε τις κατευθυντήριες αρχές για τη διαμόρφωση ενός διεθνούς διαχειριστικού πλαισίου. Εντούτοις, η επίκαιρη νοηματοδότηση της Σύμβασης απαιτεί τη συμπερίληψη εννοιολογικών στοιχείων που προέκυψαν και κατοχυρώθηκαν με την υπογραφή μεταγενέστερων Συμβάσεων. Η έννοια της αυθεντικότητας, που κάποτε εντοπιζόταν στη διατήρηση του υλικού των μνημείων, σήμερα εντοπίζεται στη διαφύλαξη της συνέχειας της κληρονομιάς, δηλαδή της συνεχούς διαμόρφωσης σχέσεων και συνδέσεων μεταξύ των μνημείων και των τοπικών τους κοινωνιών. Έτσι, η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς, πέραν της προστασίας των υλικών αξιών που συνδέονται με τα μνημεία, οφείλει να εγκολπώνει και τη διαφύλαξη και ανάδειξη των άυλων στοιχείων κληρονομιάς, που προκύπτουν ακριβώς από τη σχέση μεταξύ μνημείων και κοινωνιών.

Για να γίνει αυτό εφικτό, κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση του διαχειριστικού μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς, το οποίο επιτρέπει τον εντοπισμό και την ιεράρχηση αφενός των διαφορετικών κοινοτήτων κληρονομιάς ενός μνημείου, αφετέρου των αξιών που προσδίδει κάθε μία σε αυτό. Στα πλαίσια του εν λόγω μοντέλου, η συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη διαμόρφωση και εφαρμογή του διαχειριστικού σχεδίου θεωρείται εκ των ων ουκ άνευ, ενώ τυχόν υπάρχουσες παραδοσιακές πρακτικές διαχείρισης έρχονται να συμπληρώσουν, ή και να υποκαταστήσουν, τις επιστημονικές.

Το μοντέλο ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς ανταποκρίνεται και στην ανάγκη επίτευξης αειφόρου ανάπτυξης. Η συνειδητή και ενεργός συμμετοχή της κοινωνίας στο διαχειριστικό σχέδιο, η προώθηση του βιώσιμου τουρισμού και η διαφύλαξη της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων θεωρείται ότι δεν κατασπαταλούν τους κοινωνικούς, πολιτιστικούς και οικονομικούς πόρους των κοινωνιών του παρόντος, αλλά τους προστατεύουν ώστε να μπορούν αν τους απολαύσουν και οι επόμενες γενιές. Από τη μελέτη των περιπτώσεων των Μετεώρων και της παλαιάς πόλης της Κέρκυρας αναδεικνύεται η κρισιμότητα του σχεδιασμού και της εφαρμογής ενός διαχειριστικού μοντέλου που θα εγκολπώνει τις ανωτέρω αρχές. Το μη σαφώς ορισμένο διαχειριστικό σχέδιο στην περίπτωση των Μετεώρων και η μη εφαρμογή του προβλεπόμενου διαχειριστικού σχεδίου στην περίπτωση

της Κέρκυρας απέτυχαν να προστατέψουν τα μνημεία από τις συνέπειες του μαζικού τουρισμού και, συγκεκριμένα, από τη διάσπαση της συνέχειας της αρχικής τους σύνδεσης με τις τοπικές κοινωνίες. Αντιθέτως, θεωρείται ότι η κατάρτιση μιας πολιτιστικής πολιτικής που υιοθετεί τις αρχές του εν λόγω μοντέλου συμβάλλει τόσο στην ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών όσο και στην αναπτυξιακή προοπτική σύνολου του κράτους.

Η αντικατάσταση του απαρχαιωμένου υλικο-κεντρικού μοντέλου διαχείρισης που φαίνεται να ακολουθεί το ελληνικό κράτος συνάδει τόσο με τις διεθνείς εξελίξεις στον κλάδο, όσο και με τις ευρωπαϊκές επιταγές για την πολιτιστική πολιτική. Η αλλαγή νοηματοδότησης της ίδιας της πολιτιστικής κληρονομιάς συντείνει προς μια πιο δίκαιη, ηθικά και κοινωνικά, διαχείρισή της. Επιπλέον, η οικονομική κρίση της τελευταίας δεκαετίας ανέδειξε την αναγκαιότητα διαρθρωτικών αλλαγών στο αναπτυξιακό μοντέλο της χώρας, με στόχο τη βιωσιμότητά του. Έτσι, η ανάπτυξη του βιώσιμου τουρισμού στη βάση του μοντέλου της ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς μπορεί να αποτελέσει συγκριτικό πλεονέκτημα της χώρας, δεδομένου και του πλούσιου ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού. Αντιθέτως, όπως αναδείχτηκε στην περίπτωση της τουριστικής ανάπτυξης της πόλης της Κέρκυρας, ο τουρισμός που δεν ανταποκρίνεται σε βιώσιμο στρατηγικό σχεδιασμό τείνει να «στραγγαλίζει» τις τοπικές κοινωνίες, να υποσκάπτει τα θεμέλια του κοινωνικού ιστού και, ως εκ τούτου, να αποτελεί κίνδυνο τόσο για αυτές όσο και για τα ίδια τα μνημεία. Τέλος, η αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς για την ενσωμάτωση των προσφύγων και μεταναστών μπορεί να δώσει νέα δυναμική στον κοινωνικό ιστό της χώρας και να δημιουργήσει νέες ποιότητες στο πολιτιστικό της προϊόν.

Παρόλο που φαίνεται να επιχειρείται η ενσωμάτωση στη διαχειριστική πολιτική στοιχείων του μοντέλου ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς (βλ. κεφάλαιο 6), δυστυχώς τα στοιχεία αυτά μένουν ανεφάρμοστα. Η μη εξοικείωση των διαχειριστικών αρχών με το συγκεκριμένο μοντέλο φαίνεται να επιτείνει προβλήματα που ούτως ή άλλως σχετίζονται με αυτό, όπως η δυσκολία εντοπισμού της κεντρικής της κληρονομιάς κοινότητας και η ιεραρχημένη εμπλοκή της με το διαχειριστικό σχέδιο. Η υπέρβαση των σχετικών δυσκολιών είναι κρίσιμη για την αποτελεσματική και αειφόρο διαχείριση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς και φαίνεται να αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα στοιχεία της περιόδου για το ΥΠΠΟ.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Καραχρήστος Ι. (2017). «Κεφάλαιο 3. Μνήμη, τοπική ιστορία και βιώσιμη ανάπτυξη» στο Πολυμέρου-Καμηλάκη Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ. Ν., Ποτηρόπουλος Π., Καραχρήστος Ι., (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και τοπική ανάπτυξη*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, σσ.127-173. (Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: [http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos.](http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos))

Κόνσολα Ντ. (2006). *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Μάργαρη, Ζ. Ν. (2017). «Κεφάλαιο 4. Λαϊκά δρώμενα, τελεστικές τέχνες και αειφόρος ανάπτυξη» στο Πολυμέρου-Καμηλάκη Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ. Ν., Ποτηρόπουλος Π., Καραχρήστος Ι., (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και τοπική ανάπτυξη*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, σσ. 177-229. (Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: [http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos.](http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos))

Μάργαρη Ζ. Ν. (2020). *Διαχείριση Πολιτισμικής Κληρονομιάς*. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης

Παπαδάκη Μ. (2015). Προβληματισμοί για το Παρόν και το Μέλλον: Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπικές Κοινωνίες και Βιώσιμη Ανάπτυξη στην Ελλάδα την Εποχή της Κρίσης. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>

Πολυμέρου-Καμηλάκη Α. (2017). «Κεφάλαιο 1. Εισαγωγή στο περιεχόμενο του λαϊκού πολιτισμού και σύνδεσή του με την σύγχρονη τοπική ανάπτυξη». Στο: Πολυμέρου-Καμηλάκη Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ. Ν., Ποτηρόπουλος Π., Καραχρήστος Ι., (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και τοπική ανάπτυξη*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, σσ. 9-80. (Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: [http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos.](http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos))

Ποτηρόπουλος Π. (2017). «Κεφάλαιο 2. Παραδοσιακές τεχνικές και βιώσιμη ανάπτυξη» στο Πολυμέρου-Καμηλάκη Α., Καραμανές Ε., Μάργαρη Ζ. Ν., Ποτηρόπουλος Π., Καραχρήστος Ι., (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και τοπική ανάπτυξη*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης & Αυτοδιοίκησης, σσ. 81-125. (Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά: <http://resources.ekdd.gr/gnosis/index.php/2012-09-20-11-36-31/4-27/108-laikos>.)

Πούλιος Ι. (2012). Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης. *Αρχαιογνωσία* (τόμος 16, τεύχη 1-3): 321-343

Πούλιος Ι. (2015). Διαχείριση Υλικής Πολιτισμικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>

Πούλιος Ι. & Αραμπατζής Γ. (2015). «Αναπτυξιακά-ενεργειακά έργα, πολιτισμικό περιβάλλον, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη». Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>

Πούλιος Ι. & Τουλούπα Σ. (2015). Τουρισμός, πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη. Στο: *Πολιτισμική διαχείριση, τοπική κοινωνία και βιώσιμη ανάπτυξη*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/2394>

Ξενόγλωσση

Adell N., Bendix R. F., Bortolotto C., Tauschek M. (2015). *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage*. Διαθέσιμο στο: <https://library.oapen.org/bitstream/id/b23f81b6-3fde-49e5-a672-bdaa88a7b011/610380.pdf> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020)

Belcher G. (2014). Values in World Heritage Sites. Στο: C. Sandis (επιμ.), *Cultural Heritage Ethics: Between Theory and Practice* (σ. 182-195). Cambridge: Open Book Publishers

Cornu M. (2014). *Safeguarding Heritage: From Legal Rights over Objects to Legal Rights for Individuals and Communities?*. Στο: C. Sandis (επιμ.), *Cultural Heritage Ethics: Between Theory and Practice* (σ. 197-203). Cambridge: Open Book Publishers

de Merode E., Smeets R., Westrik C. (επιμ.) (2003). *Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage*. Paris: UNESCO World Heritage Centre

Harrison R., Breithoff E., Penrose S. (2020). Conserving diversity. Στο: *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices* (σ. 53-73). Διαθέσιμο στο: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10104405/1/Heritage-Futures.pdf> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020)

Lenzerini F. (2014). Protecting the Tangible, Safeguarding the Intangible: A Same Conventional Model for Different Needs. Στο: von Schorlemer & Maus (επιμ.). *Climate Change as a Threat to Peace: Impacts on Cultural Heritage and Cultural Diversity*. Διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv2t4cyp> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020)

Meskell L. (2013). UNESCO's World Heritage Convention at 40: Challenging the Economic and Political Order of International Heritage Conservation. *Current Anthropology*, (Vol. 54, No. 4): 483-494

Mitchell N., Rössler M., Tricaud P.-M. (2009). *World Heritage Cultural Landscapes: A Handbook for Conservation and Management*. UNESCO.

Paganoni M. C. (2016). Reclaiming heritage for UNESCO: Discursive practices and community building in northern Italy. Στο: Griffiths M.& Barbour K. (ed.) *Making Publics, Making Places*. University of Adelaide Press. Διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/10.20851/j.ctt1t304qd> (Ανασύρθηκε την 15/9/2020).

Poulios I. (2014). *Past in the Present: A Living Heritage Approach - Meteora, Greece*. London: Ubiquity Press. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.5334/bak> (Ανασύρθηκε την 20/9/2020)

Smith A. & Turk C. (2013). Customary systems of management and World Heritage in the Pacific Islands. Στο: Brockwell S., O'Connor S., Byrne D. (ed.) *Transcending the Culture–Nature Divide in Cultural Heritage: Views from the Asia–Pacific region*. ANU Press. Διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt5hg2n#:~:text=Book%20Description%3A,not%20receive%20the%20same%20attention>. (Ανασύρθηκε την 15/9/2020).

Θεσμικά Κείμενα

N. 5351/1932 (ΦΕΚ 275/A'/24.8.1932) *Περί κωδικοποίησης των διατάξεων του Νόμου 5351 ως και των εν ισχύι σχετικών διατάξεων των Νομ. ΒΧΜΣΤ', 2447, 491, 4823 και του Ν.Δ. της 12/16 Ιούν. 1926 εις εν ενιαίον κείμενον νόμου, φέρον τον αριθ. 5351 και τον τίτλον «περί αρχαιοτήτων».* Διαθέσιμο στο: https://www.culture.gov.gr/el/ministry/SitePages/archeol_law.aspx?iID=132 (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 590/1977 (ΦΕΚ Α'146/31.5.1977). *Περί του Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος.* Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 1126/1981 (ΦΕΚ Α'/32/10.02.1981) *Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^{ην} Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την Προστασία της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς.* Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 1650/1986 (ΦΕΚ Α'160/16.10.1986) *Για την προστασία του περιβάλλοντος.* Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 2351/1995 (ΦΕΚ 225/A/1-11-1995). *Αναγνώριση της περιοχής των Μετεώρων ως ιερού χώρου και άλλες διατάξεις.* Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 3028/2002 (ΦΕΚ 153/A/28-6-2002) *Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Διαθέσιμο στο: https://www.culture.gov.gr/DocLib/g_1950.pdf (Ανασύρθηκε την 18/9/2020)

N. 3520/2006 (ΦΕΚ 274/A/22-12-2006) *Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 3521/2006 (ΦΕΚ 275/A/22-12-2006) *Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 4019/2011 (ΦΕΚ Α/216/2011) *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και λοιπές διατάξεις*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

N. 4430/2016 (ΦΕΚ Α/205/2016) *Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και ανάπτυξη των φορέων της και άλλες διατάξεις*. Διαθέσιμο στο: <http://www.et.gr/index.php/anazitisi-fek> (Ανασύρθηκε την 19/9/2020)

Australia ICOMOS (2000). *The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance 1999*. Australia ICOMOS Incorporated. Διαθέσιμο στο: http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf (Ανασύρθηκε την 7/9/2020).

Council of Europe (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*. Διαθέσιμο στο: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680083746> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020).

European Commission (2017). *Mapping of Cultural Heritage actions in European Union: policies, programmes and activities*. Διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/2014-heritage-mapping_en.pdf (Ανασύρθηκε την 17/9/2020)

ICOMOS (1931). *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments> (Ανασύρθηκε την 17/9/2020)

ICOMOS (1965). *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter 1964)*. Διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf (Ανασύρθηκε την 9/9/2020)

ICOMOS (1967). *Final Report of the Meeting on the Preservation and Utilization of Monuments and Sites of Artistic and historical Value held in Quito, Ecuador, from November 29 to December 2, 1967*. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/168-the-norms-of-quito> (Ανασύρθηκε την 17/9/2020)

UNESCO (1962). *Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites*. Διαθέσιμο στο: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13067&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Ανασύρθηκε την 7/9/2020)

UNESCO (1972). *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris. Διαθέσιμο στο: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (Ανασύρθηκε την 17/9/2020)

UNESCO (2001). *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Paris. Διαθέσιμο στο: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/5_Cultural_Diversity_EN.pdf (Ανασύρθηκε την 7/9/2020)

UNESCO (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris. Διαθέσιμο στο: <https://ich.unesco.org/en/convention> (Ανασύρθηκε την 7/9/2020).

UNESCO (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. Διαθέσιμο στο: <https://en.unesco.org/creativity/convention/texts> (Ανασύρθηκε την 9/9/2020).

UNESCO (2013). *The Hangzhou Declaration: Placing Culture at the Heart of Sustainable Development Policies*. Διαθέσιμο στο: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020)

UNESCO (2018). «Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Adopted in London on 16 November 1945 and amended by the General Conference at its 2nd, 3rd, 4th, 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th, 12th, 15th, 17th, 19th, 20th, 21st, 24th, 25th, 26th, 27th, 28th, 29th and 31st sessions.» στο UNESCO, *2018 edition including texts and amendments adopted by the General Conference at its 39th session (Paris, 30 October – 14 November 2017)*, Paris: UNESCO σ. 5-215. Διαθέσιμο στο: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261751.page=6> (Ανασύρθηκε την 17/9/2020).

United Nations (1992). *Rio declaration on Environment and Development*. Διαθέσιμο στο: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (Ανασύρθηκε την 17/9/2020)

World Commission on Environment and Development (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Ανασύρθηκε την 8/9/2020)

World Tourism Organization (1995). *Charter for Sustainable Tourism*. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO)

Ε.Π.
**ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
ΔΗΜΟΣΙΟΥ
ΤΟΜΕΑ**

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr